

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. F. PETERSEN

DANSKE I SYDSLESVIG

DANSKE I SYDSLESVIG

AF

H. F. P E T E R S E N

DANSK PRÆST I FLENSBORG

DANSK KIRKE I UDLANDETS FORLAG

KØBENHAVN K.

1933

Dansk Kirke i Udlandet

er stiftet 1919

Selskabets Formaal er at bringe Evangeliet paa Dansk til Landsmænd i Udlandet.

D. K. U. har for Tiden (November 1933) følgende Udsendinge:

- 3 Præster i Flensborg
- 1 Præst og 1 Lærer i Berlin
- 1 Præst i Paris
- 2 Præster i Canada
- 1 Præst i Buenos Aires
- 1 Præst i Rio de Janeiro
- 1 Præst i Brisbane, Australien
- 1 Præst paa New Zealand

Oplysninger om Arbejdet gives gerne af D. K. U.s Kontor, Fiolstræde 24, Kbhvn. K.

Enhver, der tegner sig for et Aarsbidrag paa mindst 3 Kr., faar gratis tilsendt D. K. U.s Blad, der udkommer 6 Gange aarligt og bringer Meddelelser fra de forskellige Arbejdsmarkere.

Tidligere udkom
H. F. PETERSEN: CLAUS HARMS
København 1928.

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

De danske Sønderjyder

mine Forældre

tilegnet.

FORORD

Pastor H. F. Petersen har med stor Flid samlet de Træk, som han nu fremstiller for os i »Danske i Sydslesvig«. Man faar ved Læsningen Indtrykket af en Mand, som staar midt i sin Gerning med stor Forstaaelse af og stor Kærlighed til de Mennesker, han arbejder iblandt. Det er ikke et Agitations-skrift i den standende Kulturkamp, som ikke kan undgaas, hvor to Kulturer, der er hinanden saa lig og dog har hvert sit Ansigt, mødes. Det er en historisk Redegørelse for Kirkens Menighedsarbejde ned igennem Tiderne, og dette Menighedsarbejde maa øves saaledes, at det kan tale Mennesker til Hjerte. Den rent ydre Færdighed i at kunne forstaa et Sprog er ikke det afgørende, men det er Midlet til at kunne naa ind til Menneskehjertet, bringe det det, som kan stille dets Trang og udløse dets Længsel. Ingen, som læser denne Bog, vil kunne undgaa at forstaa de vanskelige aandelige Kaar, som den har, der lever i en Grænseegn. Det er de Mennesker, som Dansk Kirke i Udlandet ved sit Arbejde i Flensborg og Landstationerne søger at komme til Hjælp. Men man vil ogsaa faa et stærkt Indtryk af, at dette Arbejde drives af rene Motiver og ikke er camoufleret national Agitation.

Dermed anbefaler jeg Bogen, igennem hvilken man vil faa

et levende Indtryk af Forholdenes Vanskeligheder og Arbejdets Glæder.

17. Oktober 1933.

H. Ostenfeld.

*Mit Liv blev givet et sælsomt Kaar:
det aldrig i Verden ophører,
og død kan jeg synes i tusind Aar,
men dog i Løndom mig rører.*

Hvad Ingemann her lader Holger Danske sige, gælder til Fulde de Danske i Sydslesvig. Hensigten med denne min Bog er ved Fremdragning af enkelte Træk fra de danske Sydslesvigeres ydre Kaar og indre Liv op igennem Tiderne og i vore Dage at vise Nødvendigheden af »Dansk Kirke i Udlandet«s Arbejde iblandt de Danske i Sydslesvig som nærmeste Arbejdsmark.

Jeg benytter Lejligheden til at takke de forskellige, som i Aarenes Løb har understøttet mig i mine Studier angaaende Danskhedens Historie i Sydslesvig, Rigsarkivet og Arkiverne her i Flensborg, Aabenraa og Kiel for velvillig Modtagelse samt min Kollega, Pastor Noack, for Hjælp og Raad ved Korrekturen.

Billedet paa Bogens Omslag forestiller Helligaandsgangen med Helligaandskirken og det nu nedrevne danske Præstehus efter et Fotografi fra Kunstindustrimuseet i Flensborg.

H. F. Petersen.

INDHOLD

I. Før Trearskrigen.	
1. Fra Kalandskapel til luthersk Kirke (1386—1574)	11— 14
2. De danske Prædikanters Tid (1574—1850).	14— 25
II. Den frie danske Menighed mellem Krigene (1851—64)	
1. Menighedsdannelsen	26— 32
2. Menighedslivet	32— 40
III. Mellem 1864 og 1900.	
1. Medens der ventes (1864—1869)	41— 74
2. Pastor Carstens' Tid (1869—1900)	74— 86
IV. Under præjsisk Statskirkestyre (1900—20).	
1. En retsløs »Menighed« (1900—05)	87— 94
2. Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn (1905—21)	94—123
V. Den danske Menighed siden 1921.	
1. Den genoprettede danske Menigheds Opbygning og Virksomhed	124—127
2. Fra en Flensborgpræsts Dagbog	128—145
3. Foran Adelby Kirkedør	145—149
4. Fra Pionérarbejdet	149—155
VI. Fra vor nærmeste danske Arbejdsmark	
156—184	
VII. Billedtillæg	

I. FØR TREAAARSKRIGEN

1. *Fra Kalandskapel til luthersk Kirke (1386—1574).*

Spørgsmaalet: »Naar begynder der egentlig at være Tale om dansk Kirkeliv i Flensborg?« lader sig ikke besvare med historisk Sikkerhed, og især vil det være ganske umuligt at nævne et bestemt Aarstal. Hvordan de kirkelige Forhold var her i Flensborg omkring Aar 1104, da Slesvig Stift kom til at høre under det nye Ærkebispesæde i Lund og da vor By vel nærmest kun var et Fiskerleje, er ikke let at sige, idet Dokumenterne derom savnes, og endnu mindre er det muligt at udtale noget bestemt om, hvorvidt Befolkningens danske Sprog kom til at paavirke den katolske Kirkes latinske Gudstjeneste.

Imidlertid een Begyndelse var det, da den danske Kirke, Helligaandskirken, blev bygget, nemlig i 1386 — godt 100 Aar efter, at Flensborg havde faaet Købstadsrettigheder, og paa samme Tid og i samme Stil som den meget større Nikolaj Kirke paa Søndertorv. Det var en Enkeltmand, *Sønke Kulle* (*Kyhl*), som i det nævnte Aar lod Kirken bygge som Kapel for Kalandet, det religiøse Gilde, som var dannet en Tid i Forvejen. Midt paa Byens Hovedstrøg indrettedes den lille Kirke indenfor eller i hvert Fald i Forbindelse med Helligaandshuset, der var oprettet 1325 og skulde optage Søfarende, Pilgrimme og Syge, altsaa være et Slags kristeligt Gæstehjem eller Herberge.

Det var ganske naturligt, at Helligaandshuset endelig fik sin egen Kirke. Der hører nemlig — og man finder endnu den Dag i Dag mange Eksempler derpaa — tre Ting til et

Helligaandshus: en Kirke, en Vinstue eller et Gæstgiveri og et Hospital eller Kloster til Syge og Gamle. Jeg er ikke ene om at antage, at Kirken blev bygget indeni det store Rum, som udgjorde i hvert Fald en Del af Helligaandshuset, ved at der genialt ved Piller og Hvælvinger dannedes et større Hovedskib med eet Sideskib (modsat Nikolaj Kirkes to Sideskibe).

Ca. 3 Meter over Gulvfladen var der, dér hvor nu Orglet er, en Kaminaabning og Skorsten, og vi har da Lov at forestille os, at Pilgrimme og Syge tidligere kunde ligge i anden Etage. Hvis de nu afdækkede Kalkmalerier stammer fra Tiden før Kirkens Indretning, har de Syge kunnet finde Trøst ved at se paa Billedet af de Syges Skytspatron, den hellige Erasmus' Martyrium under Kejser Diokletian. Efter at Erasmus var bleven aflivet (2. Juni 304) paa den grufuldeste Maade — ved at Indvoldene reves ud af ham ved Hjælp af en Brøndvinde, saaledes som Billedet viser, eller værre endnu — fortæltes der om underfulde Bønhørelser ved hans Grav, og især Middelhavets Søfarende paakaldte hans Hjælp i Havsnød. Paa Billeder plejede man at udtrykke dette symbolsk ved en Ankervinde med oprullede Skibstove; men den senere Middelalder glemte disses oprindelige Betydning og mente, at de ikke forestillede oprullede Ankertøve, men Indvolde, hvorefter den hl. Erasmus blev Skytspatron for dem, der led af Mave- og Underlivssmerter o. l. Eller de Syge har set paa det andet Kalkmaleri, som forestiller Pelikanen, der oven over den Korsfæstedes Billede selvhengivende mader sine Unger med sit eget friske Blod¹⁾, eller paa det tredie Billede med Menneskesønnen, som paa Himlens Bue kommer til Dom: med Straffens Sværd til de Fortabte og med Fredens Lilje til de Frelste.

At man bestemt mener, at Danmarks *Dronning Margrethe*, den Tid hun kort før sin Død paa Flensborg Fjord i 1412 havde bygget Duborg Slot, har været Medlem af Kalandet

¹⁾ En god Gengivelse i min Artikel i »Kirkeligt Samfunds Julbog« 1931, S. 11.

og derfor ogsaa har været til Messe i Helligaandskirken, er vist almindelig kendt. Derimod veed vel kun faa, at Helligaandskirken ejer en smuk Korsfæstelseskalk¹⁾ fra Dronning Margrethes Tid og skænket af en Hr. Iver, der beder om, at man skal bede for ham.

Løvrigt vides næsten intet om det 15. Aarhundrede; kun nævnes 1489 en »Hr. Hermen Schmidt, Karkher tom hilgen Geste« som Medlem af et af Byens mange Gilder. I Flensborgs gamle Bybog nævnes 1508 et St. Philips og Jakobs Alter i Kirken. Disse to Apostles Dag er jo den 1. Maj eller Valborgsdag, og den Dag var en god Dag at bede paa for Syge, der sukkede efter Helbredelse.

Kort Tid efter kommer Reformationen, bragt til Byen af *Herman Tast* fra Husum og 1526 ført op paa Prædikestolen af *Gert Slewertb*, den senere Superintendent over Mellem-slesvig. Altrene nedreves, kirkelige Sager og Dokumenter forsvandt, alle Kirkeforhold kom i Ulave, inden det Nye havde fundet sin Form.

Efter at Munkene var udjagede af Franciskaner-Klostret (mellem Rødeport og Søndertorv), indrettedes dette 1561 til Bolig for Gamle under Navn af Helligaandsklostret; 1579 faldt dets Kirke ned af sig selv. St. Gertruds eller de Fattiges Kirke, som laa Nord for den nuværende Slotsgade, nedreves i 1571; 1582 led St. Jørgens eller de Spedalskes Kirke den samme Skæbne — man havde jo nu ikke længer Brug for de mange Kirker, de mange Altre og de mange Præster.

Paa samme Tid stod Helligaandskirken (første, men ikke sidste Gang i sit lange Liv) Fare for at blive indrettet til Latinskole og Lærerboliger, men reddedes ved, at en af de fordrevne Munke, *Lütke Naaman*, 1566 skænkede sine Midler til, at Latinskolen kunde indrettes paa hans kære gamle Klosters Grund i Stedet for. Byens Raad beslutter da den 11. September 1574 at indrette Helligaandskirken til luthersk Kirke med dansk Forkyndelse, og i de følgende 5 Aar foretages en

¹⁾ Fotografi i Poul Erichsen: »Om end Taarnene falde« (1921), S. 152.

almindelig Indsamling blandt Byens Borgere for at faa Kirken indrettet til dette Formaal, bl. a. ved Indsættelse af Kirkestole. Da Kirkestolene er færdige, bliver der saa stor Rift om at sidde i dem, at der maa træffes den Bestemmelse, at kun saadanne, der har ydet et Bidrag til Kirkens Istandsættelse, skal have Lov til at sidde i Stolene.

Indsamlingen giver et større Overskud, og det overskydende Beløb anvendes til at give Prædikanten, der indtil da boede i Klostret, den Præstebolig, som endnu efter 1900 laa lige Vest for Kirken og stod i Forbindelse med denne ved en Dør. En af dens sidste Beboere var den danske Fører, Gustav Johannsen; hans Datter, Forfatterinden Martha Ottosen, har fortalt om sine Barndoms minder fra dette Hus og Helligaandsgangen.

2. De danske Prædikanters Tid (1574—1850).

1386 bygget som katolsk Kapel og 1574 indrettet som luthersk Kirke — ja, men hvilket Aar blev da Helligaandskirken til »den danske Kirke«, som den kaldtes op igennem Tiderne? Herom hersker der stor Uvidenhed og Uenighed. En Trøst er det, at man lige saa lidt kan historisk *bevise*, at de øvrige Kirker altid har været tyske Kirker. Det Sprog, i hvilket en Præst holder sin Prædiken og udfører sine kirkelige Handlinger, sætter sig jo intet Minde, som kan overleveres Efterverdenen, medmindre Prædikenen er bevaret i trykt eller skrevet Form, og det er kun sjældent Tilfældet med Hensyn til ældre Tider, desværre!

Det lader sig overhovedet ikke gøre at paavise et *Talesprog* efter Indskrifter i Kirken eller Sproget i Kirkebøgerne og andre officielle Dokumenter. I saa Fald skulde der aldrig have været prædikeret Dansk i Helligaandskirken, da Indskrifterne og Kirkebøgerne er tyske. De hæderlige Borgere, som satte en latinsk Indskrift — f. Eks. Soli Deo Gloria — over Indgangen til det Hus, som de indrettede til Bolig for Gamle,

har lige saa lidt talt Latin, som den sønderjyske Befolkning, hvis ofte landsfremmede, næsten altid tyskuddannede og tysktalende Præster og Embedsmænd førte tysk Skriftsprog, har brugt det tyske Sprog i daglig Tale. Den danske Nationalitetskamp i Sønderjylland gennem de sidste 100 Aar er netop den jævne danske Befolknings Protest mod tysk Sprogtvang.

Om Præsterne ved Helligaandskirken i den lange Periode fra 1574 til 1850 veed vi kun, hvad der hører deres ydre Liv til: mest Ansøgninger om Lønforhøjelse. I det hele taget veed man jo 300 Aar efter — eller blot 50 Aar efter — aldrig med Sikkerhed noget videre om et Menneskes Hverdagsliv, medmindre der findes skriftlige eller trykte Efterladenskaber eller Meddelelser fra Samtidige. Kun det rigtig sørgelige bevares altid for Eftertiden: f. Eks. om man har været straffet, og om der har været ført Proces om eens eventuelle Testamente. Set under dette Synspunkt er det da kun en Fordel, at vi veed saa lidt om de danske Præster i Flensborg i den lange Aarrække.

Den første egentlige danske Præst, *Simon Karstensen* fra Store Vi (eller, som han kalder sig paa Latin, *Simon Christiani Widensis*) ordineres til dette Embede den 18. August 1588, efter at han havde virket 7 Aar som Lærer ved Latinskolen. Før 1588 havde der dog — vistnok allerede før 1574 — været holdt dansk Prædiken i Helligaandskirken. I Regnskaberne findes desuden opført Beløb til en Forsanger og en Dreng til at ringe med Klokken. Baade deres Løn og Kirkens Vedligeholdelse betales indtil 1574, da Byen delvis overtager Præstelønningen, af Klostret, som kort forinden havde faaet overdraget alle Kirkens tidligere Besiddelser.

Fra 1588 er der da Tale om en fast dansk Præst i Flensborg, ved en særlig dansk Kirke, men uden en særlig dansk Menighed: Præsten skulde holde en dansk Prædiken og eventuelt tage Folk til Skrifte. De egentlige kirkelige Handlinger skulde foretages af de tre Sognekirkers Præster i deres respektive Kirker. Denne Ordning medførte derfor mange Stridigheder mellem den danske og de tyske Præster, som saa sig

skadet i deres Indtægt, naar en dygtig dansk Præst kom til at betyde saa meget for nogle af »deres« Sognebørn, at de ønskede at lade sig betjene af ham ved Daab, Vielse eller Begravelse. Som man ser, var *det danske Kirkeliv fra Reformationen af dømt til at føre en Askepot-Tilværelse i den danske By Flensborg.*

1602 underkastedes Kirken en grundig Istandsættelse for Midler, som dens daværende Præst, *Christian Frantzen*, indsamlede indenfor Byens Borgerskab, altsaa blandt baade danske og tyske Indvaanere. Saa stor var dettes Gavmildhed, at der blev Raad til at faa Vestfaleren Heinrich Ringerinks smukke Prædikestol (med plattyske Indskrifter), som 300 Aar senere kom over i den nybyggede St. Jørgens Kirke og findes dér endnu, bygget ind i Kirken. Den nuværende Altertavle (med højtytske Indskrifter) opsattes først i 1719 — næsten som et Epitafium — af Købmand Peter Rievesell og hans Hustru Lucie født Stricker, som begge findes malet paa den. En Døbefont fik Kirken først langt senere — i 1851, da Kirken endelig ikke blot saa en Skare danske Tilhørere, men en virkelig dansk Menighed indenfor sine Mure.

Før 1813, da Flensborg faar sin første egentlige Kirkegaard, den nu benævnte »gamle Kirkegaard«, begravedes Lige dels udenfor, dels indenfor Kirkemurene. Omkring Helligaandskirken laa der ingen Kirkegaard, kun Præstens Have og Mark; men indenfor fandtes den ene Begravelse ved Siden af og ovenpaa den anden. Det fornemste var at blive begravet ved Siden af Altret. Her bisattes den 3. August 1553 den tidligere Anglerpræst Thomas Atzersen, som skænkede sine Ejen dele til Kloret. Hans Ligsten findes endnu i Kirkens Indgangsrum. Neden under Prædikestolen begravdes først en svensk Officer, derpaa i 1719 Postmester Duborg. En fin Begravelsesplads — eller, som det i Tidens Sprog hedder i Regnskaberne »Verwesungsstelle« (jævnfør Ingemanns »Forraadnensens Hjem«) — betaltes i Reglen med 50 Mark Datidsmønt.

Præsternes Kaar var alt andet end glimrende. De var altid Stedbørn i Forhold til de tyske Præster, som foruden deres faste

Løn fik Accidenser for hver kirkelig Handling. Man kan derfor ikke engang sige, at de havde en »Personalmenighed«, men snarere en »Sprogmenighed«. De ansaas nærmest kun for at være Prædikanter i det danske Sprog for dem af Byens Indvaanere fra Kongeriget, Nord- og Mellemslesvig, Søfolk og Tyende, som ikke endnu forstod Tysk. De maatte altid regne med, at deres Tilhørere, saa snart de blev det tyske Sprog mægtige, vilde gaa i tysk Kirke — hvis de da vilde vente *saa* længe.

Dette Sprogskifte i Henseende til Kirkegang, som undertiden hurtigt eller oftest i næste Slægtled blev til et Sprogskifte i Hensende til Omgangssprog, regner man fra tysk Side for at være ensbetydende med et Sindelagsskifte, hvad det ogsaa *kan* være, men ikke *behøver* at være. Tyskere siger derfor: de indvandrede Danske maa være taknemlige, fordi det fastsiddende Borgerskab (hvilket efter deres Mening kun bestaar af Tyskere) betalte for, at Danskernes kirkelige Trang kunde tilfredsstilles. Men naar en By som Flensborg stadig faar Tilgang udefra — baade Nordfra og Sydfra — bliver en *Flensborger* selvfølgelig ikke altid ensbetydende med Tysker, heller ikke efter et *Sprogskifte*. Alle de mange Rigstyskere, som efter 1864 indvandrede og forflyttedes til Nordslesvig, blev dog ikke, selvom de gav sig til at tale Dansk, Danskere. Men det er — »ganz was anderes«, siger Tyskerne naivt — ganske det samme.

Trods deres usle Kaar gjorde de danske Prædikanter deres Pligt uden at kny. Der findes i de Ansøgninger, de indsender om at faa saa meget i Løn, at de ikke helt skal sulte — heller ikke i den velhavende Flensborg By steg og faldt Præstelønningerne automatisk med Konjunkturerne! — ikke mange Jeremiader eller Trusler om at rejse bort fra deres uanselige Stilling og usselt vedligeholdte Præstebolig, som kun daarligt kunde trodse de berømte flensborgske Vandskyl, der fosser ned fra Byens Højder og i tidligere Tid kunde tilsande Helligaandskirken. Men allerede den første danske Præst er nødt til at indsende en Klage over Boligens daarlige Forfatning: han kan ikke bjærge sig for Regn og Sne, som ødelægger hans

Senge og Bøger. Han følte sig, som boede han i en Sluse, og mange Fattigfolk boede bedre og mere tørt end han.

Blandt Præsterne fra den nyere Tid kan nævnes *Simon Bladt*, som i 1795 efterlader sig en stor og kostbar Bogsamling, *Lorenz Nissen*, den mellemslesvigske Bondedreng, som ad underlige Veje ved egen Hjælp naaede frem til Præst uden at være Student, *Thomas Hoyer Jensen*, hvis Navn findes paa Skamlingsstøtten sammen med andre Forkæmpere for det danske Sprog¹⁾, og *Hans Paulsen*, som næsten hele sin Embedstid (1821—39) var syg og under hvem Kirkebesøget daler til omkring Nulpunktet.

Udviklingen fra 1800 til Treaarskrigens Udbrud i 1848 udviser for det danske Kirkeliv i Flensborg en nedadgaaende Linje uden opadgaaende Kurver. De danske Præster havde ikke blot ingen egentlig Menighed, men fik stadig færre og færre Altergæster og Kirkegængere. Hovedskylden laa i den meningsløse Ordning.

En Del af Skylden laa ganske vist i *Tiden*. Efter den store franske Revolution og Napoleonskrigene gik det kirkelige Liv rivende tilbage overalt, hvor der ikke brød Vækkelser igennem den almindelige aandelige Sløvhed og Ligegyldighed. I selve Flensborg var Nikolaj Kirke endnu 1806 omtrent fyldt med Tilhørere; 10 Aar senere fortæller en Flensborger om, at han var selvtredie Tilhører ved en Eftermiddagsgudstjeneste i samme Kirke. Og ikke sjældent maatte i en Menighed paa 3000 Mennesker Eftermiddagsgudstjenesterne helt bortfalde af Mangel paa Tilhørere.

Altergangsstatistikken Sønderjylland over peger i samme Retning. I *Sønderborg* falder Nadvergæsternes Antal fra 2429 (i 1793) til 554 (i 1808) med et Folketal paa 2761, altsaa fra ca. 90 Procent til ca. 20 Procent. Deraf havde den danske Præst i 1793 de 889, i 1808 de 128 Nadvergæster. I *Tønder* havde den danske Præst i 1775 ialt 1245 Altergæster, i 1847 kun 70 fra Byen og 400 fra Landsognet.

¹⁾ Om ham se min Afhandling i »Festskrift til H. P. Hanssen«, 1932, S. 125—133.

For *Flensborgs* Vedkommende lader en nøjagtig Statistik sig kun vanskeligt opstille¹⁾. Imidlertid skal jeg ud fra de Tal, der staar til min Raadighed, drage følgende, baade interessante og talende, Sammenligning mellem Altergæsteantallet hos den danske Præst og hos de 2 af de 4 Præster ved Nikolaj og Marie Kirke.

	Dansk Kirke	Nikolaj Kirke I	Marie Kirke I
1809	ca. 300	279	654
1810	ca. 300	258	522
1811	ca. 300	291	543
1812	ca. 200	266	503
1813	ca. 200	242	422
1814	ca. 200	259	414
1815	224	201	411
1816	169	276	386
1817	190	281	443
1818	175	249	418
1819	165	285	420

Som allerede nævnt, gik det paa Grund af Præstens Sygdom helt tilbage med det danske Kirkeliv i 1830erne. Det er derfor ganske naturligt, at den sidste Præst fra denne Periode, *Jacob Hansen Holdt* fra Løgumkloster, i Begyndelsen af sin Virksomhed havde en meget ringe Kirkegang, ikke mindst fordi Flensborg efter 1830 havde faaet adskillige endog særdeles veltalende tyske Præster, som sikkert ogsaa fik en hel Del Danske iblandt deres Tilhørere.

Kirkebesøget i den danske Kirke 1841—42.

1841:		31. Maj 2. Pinsedag	17
20. Maj Kr. Himmelfartsd.	16	6. Juni	2
23. -	3	13. -	12
30. - 1. Pinsedag	20	20. -	8

¹⁾ Den 4. Oktober 1780 angiver den daværende danske Præst *Holst* at have over 1000 Skriftebørn. (F. Graef: »Geschichte der Heiligen Geistkirche«, Flensb. 1926, S. 30).

27. Juni	0	1842.	
4. Juli	4	1. Januar	16
11. -	4	2. -	13
18. -	3	9. -	0
25. -	0	16. -	3
1. August	1	23. -	3
8. -	13	30. -	2
15. -	4	6. Februar	4
22. -	4	13. -	4
29. -	4	20. -	2
5. September	5	27. -	2
12. -	3	6. Marts	4
19. -	6	13. -	6
26. -	4	20. - Palmesøndag	3
3. Oktober	3	24. - Skærtorsdag	11
10. -	2	25. - Langfredag	9
17. -	1	27. - 1. Paaskedag	25
24. -	2	28. - 2. —	20
31. -	3	3. April	0
7. November	4	10. -	6
14. -	3	17. -	2
21. -	1	22. - Bededag	9
28. -	2	24. -	5
5. December	8	1. Maj	2
12. -	2	5. - Kr. Himmelfartsd.	2
19. -	1	8. -	1
25. - 1. Juledag	24	15. - 1. Pinsedag	20
26. - 2. —	15	16. - 2. —	14
		22. -	4

Man maa derfor snarest undre sig over, at Pastor Holdt i 1841—42 overhovedet havde Kirkegængere. At det imidlertid var alt for ringe at have som Tilhørere i Pinsedagene 20 og 17, i Juledagene 24 og 15, i Paaskedagene 25 og 20 og paa de almindelige Søndage et etcifret Tal, samt i hele Aaret 1841 kun 11 Altergæster, det følte ingen mere end Præsten.

Som Midler for at hæve Kirkegangen faar han indført en fornuftigere Gudstjenestetid og — trods Klosters Modstand — tilvejebragt en haardt tiltrængt Restaurering af Kirken. Overhovedet kæmper han tappert for at beholde Helligaandskirken som Kirkehus, da Flensborgerne forsøger at faa en højere Borger- eller Realskole indrettet i den. Den saa ofte smædede Regering paa Gottorp staar ham bi og værner Kirken mod den flensborgske Materialisme, idet den gør gældende, at der stadig maa være Brug for en dansk Forkyndelse i Byen og denne ikke godt kan foregaa i Klosters Kirke, hvor — som der gjordes gældende — de gamles Natpotter bæres igennem.

Men det, som tiltrængtes, var ikke først og fremmest en Restaurering af Kirkerummet og en Forandring af Kirketiden, men en Reformation af Kirkelivet og derfor af Menighedens Ordning. Den gængse Ordning med danske Prædikanter uden Menighed havde spillet Fallit. Det geraader de danske *nationale* Kredse til stor Ære, at de først fik Øjnene op for den ulykkelige Tilstand, medens de danske *kirkelige* Kredse ofte nøjedes med at istemme Slesvig-Holstenernes Gravsange over det danske Kirkelivs endelige Død i Flensborg.

Det danske Blad i Haderslev, »Dannevirke«, havde allerede i 1838 taget til Orde for en Nyordning, og Professor *Flor* havde forsøgt at indvirke paa Kong Christian den Ottende, saa der kunde blive kaldet en virkelig dansk Præst til en virkelig dansk Menighed. Det var ham derfor en mægtig Skuffelse, da Valget Lillejuleaftensdag 1840 ikke falder paa Fynboen Tuxen, men paa Holdt, som nok kunde tale Sønderjysk, men hvis danske Sprog i Kirken var daarligere end hans tyske, naar han vikarierede for de tyske Præster. Efter Professor Flors Mening var det ikke mindre end en Ulykke, at Holdt var bleven valgt.

Professor *Christian Paulsen*, der selv var indfødt Flensborger og baade glødende dansk og kirkelig, var i 1841 selvsvende i den danske Kirke og skriver derom i sin Dagbog, at den nye Præst Holdt »desværre prædiker næsten i Bonde-

Mundarten. Dog da han nu engang er valgt, af Bigrunde, saa vilde jeg dog lære ham personlig at kjende og fandt i ham et godlidende Menneske, der tog imod Raad og dog havde saa megen Kjærlighed for sit danske Modersmaal, at han vil forestaa det slesvigske Selskabs danske Læse-Indretning 5: Bog-samling«.

For sin tredobbelte Virksomhed som dansk Præst, tysk Tugt-huspræst og Adjunkt hos Præsterne ved Marie og Nikolaj Kirker faar Holdt en saa ringe Gage, at han Gang paa Gang maa indsende Ansøgning om Tillæg. Den 12. November 1849 skriver han blandt andet: »Den herværende danske Præsts Indtægter ere meget ubetydelige; de udgjøre i alt 840 $\frac{1}{2}$ (Mark). Accidentes-Sportler ere her ikke, da de Danske, som ville lade sig ægtevies eller deres Børn døbes af den danske Præst, alligevel maa betale det vedbørlige til Præsterne i Menigheden, de opholder sig i, og altsaa have dobbelt at betale, hvorfor de da heller, ihvor uhensigtsmæssigt det er, lade sig ægtevies eller deres Børn døbes i et Sprog, som de ikke forstaae. Og er det Tilfældet, at de herværende Danske alligevel lade begge hellige Handlinger fuldbyrdes af den danske Præst, saa bliver ham sædvanlig intet betalt derfor . . . En Familie af 6 Personer skal . . . paa en anstændig Maade underholdes i en By, hvor Alt maa høi betales; det er ikke muligt, hvor sparsommelig jeg end lever«.

I 1840'erne tilspidsedes de dansk-tyske Modsætninger mere og mere. Efter at man i den slesvigske Stænderforsamling havde udkæmpet en mere eller mindre aandelig Dyst om begge Kulturers Ligeberettigelse — det var underligt nok det danske Sprog, som efter Aarhundreders Undertrykkelse under dansk Styre maatte kæmpe for sin Ligeberettigelse med Overklassens og Embedsmændenes tyske Sprog — rejste i 1848 Slesvig-Holstenerne et baade aandeligt og militært Oprør mod Danmark.

Endelig efter at Treaarskrigen var sluttet med Freden i Berlin den 19. Juli og Sejren over Slesvig-Holstenerne ved Isted den 25. Juli 1850, var man fra Danmarks Side fast be-

stemt paa at indføre gennemgribende, men højst nødvendige Reformers ikke mindst paa Skolens og Kirkens Omraade.

Den 16. Juli drog de danske Tropper under Jubel ind i Flensborg. 3 Dage senere faar Byen i Etatsraad Lassen en dansk Overpræsident, og i Eftersommerens Løb rykker Danske ind i Byens Styre.

Det varede heller ikke længe, før der skete en Omordning af den danske Kirkes Forhold. Som vi har set, havde de danske nationale Kredse slaact til Lyd derfor i Bladene. Den tysksindede Provst Jacobsen havde den 26. Januar 1839 udtalt til Regeringen paa Gottorp, at Kirken var meget forfalden og ingen værdig Ramme for en offentlig Gudstjeneste, og endnu den 24. August samme Aar understreget, at den danske Gudstjeneste var saa meget mere nødvendig, som der fandtes et ikke ubetydeligt Antal Danske. Gottorp-Regeringen vender sig den 30. August imod Byens Planer angaaende Præstecaldets Inddragelse, idet den henviser til, at en af de tyske Sagkyndige, Provst Callisen, havde kaldt hele *den danske Præsts Stilning for abnorm*, og noget af Skylden laa i den afgaaede Pastor Paulsens Sygdom og Mangler, medens det i det mindste var muligt, at en ung og aandelig levende dansk Præst »kunde finde et større Publikum, hvorpaa der ikke saa helt hersker Mangel«.

I Linje hermed udtalte Regeringen den 19. Januar 1844, at det ikke kunde nægtes, at der med det øjeblikkelige, ringe Kirkebesøg hos Pastor Holdt ikke syntes at være Trang til dansk Gudstjeneste, men da der fandtes et ikke ubetydeligt Antal Indbyggere, som hellere vilde besøge en dansk end en tysk Gudstjeneste, saa kunde den »ikke opgive Haabet om, at det i Fremtiden vilde lykkes at se den danske Kirke bedre besøgt, og derfor vilde den ikke gaa med til at nedlægge Kirken«. Som Følge deraf blev Kirken grundigt restaureret umiddelbart før Trearskrigen.

Ingen ventede, at Pastor Holdt var Manden til at indføre en ny Tid for den gamle Kirke og det næsten døde danske Kirkeliv. Dertil var han for ubetydelig og for meget Særling.

Men paa den anden Side tøvede han med at forlade sin Stilling. Ifølge et udateret Brev fra Pastor Hagerup i Solt til Regenburg¹⁾, var det mere den danske Præstekone, Fru Holdt, som indsaa, at hans Plads ikke længer var i Flensborg. Brevets Indhold er følgende: »Dersom «den danske Præst» Holdt virkelig skal til Cappeln, saa tør jeg raade til at give ham *Befaling* at rejse strax, dette ønsker hans Kone meget. Hun er mere modig end han. Ellers bliver det aldrig til noget. Konen bad mig sige Hr. Regenburg det, hvis jeg traf Dem. Tilgiv mit Hastværk og Dristighed.

Tirsdag Kl. 4 med den ene Fod paa Vogntrinet«.

Den 30. September 1850 ansattes Pastor *Carl Emil Christensen*, anbefalet af Sjællands Biskop, Dr. Mynster, til hvem der fra den overordentlige Regeringskommissær, Kammerherre Tillisch, var rettet Opfordring om at sende nogle ordinerede Mænd til Sønderjylland, som midlertidig Vikar for Pastor Holdt og Præst ved de militære Lasaretter i Flensborg. Ogsaa han erfarer om Pastor Holdts Uvilje mod at blive flyttet, hvilket han meddeler Justitsraad Bagger, der igen lader Brevet gaa til Regenburg. Han skriver: »At det maaske ikke vil være nogen let Sag for Deres Velbaarenhed at bringe denne Sag til hurtig Afgjørelse, synes de Fordringer, som jeg med Forbauselse erfarer Hr. Holdt har stillet, jo rigtignok at bebude; imidlertid er det vel at haabe, at nøjere Eftertanke vil bringe ham til at nedstemme disse, saa at et ønskeligt Resultat kan opnaaes«. Pastor Christensens Virksomhed varer kun til den 28. Januar 1851, da han forflyttes til Hjerpsted.

Efter at Pastor Holdt under 28. September 1850 havde søgt Embede i Stenbjerg i Angel, konstitueres han den 9. December som *tysk* Compastor i Aabenraa, og da han den 7. April 1851 faar fast Ansættelse, indbyder han — paa Tysk — Regenburg til at deltage i en Dinér i Frederiksklubben paa Introduktionsdagen den 18. Maj.

¹⁾ Departementschefen for Kirke- og Skolesager i det slesvigske Ministerium, A. Regenburg, en Præstesøn fra Aabenraa og senere Stiftamtmand i Skanderborg.

I Aabenraa, hvor han i sin Gerning skal bruge baade det danske og tyske Sprog, er hans Stilling ikke den behageligste, og da Sønnen gerne skulde paa Latinskole, forsøger han allerede i 1855 — forgæves — at blive forflyttet til Gammel Haderslev. Han faar i midlertid Sønnen sendt i den lærde Skole i Flensborg i Stedet for, og hans Plejedatter bliver gift med en Stedsøn af Senator Middelheus i Aabenraa. »Altsaa kommer jeg i Fremtiden til at leve et stille Liv sammen med min Kone — midt i den urolige Tid« — skriver han i 1856 til Regensburg. I Maj Maaned samme Aar er Biskop U. S. Boesen paa Visitats hos ham og skriver i sin Beretning: »Holdt catechiserede temmelig simpelt og aandløst, og Børnene svarede ham næsten intet. Mig svarede de godt«.

Under den næste slesvigske Krig — 28. Juni 1864 — ud-nævnes Pastor Holdt af de tyske Magthavere til dansk Andenpræst i Aabenraa, men kaldes allerede den 23. April 1865 til Sognepræstembedet i Løgumkloster, hans Hjemsohn. Den 10. Oktober 1877 bevilges hans Afsked, og den 24. November 1879 dør han sammesteds.

Flensborg Byraad behandler den 20. November 1850 Magistratens Forslag om et Andragende til Regeringskommissionen angaaende Dannelsen af en selvstændig dansk Menighed. Forslaget vedtoges med alle Stemmer mod een. Den 23. November indsender Magistraten et Andragende, hvori det hedder: »*Indtil nu har her hersket den Abnormitet, at der ganske vist hver Søndag holdes en dansk Prædiken, men den danske Præst ikke har Lov til ellers at foretage kirkelige Handlinger . . . Vi anmoder derfor Deres Excellence om at udstede en Forordning, hvorved snarest muligt her i Flensborg ved frivillig Indtrædelse kan kaldes en selvstændig dansk Menighed i Live.*« Efter at Tillisch ved et Reskript af 10. December har bifaldet Menighedens Oprettelse, holder Byraadet et Møde den 16. December, hvor man ansøger om, at den nye danske Præst lønnes af Statskassen, og frafalder sin Ret til at kalde Præsten til Fordel for Kongen for denne Gang, hvor det drejede sig om en Omorganisation af Menigheden.

II. DEN FRIE DANSKE MENIGHED MELLE KRIGENE (1851—64)

1. *Menighedsdannelsen.*

Treaarskrigen havde raabt et Vagt i Gevær til de Danske i Kongeriget ogsaa i aandelig Henseende. Der var nu flere og flere, som følte det som deres Livskald netop at virke i Sønderjylland.

Det geraader ogsaa den danske Kirke og dens Mænd til Ære, at saa mange fulgte Biskop Mynsters Opfordring efter Tillisch' Henstilling. Selvom det danske Præstekald i Flensborg, da det nu i Januar 1851 opsloges ledigt, var fuldstændig uden Ordning, ja, endnu uden Menighed, indkom der ikke færre end 38 Ansøgninger med saa vægtige Præstenavne som Magister Jac. Chr. Lindberg, Peter Rørdam, P. C. J. Rasmussen, H. P. Gyllembourg-Koch, Peder Thomsen (Nibe), G. A. Tryde, L. D. Hass, J. C. F. Kallenbach, G. F. A. Graae, B. Scheving, C. P. Jacobsen (Øsløs), G. C. M. Brammer, W. C. Schousboue, Sal. Wulff, A. C. Petersen (Jydstrup), O. C. Lund Gad (Aarhus), Dines Pontoppidan, J. Paludan-Müller, J. F. Tolderlund, J. C. R. Berg, C. D. Møller, H. W. Dahlerup, A. L. Krogh, S. W. Claudi, J. M. H. F. Stilling, M. Wad, P. C. Sinding, H. C. Sonne, C. F. A. Ishøy, H. Bøllemose, F. L. T. Gottlieb, A. D. Møller, Jens Hansen (Veyerslev), M. A. T. Schack, C. F. W. Bendz, L. N. Helweg, C. C. E. Langhoff og Immanuel Barfod.

Begge de Mænd, som fremfor nogen var i Spidsen for Danskhedens Vækkelse og Ligestilling med det Tyske, Etatsraad, Professor *Flor* og Etatsraad, Professor *Paulsen*, var naturligvis paa Udkig efter de bedst mulige Emner til dette vigtige Præsteembede. Baade opfordrer de selv og faar Hanvendelser fra forskellige, som følte sig draget til at søge Embedet.

Kirkehistorikeren *L. Helweg* sender 3. Januar 1851 sammen med sin Ansøgning følgende Skrivelse til Departementschef Regenburg, hvori det hedder:

»Efter Hr. Etatsraad Poulsens Opfordring tager jeg mig den ærbødige Frihed, skriftlig at henvende mig til Dem, for at udbede mig Deres Opmærksomhed med Besættelsen af det danske Præsteembede i Flensborg. Jeg maa bede bemærket, at det skeer efter Etatsraad Poulsens Opfordring, da jeg ellers nok veed, at der altid er tilstrækkelig Ansøgninger inde ved slige Vacancer; men muligviis torde de særegne Omstændigheder ved Besættelsen af dette Embede undskylde det extraordinaire Skridt at henvende mig til Dem, inden Vacancen er offentliggjort. Dertil kommer, at saaledes som Embedet hidtil har været saavel i økonomisk Henseende som med Hensyn til dets hele Stilling, hverken kunde eller vilde jeg søge det; men da jeg fra sikker Haand har erfaret, at der bestemt er paatænkt en Forandring, tillader jeg mig herved foreløbig at melde mig mellem Ansøgerne. Angaaende mine Qvalificationer til Embedet troer jeg at turde paaberaabe mig saavel Etatsraad Flors som Poulsens Anbefaling, som jeg begge har den Ære personlig at kjende . . .«

Fra den grundtvigske Pastor *L. D. Hass* modtager Prof. Flor et Brev, dateret Hals ved Aalborg den 15de Januar 1851, et Brev, som han sender videre til Regenburg:

». . . Forgjæves bestræbte jeg mig for at faae Addebye, som var lovet bort, og ligesaa forgjæves har jeg begjæret andre Kald, men nu er der især eet ledigt, hvortil min Hu staaer fremfor til noget andet, det er det danske Præstekald i Flensborg. — Vel kan det endnu ei søges, da det jo ikke staaer anmeldt i den officielle Tidende; men bliver det saaledes ind-

rettet dermed, som det stod korteligen antydet i Dannevirke, at nemlig den danske Præst, der ei skulde have noget afgrændset Sogn, men Lov til at samle sig en frie Menighed: saa ønskede jeg det, selv om den faste Indtægt var nok saa ringe, *helst af alle Stillinger, ja langt heller end Erkebispedømmet i Canterbury.* — Jeg beder Dem derfor høiligen at virke for mig, hvad De formaaer i denne Henseende. — *Tilhørere og Menighed skal jeg, med Guds Hjælp, nok faae, og saa ogsaa Skole . . .*«

Det blev hverken den danske Kirkes Historiker eller den grundtvigske Frihedsmand, som sattes i Spidsen for den i ydre Forstand tænkte grundtvigske Frimenighed i Flensborg, der ved sine Medlemmers Ret til Sognebaandsløsning var forud for alle Kongens andre Menigheder. Men der fandtes jo rigtig nok heller ingen Grundtvigianere i Flensborg og heller ingen grundtvigsk Frimenighed.

Man bestemte sig for Pastor *Graae*, født 23. August 1810 i Bøstrup paa Langeland, cand. theol. i 1833 og paa den Tid Præst ved St. Catharine i Ribe, først og fremmest en dansk og en praktisk Kirkemand, der bl. a. var anbefalet paa følgende Maade: »Han forbinder Besindighed med Varme for Fædrelandets Sag og med en retskaffen Iver for sin kirkelige Embedsgjerning«. Man ansaa ham desuden paa Grund af hans elskværdige Karakter og gode Talegaver for at være »fuldkommen skikket« til den vigtige Post.

Og allerede inden et Aar var gaaet efter Graaes Overtagelse af Præstegerningen, kan Bankkasserer H. F. Torm meddele Regenburg: »Med den danske Kirke her gaar det bedre og bedre. Kirken er propfuld, og over Trediedelen maatte i disse Helligdage staae. Der kunde godt anbringes flere Bænke, og i Choret kunde saavel som i den midterste Gang anbringes Stole, men siden vi har faaet saa mange »danske« Klosterherrer, kan man vel ikke sætte Noget igjennem. Dette formoder jeg, thi Pastor Graae har sikkerligen intet forsømt, skjøndt jeg endnu ikke har spurgt ham derom. Idag maatte flere gaae bort af Mangel paa Plads. Menighedens Medlemmer

kunne naturligviis ikke fylde Kirken, men det er Folk fra Byen, som søge derhen. Graae er ogsaa ret en christelig Præst og nidkjær Hyrde, der forstaaer at sige sine Tilhørere Sandheden reent og frimodigt; og det synes man godt om. — Jeg har reent glemt hans langelandske Dialekt over hans opbyggelige Foredrag. —

Elley fra Havretorvet svarede mig paa min Forespørgsel i Fredags, om hvordan Graae behagede ham: »*Han er den første Mand i Flensborg.*«

Om sit personlige Syn paa den Plads, han fik anvist, har Pastor Graae fortalt i et Foredrag paa det første skandinaviske Kirkemøde i København i 1857¹⁾: »Da jeg i Foraaret 1851 [22. April] af den kongelige Regeringskommisær for Hertugdømmet Slesvig blev udnævnt til »Sognepræst for den frie danske Menighed«, da blev jeg unægtelig sat ligesom paa en bar Sten; thi der blev ikke overleveret mig Andet end den gamle Stenkirke, som nu skulde være Byens 4de Sognekirke, men uden Sognefolk, idet Menigheden jo først skulde danne sig af dem, der vilde udtræde af de tyske Menigheder og frivillig slutte sig til den danske Kirke.

Den danske Menigheds Stilling i Flensborg blev den samme som Petri tyske Menigheds i Kjøbenhavn, og de, der slutte sig til den, om det end ere indfødte Flensborgere, komme ifølge den bestaaende Orden til at ligne en lille Skare, der er trængt ind i en tysk Fæstning, hvor den maa kæmpe for sin Tilværelse, ret som om en dansk Menighed ikke havde sin berettigede Plads i det dansksindede Flensborg! *Man skal da ikke kunne sige, at den danske Regering her har anvendt Tvang eller gjort for meget for Danskheden.* En dansk Degn blev først udnævnt 5 Maaneder efter min Indsættelse, i hvilken Tid jeg maatte hjælpe mig, som jeg kunde, indtil vi endelig fik en god dansk Nordslesviger [Tofte], som snart lærte Menigheden at synge og at glæde sig ved vore herlige danske Psalmer af Kingo og Brorson, af Grundtvig, Ingemann og Boje, efter Roskilde-Kon-

¹⁾ Foredraget findes gengivet i Graae: »Mellem Krigene«, Kbh. 1887, S. 6 ff.

vents Psalmebog, som vi indførte strax, da den var udkommet i Foraaret 1852 . . .

Og jeg føjer til: at naar jeg i sin Tid sagde i min Tiltrædelsesprædiken, at jeg kom ikke til Flensborg som en Tyv eller Røver, men som Præst for en fri dansk Menighed, saa tør jeg nok nu efter 6 Aars Forløb gentage det saa højt her, at det kan høres igen i Flensborg, thi *jeg er mig bevidst, at jeg hverken paa den ene eller den anden Maade har søgt at lokke Folk til mig eller den danske Kirke . . .*«

Noget af det nødvendigeste, Præsten maatte anskaffe, var den *Døbefont*, som endnu bruges i Kirken og som altsaa er fra 1851. Men efter at være indsat den 1. Juni 1851, anmoder Graac Regenburg om at faa beskikket en *dansk Degn*, idet det er »nødvendigt saavel for Menighedens som Præstens Skyld, at der er en saadan fast og paalidelig Kirkebetjent, som kan føre Kirkebøger, yde Præsten sin Bistand og ved Privatinformationer i Dansk bidrage Noget til at afhjælpe det Savn, der med hver Dag føles stærkere til *en dansk Skole, uden hvilken en dansk Menighed ikke kan bestaa.*«

Det lykkedes Graaes kraftfulde Personlighed, som uden at blinke forfulgte de Maal, han engang havde sat sig, meget hurtigt at se en dansk Menighed og Borgerskole blomstre op omkring sig.

Allerede den 1. August er Degneembedet ved den danske Menighed oprettet, og den 11. Oktober udnævnes *Hans Mikelsen Tofte* blandt 41 Ansøgere (hvoriblandt den senere Folketingsmand Chr. Berg). Ved Reskript af 17. November tillades Oprettelsen af en dansk Borgerskole, der aabnedes den 9. Januar 1852 med Degn Tofte som Leder og med 27 Børn. Elevantallet voksede fra Aar til Aar og var ved Krigsudbrudet i 1864 ca. 530 med 8 faste Lærere med en ordineret Kateket som Førstelærer.

Som første Kateket beskikkes den 14. Marts 1852 Pastor *Johan Theodor Sophus Krohn* (21 Ansøgere).

Hans Efterfølger, cand. theol. *Henrik Georg Clausen Gad*

ordineres den 8. Juni 1855 af Biskop Boesen i Helligaandskirken; der var ialt 24 Ansøgere til Embedet.

Den tredje og sidste af Pastor Graaes Hjælpepræster, Adjunkt *Frederik Vilhelm Munch*, den senere bekendte Fængselspræst, ordinerer Biskop Boesen den 10. Oktober 1862 sammesteds; der var denne Gang kun ialt 5 Ansøgere.

Menigheden talte i Oktober 1851 omtrent 80 Familier foruden 30 ugifte Mænd; den 1. December 1852 var Tallet steget til 130 Familier foruden Militærpersoner. Ogsaa den voksede stadig, saa den i 1864 bestod af ca. 3000 Personer.

Kirkelige Handlinger i den danske Menighed 1851—64.

	Daab	Konfirmander	Vielser	Begravelser
1851	6	4	9	6
1852	43	6	15	20
1853	34	11	20	12
1854	56	11	24	23
1855	46	15	15	15
1856	51	21	13	19
1857	63	22	15	21
1858	65	20	22	19
1859	82	24	14	38
1860	84	36	17	20
1861	106	40	18	32
1862	103	51	20	49
1863	105	52	17	67
1864	82	51	7	214 ¹⁾
1865		40		

Det er urigtigt, naar man har søgt at forringe disse Tal ved at hævde, at Kirke og Skole mest besøgte fra de ansatte Embeds- og Bestillingsmandsfamilier. Hvad Embedsmændene angaar, da lod de ikke deres Børn gaa i en Borgerskole, naar der var en Latin- og Realskole i Byen. Og i Følge Pastor Graaes

¹⁾ Faldne Soldater medregnet.

Udtalelser var der mange iblandt dem, som var ukirkelige eller — ligesom en Del indfødte Flensborgere — holdt sig til andre danske Præster i deres Sognekirke, f. Eks. Ewaldsen, Wedel og Schmidt-Phiseldeck. Der skulde i de Tider ogsaa meget til for at lokke Børgerkabet ud af deres Sognekirkestole og ind i en Frimenighedskirke.

Undersøger vi Kirkebøgerne, viser det sig, at de 9 første Mænd, som viedes af Pastor Graae, af Stilling var Smedesvend, Købmand, Møllebygger, Arbejdsmand, Arbejdsmand, Tømrersvend, Arbejder, Skibskaptajn og Rektor. I 1854 er Forholdet følgende: Skræddersvend, Daglejer, Optikus, Sergent, Skræddersvend, Kommandersergent, Snedkersvend, Bagersvend, Jernbaneassistent, Gendarm, Tjenestekarl, Arbejder, Præst, Sømand, Tjenestekarl, Fuldmægtig, Arbejder, Styrmand, Arbejder, Toldassistent, Naalemager, Foureer, Gæstgiver, Slagtersvend, Foureer.

Af Listerne over Menighedsmedlemmers Bidrag til Skolerne fremgaar ogsaa, at Tilslutningen omfatter alle Kredse i Byen, baade høje og lave, indfødte og ansatte. Det ses yderligere, at Offerviljen var voksende: de fleste forhøjer deres Bidrag, efterhaanden som de indser Trangen. Det er da heller ikke for meget sagt, at Danskernes kulturelle Fremgang i talmæssig Hensende forbløffede Tyskerne, saa de kaldte den »abnorm«.

2. Menighedslivet.

Vi skal nu undersøge det Menighedsliv, som levedes indenfor den nyskabte Menighed og bl. a. gav sig Udtryk i den ydre Tilslutning.

Det viste sig med det samme, at man var gaaet den rette Vej ved at lade en virkelig dansk Præst *missionere* blandt de Danske i Flensborg — en Erfaring, som atter stadfæstedes efter den nye danske Menigheds Oprettelse i 1921. Et Menighedsliv kan kun bestaa i Frihed og Selvstændighed. Og de ydre Rammer og Former skal tjene Livet, ikke omvendt, saaledes som man fra tysk Side altid holdt paa, naar der var

Tale om det danske Kirkeliv i Flensborg, og stedse fremhævede, at man fra dansk Side revolutionerede imod Traditionen.

Det var da ogsaa i Luthers Aand, naar Pastor Graae kastede den sørgelige og umulige Tradition, hvorunder det danske Kirkeliv forkrøbledes før Trearskrigen, over Ende og ved sin Forkyndelse viste Guds Ords Skabermagt — ogsaa paa Dansk. *Graae blev det danske Kirkelivs Reformator i Flensborg.*

Pastor Graae var en Prædikant, der kunde opflamme og varme Tilhørernes Sind; han levede med i det, han sagde. Og han var for retsindig og selvstændig til at snakke Folk efter Munden; dette førte undertiden til, at han blev for polemisk og vel ogsaa til Tider politisk paa Prædikestolen. Den meget kirkelig sindede Professor Paulsen, som i sin Tid havde hørt Holdt prædike, slutter ejendommeligt nok sin Dagbog med en Omtale af en af Graaes Prædikener, som viser Prædikantens Indstilling til det jordiske og himmelske. Han skriver Søndag den 30. November 1851: »Saa smukt indflettede vor vakkre danske Præst Graa — der har samlet en Menighed af 100—200 Personer — i sin Prædiken, at den jordiske Seir ei altid bragte den jordiske Fred, og at vi derfor burde eftertrægte den himmelske«.

Biskop Martensen, der var født i Flensborg, var paa Forhaand ikke ukritisk stemt overfor det nye danske Liv, som han i sin Barndom ikke havde mødt noget tilsvarende til i Byen, men var paa Isteddagen 1853 modstræbende gaaet med til at overvære Pastor Graaes Tale ved de Faldnes Grave. Graae fortæller: »Man lagde Mærke til, da jeg havde talt, sagde han til mig: »Ja, naar Talen holdes saaledes, kan man ikke have noget at indvende derimod.« Selv beretter Martensen den 28. Juli i et Brev til Slotspræst Paulli: »Jeg har meget beriget min Anskuelse af de slesvigske Forhold ved denne Rejse. I Søndags bivaanede jeg Gudstjenesten i den danske Kirke her i Slesvig [skal være Flensborg], hvor jeg havde en ublandet Glæde, baade over det forholdsvis gode Kirkebesøg, over den meget gode Psalmesang (efter Roskilde Konvents Psalmebog)

og den opbyggelige Prædiken. Jeg siger, at jeg her havde en ublandet Glæde; thi med meget blandede, ja smertelige Følelser har jeg gennemforsket de kirkelige Forhold i Angeln«.

Pastor Munck, der af Graae opfordredes til at søge Katekestillingen, men hvis *præstelige* Gerning nærmest indskrænkede sig til at prædike anden Helligdag og højt regnet en enkelt Søndag om Maanedens samt, naar Graae var forhindret, skildrer¹⁾ denne som »dansk til de yderste Fingerspidser, jovial, lattermild, lykkelig over sit Hjem og sine Børn . . ., men jeg frygter for, at den usalige Strid mellem Dansk og Tysk havde hos ham, som hos mange andre Præster i Sønderjylland, drevet »det ene fornødne« noget i Baggrunden; hans Forkyndelse i den lille danske Kirke, hvor jeg [allerede da han var Adjunkt] søgte hen om Søndagen, var ganske vist kristelig, men ofte gik den mig ikke dybt nok«.

Der er bleven sagt med Rette om Pastor Graae, at han »havde over sig nogle Stænk af Ole Vinds Aand, der klædte ham fortrinlig; han var sikkert mere djærv og langt mindre tjenende end de allerfleste af Datidens danske Gejstlige; han var dannet Prædikant nok til at kunne samle Embedsstanden om sin Lærestol, og brav, ligefrem, ja, om man vil, robust nok til at kunne vinde Smaafolk for sig og sit Formaal«. Det er netop det, som adskiller ham fra hans Forgængere og Efterfølgere ved »den danske Grænsekirke«: han var robust nok til trods Grænsens Larm og Kastevinde at kæmpe ud og vinde Sejr. Ikke saa underligt, at han siger om sig selv, at det Princip, han anvendte, var de Ord, han gav til Svar paa Kong Frederik den Syvendes Spørgsmaal i 1854: »Hvorledes kommer De ud af det med Tyskerne?«

»Jo, godt, Deres Majestæt! jeg kommer ingen for nær, men jeg taaler heller ikke, at Nogen kommer mig for nær.«

Nej, naar han bed fra sig, var han hvas. Da man i 1859 vil paatvinge ham et dansk Kirkekollegium til at styre de økonomiske Anliggender, hævder han: »adskillige vigtige Spørgs-

¹⁾ »Fængselspræsten, Pastor Villh. Muncks Optegnelser«, udg. af Clausen og Rist (Kbh. 1922), S. 57.

maal maa dog nok først afgjøres; og til dette sker, tror jeg, at Menighedens Interesser i oftnævnte Retning hellere maa varetages ved een end ved tolv Mand.«

Graae befandt sig ogsaa storartet som Diktator eller »Führer« — hvilket af de to Fremmedord man nu behager at vælge (eller begge). Og da Menighedens Medlemmer ogsaa befandt sig storartet derved og Kirke- og Skolelivet fremmedes, forstaar man, at han allerede i 1852 kan sige: »Det var en Tid, da der kunde udrettes noget og virkelig blev udrettet ikke lidet. *Der var Foraarsgrøde i Hjerterne!*«

Indtil 1854 boede han i den gamle Præstebolig, men overlod den paa Grund af sin store Familie til Tofte og boede privat. Foruden sine Søndagsgudstjenester holdt han Bibellæsning hver Onsdag samt Missionstimer og kirkehistoriske Foredrag. Mest kneb det med at faa Gangen til Alterbordet gjort bedre: i 1857 var der saaledes til hans store Sorg kun 167 Nadvergæster.

Munck fortæller fra sin Skolegerning en interessant Ytring angaaende, hvordan Menigmand syntes, det gik: »Skøndt Legepladsens *Sprog* ogsaa her [i Skolen] var overvejende Plattysk, var *Tonen* næsten pæredansk, eller som en Fader en Dag træffende udtrykte det: *Vi gamle synes, vi er danske, men vores Børn er det dobbelt op.*« Der var Liv og Lyst over de danske Skolebørn, og det var derfra, Graae ventede sig det store Gennembrud i Flensborg.

Det blev det ikke — Krigen i 1864 slog saa meget ihjel, men disse Skolebørn var den trofaste Garde, der holdt ud i Flensborg mellem 1864 og 1920, ja, enkelte har vi faaet Lov at beholde endnu.

Graae gjorde alt for at faa de bedste Mænd som Medarbejdere og faa dem til at være glade i Gerningen. I 1855 bevirker han saaledes, at Kateketen faar et frivilligt Offer af Menigheden som Vederlag for, at han ved at prædike ved Højtidene faar ødelagt den Ferie, som hans Gerning i Skolen egentlig krævede ubeskaaren. Pastor Gad bliver i 1861 opfordret til at søge Embedet som dansk Præst i Slesvig og

skriver da: »Jeg attraar jo meget snart at blive rigtig Præst, og der er meget ved dette Embede, som kunde tiltale mig, men jeg er paa den anden Side ikke blind for Embedets store Betydning og mine egne Svageligheder«. Han kommer alligevel ikke til Slesvig, men derimod i 1862 til Adsbøl og Graasten, og bringer da Regenburg sin »oprigtigste Tak for, at jeg har faaet mit Ønske opfyldt. Med stor Glæde og et godt Haab ser jeg ud i Fremtiden og paa den Gjærning, som nu er betroet mig, og er det end svært nok for mig at rive mig løs fra den Virksomhed, hvoraf jeg har seet saa riig Løn, og hvori jeg har følt mig saa tilfreds, saa smiler dog Alt i Adsbøl saa venligt, at jeg nok der vil finde Erstatning for, hvad jeg forlader«.

Ogsaa Pastor Graae søgte nogle Gange bort fra Flensborg, særlig af økonomiske Grunde; men ogsaa en Datters Sygdom gjorde ham det svært eller uudholdeligt, som han skriver den 5. December 1861: »Det føler jeg nok, at skulde min kjære 20aarige Datter ikke komme sig, saa vil det snart være forbi med min Virksomhed her; saa vil jeg mangle Humeur til at slaaes med Tyskerne; thi Humeur skal der til! At jeg aarlig skulde gjøre et privat Tilskud af 6—800 Rigsdalere for at leve, vilde jo desuden snart forbyde sig af sig selv; men herom vil jeg slet ikke tale: der er jo Ingen, der har bedt mig at søge hertil, og Præsten ved den frie danske Menighed er vist den ligegyldigste, om ikke en af de skadeligste Personer i somme Viser Øjne!

Jeg bladede igaar for Løjer i Monrads »Udkast til Lov om Forandringer i de Gejstliges Lønning«, og deraf ser jeg, at der i Kongeriget — udenfor Kjøbenhavn — er 19 Kjøbstadkald paa 3—4000 Rd., 8 paa 4—5000 Rd. og 3 paa over 5000 Rd. efter Gjennemsnit af 5 Aar. Men det er jo ogsaa rimeligt, at Præsterne i Holbæk, Ringsted og andre lignende vigtige Stationer have et Par Tusinde Dalere mere at leve af end saadan en Snyltegæst som den danske Præst i Flensborg, der nok maa kunne nøjes med Æren!

Nu — *hvorom Alting er, saa vilde jeg dog ikke for nogen Pris undvære den Bevidsthed i et Decennium at have været*

med at bygge paa det aandelige Dannevirke hervede, og saa længe jeg er her, skal jeg blive ved dermed af et godt Hjerte, men nu er jeg rigtignok fremfor Alt opfyldt af den Bøn: Gud i Himlen forbarme sig over os og vort kjære Barn!»

Som man ser, var der ikke idel Medbør for den danske Præst i Flensborg. Men der skulde snart komme Modvind af ydre Art, som gjorde det forbi med Graaes Virksomhed og — hans Menighed.

Den 1. Februar 1864 var Graae paa Banegaarden for at hilse paa Kongen, som var paa Vej til Hæren ved Dannevirke og saa nedslaaet ud. Kongen sagde til Graae: »Det er en alvorlig Tid!» — »Ja,« svarede Præsten kækt, »men en retfærdig Sag giver et frit Mod, Deres Majestæt!«

Lørdag 6. Februar begravede Graae 32 Faldne, efter at han tidlig om Morgen havde skrevet til Regensburg: »Jeg beholder min gamle Kulsviertro til Danskens Sejer til Trods for alle Pikkelhuer.« Hele Dagen var Graae, hans Kone og alle paa Benene for at vederkvæge de danske Soldater, som trak sig tilbage mod Nord. »Den Lørdag Aften studerede jeg ikke paa min Prædiken; det er vist!« hedder det i Graaes Dagbog¹⁾.

Næste Dag vækkes han med Raabet »Tyskerne er her!«; der var kun 12—13 Mennesker i Kirke (i Frue Kirke slet ingen). Her er ikke Plads til at skildre de bevægede Dage i Flensborg. — Kun et Udpluk af et utrykt Brev af 26. Maj: »... Jeg har lidt under Occupationen . . . Siden 1ste Marts har jeg ikke modtaget Gage m. m. paa Amtsstuen, Degn Tofte ikke heller — derimod ved en mærkelig Inconseqvents Katechet Munck. Saa godt som alle de mange civile Embedsmænd, der ydede Mest i personlige Bidrag til min Gagering, ere afsatte og bortrejste.« Vel føler Graae, at han i Øjeblikket ikke *kan* eller *bør* søge Befordring af økonomiske Grunde, »men i Erkjendelsen af de Pligter, der paahviler mig som Familiefader, sér jeg mig dog nu nødsaget til at bede Hr. Etatsraaden gjøre Regjeringen opmærksom paa, at naar man med Rette stiller

¹⁾ Graae: »48 og 64. Efterladte Dagbogsoptegnelser«. (Kbh. 1886), S. 59.

den Fordring til mig, at jeg skal holde ud paa min Forpost, indtil den rette Afløsningstime kommer, saa har jeg ogsaa Ret til at bede om at faa det Tilstrækkelige til at leve af.»

De, som besøger Helligaandskirken, vil have lagt Mærke til en Sølvkrans i Glas og Ramme foruden et Ridderkors. Det er et Minde om »ham, der begravede vore Døde« — Garver *Jacob Plätner*. »Denne Mand var,« skriver Pastor Munck den 24. Oktober 1864, »en af de virksomste blandt de Utallige, der under Retraiten fra Dannevirke paa alle Maader stræbte at vederqvæge og hjælpe vore udmattede Soldater. Da de danske Faldne fra Sankelmark indbragtes, paatog han sig frivilligt det Arbejde at undersøge Ligene for om muligt at opdage Navn og Stilling og saaledes at kunne give de Savnedes Familier paa-lidelig Efterretning. Ved hver eneste dansk Soldats Begravelse, som har fundet Sted paa Flensborg Kirkegaard, har han været tilstede. Paa Lazaretherne har han været aldeles utrættelig. Hver Dag har han tilbragt flere Timer der, forsynet de danske Saarede af sin egen Lomme med alle mulige Ting, bekostet adskillige Koners Reise til Flensborg for at besøge Mændene, sendt andre betydelig Hjælp, trøstet og opmuntret, hvor han kunde, ikke at tale om hans betydelige personlige og materielle Opofrelser for Krigsfanger, som førtes igjennem Byen. Hans særdeles gode økonomiske Stilling (som Medeier af et stort Garveri, der drives under hans ligesindede Broder, Frants Plätners Navn) og hans mageløse Kjærlighed til vore Soldater har gjort ham istand til at udrette mere end nogen Anden.« Derfor gav den danske Konge ham Korset paa hans Bryst og danske Kvinder Kransen paa hans Kiste — begge Dele hører nu til Kirkens Smykker.

Blandt de Ting, som savnes i vor Kirke, er et Minde om *Degn Tofte* — Præsterne findes jo da i hvert Fald nævnt paa Præstetavlen — og de trofaste Kirketjenere, vi har haft op igjennem Tiderne.

Thi Tofte var, som Pastor Graae skriver den 4. November samme Aar: »en af Slesvigs ædlest og virksomste Patrioter. Begavet med ualmindelige Evner, en ren Charaktér og en

elskværdig Personlighed, nyder han, saa at sige, hos Alle saa stor Agtelse og Tillid, at han for Øjeblikket maaske er den Mand i Flensborg, der paa en bramfri Maade udøver den største Indflydelse i dansk Retning. I de 7—8 Maaneder fra Tilbagetoget i Begyndelsen af Februar indtil Midten af September, da jeg forlod Flensborg, har jeg daglig haft Lejlighed til at beundre den Virksomhed, han har udfoldet, og det Sindelag, hvoraf han er besjælet. Ved Siden af sine Forretninger i Kirke og Skole har han været utrættelig i at antage sig de Saarede paa alle Maader, og Ingen har mere end han sørget for Krigsfangerne, hvoraf flere Hundrede have været betroede til hans Omsorg i den danske Kirke. Naar jeg og Katechet Munck holdt Gudstjeneste paa Lazaretherne, og det skete hyppigt, da assisterede han os altid som Kirkesanger og det baade om Søgne- og Søndage.« I sine Optegnelser (S. 86) fortæller Munck om et af sine Besøg paa »Kolosseum«, den store Dansesal, der var fyldt med Senge, baade paa Gulvet og Galleriet: »Det første Syn, der mødte mig, da jeg kom ind, var en døende dansk Soldat, som endnu i Uniform laa paa et Par Stole. *Tofte* sad bøjet over hans ligblege Ansigt med Øret til hans Mund og med Papir og Blyant i Haanden for at opfange den Døendes sidste Hilsen til hans Kære i Hjemmet.« —

Den 14. Maj hejste Tyskerne deres Flag paa den danske Kirke, men maatte paa Civilkommissærernes Befaling fjerne det igen. Den 15. Juli var de danske Præster tilsagt til Møde for Kirkevisitoriet, som nu bestod af de danskfjendtlige Mænd, Borgmester Bremer og Provst Peters. Der forelagdes dem 3 Spørgsmaal: 1) om de paa en eller anden Maade følte sig bundet af deres Hyldingsed til Kongen af Danmark, 2) om de i Stedet for følte sig løst fra ethvert Forhold til Kongen og Regeringen, ogsaa i deres Samvittighed fra enhver Forpligtelse og Afhængighed, og 3) om de med Hensyn til Statsborgerskab betragtede sig som helt skilt fra Kongeriget Danmark eller den danske Stat og løst fra enhver Forpligtelse mod Danmark?

Begge Præsterne afgav den Erklæring til Protokollen, at

de fremdeles vilde holde deres Ed til den danske Konge, hvor- med de betragtede ogsaa de øvrige Spørgsmaal for at være besvarede. Munck skriver: »Vi vidste, at vore Dage i Flensborg nu var talte, men det trak ud med Afgørelsen, og først den 20. August fik Graae og jeg vor Afsættelse i Følge den af os afgivne Erklæring. Saa snart det rygtedes, ansøgte Menigheden om at maatte beholde os, men det hjalp naturligvis ikke. Vi var hurtigt enige om, at vort fremtidige Opholdssted ikke kunde være Flensborg, hvor meget vi end holdt af denne By; *det vilde blive uudholdeligt at leve under tysk Regimente.*«

Hermed var det skæbnesvangre sket for den danske Menighed, at den abnorme Tilstand fra før Treaarskrigen igen skulde indføres. At de danske Præster maatte forlade Flensborg med Sorg er forstaaeligt; ingen kan bebrejde dem, at de personligt kun kunde være Præster i den danske Konges statslige Omraade. Men — burde ikke de Danske i Flensborg, som jo var *nødt* til at leve under det tyske Regimente og ogsaa *kunde* det, have beholdt deres Præster eller faaet andre kongerigske Præster, som var villige til at »bo midt iblandt deres Folk«, d. v. s. deres Menighed, hvilket politisk Regimente det end var under? En *aandelig* Forpost kan godt være *nødt* til at virke i Udlandet — loyal og lydige mod Udlandets Love og aandelige for- enet med sit Folk og dets Menighed derhjemme.

III. MELLEM 1864 OG 1900

1. *Medens der ventes (1864—69).*

En Uges Tid før de to danske Præsters Afskedigelse, nemlig den 12. August 1864, havde Civilkommisærerne v. Zedlitz og v. Lederer meddelt Kirkevisitatorerne, at den danske Menigheds Medlemmer ogsaa i Fremtiden skulde kunne høre en dansk Prædiken hver Søndag og faa forrettet deres kirkelige Handlinger paa Dansk.

Flensborg Magistrat derimod udtaler under 28. August overfor Kirkevisitatoriet: »de kirkelige og borgerlige Forhold staar i saa nær gensidig Forbindelse, at en saa abnorm Indretning som den saakaldte danske Menighed her kun har kunnet virke forstyrrende.« Kommunen kan kun være tilfreds med Genoprettelsen af Tilstanden før 10. December 1850, men til Civilkommisærernes Skrivelse ønskes bemærket, at den danske Præst kun som før bør have Lov til at tage til Skrifte og til Alters, derimod ikke til at forrette alle øvrige kirkelige Handlinger. I hvert Fald er der ingen Mening i, at de tyske Præsters Indtægter skal formindskes ved, at den danske Præst faar Betaling for kirkelige Handlinger hos dansktalende Borgere, som ikke længer har nogen Menighed, men hører under de paa-gældende tyske Sognemenigheder. Efter Magistratens Mening bør de danske Skoler lukkes, da der ikke vil findes nogen Trang til dem. For egen Regning, men uden Tilskud fra Byen, kan Danskerne oprette Privatskoler, hvis de vil.

Den danske Menighed ophæves dog først officielt den 23. November 1864.

Det Afsnit i Pastor Graaes Erindringer, hvori der fortælles om Degn Toftes Virksomhed i den danske Kirke og Skole i Flensborg, slutter efter en Skildring af de danske Præsters Afsked med de Danske paa Dampskibsbroen den 12. September med Ordene: »Men vor gode Ven Tofte var ikke deriblandt. Han vilde ikke staa der og græde som i Kirken (den 28. August, da Præsterne, som ikke fik Lov til at holde Afskedsprædiken, overværede den konstituerede Pastor Carstens' Prædiken i Helligaandskirken). Han var paa Skolen. Der var hans Plads, nu en Kampplads, hvor det gjaldt om at stride en god Strid, og han var nu den, der skulde føre an.«

Jo, det blev i den foreløbige Tid indtil 1869 *Degn Tofte*, som skulde holde sammen paa den danske Menighed under de forskellige Præster. Det var ikke med Urette, at Pastor Graaes Efterfølger, Pastor Georg Karstens, kaldte den danske Menighed »*Degn Toftes Menighed*«. Og vi maa være taknemlige, fordi vi igennem Toftes Breve til de afskedigede Præster faar saa god Besked om Livet indenfor den danske Menighed i Tiden lige efter deres Afskedigelse og om de første nye Præster.

Den første, Pastor *Georg Karstens*, var Degnesøn fra Grumtoft (født 23. Maj 1833, altsaa kun 31 Aar gammel), hvorfor Tofte i et Brev kalder ham »Grumtoft«. Ellers plejer han af Hensyn til Postcensuren at kalde ham »Klaus«. Provst Peters havde Pastor Graae den 30. August i sin Harmes over, at han vilde have den danske Menighed opløst, kaldt »Slagteren«, et Navn, som Tofte bibeholder.

Jeg meddeler saa et Udpluk af Toftes Breve¹⁾:

23. September 1864: »Grumtoft har allerede været her siden i Mandags, men jeg har ikke hørt fra ham endnu, seet et Glimt af ham har jeg, men kun i Afstand, han boer nok i de 2 Stuer i 1ste Sal i Muncks Bolig i Graven. Idag er det

¹⁾ Et bredere Udpluk har jeg givet i »Kirkeligt Samfunds Julebog« 1932, S. 143—163.

Fredag, jeg vil ikke gjøre ham min Opvartning, han vil formentlig heller ikke først komme til mig, det lader til at blive intimt mellem os. Mikaelen siger forresten, han er dansk. Mir einerlei [Ligemeget]. Menigheden bestaar endnu, jeg har i de sidste Dage modtaget 2 Indmeldelser deri. Skulde de være saa dumme at lade Menigheden bestaae, saa vil jeg fortælle dem, at den vil voxe i høi Grad; jeg har allerede seet flere Tegn dertil. Det er et underligt Folkefærd, de Danske her, de ville saa gaae ind i Menigheden for at hjælpe paa vore Finanser. At vi sees igjen her, det har jeg aldrig tvivlet paa, det vil nok skee, men naar? Vorherre veed nok, hvad han gjør, maaskee er det godt for gamle Danmark, at det varer noget endnu . . .«

^{28/10}: »Endnu staaer Alt ved det Gamle, Skolen gaaer sin vante Gang, og Kirken er taalelig besøgt. . . . I Søndags blev der sagt for Prædikestolen, at den nye Pastor Karstens vilde holde sin Tiltrædelsesprædiken. Han var som Tilhører i Kirken, og efter hans Blik at dømme, vilde han der kommet næmt fra det og budt mig Goddag; men jeg gjorde en snild Manøvre efter Psalmebøgerne over paa Bænkene, og siden var jeg hos Organisten og talte med ham, saa Klaus maa komme ned til mig, hvisomensindenstid han vil have mig fat. . . . Inden Søndag maa han da vist ville tale med Degnen, hvis vi ikke skulle første Gang mødes i Kirken; til ham gaaer jeg ikke uden given Foranledning . . .«

^{2/10}: »En yderst mærkværdig 2. Octbr. Præst og Degn mødes første Gang i Kirken, i det lille Aflukke. Degnen kigede ind. Pr. spurgte: »Maa jeg spørge, er De Hr. Tofte?« — »Ja, og Degn ved den danske Kirke.« Keeg paa Kjolen. Degnen spørger: »Maa jeg spørge, er De maaskee den Præst, der skal være her ved Menigheden?« — »Ja,« og saa flau ud. Jeg holdt mig stiv, vilde ikke besøge Manden, før han mig. Imorges sendte jeg Jens [Sønnen] efter Psalmerne. Jeg var i Perlehumour, havde slaact op i Bibelen paa Alteret Jeremiae Begrædelsesbog, næsten tilfældigt. 2 Psalmer synges, Præsten paa Stolen, en 60 Mskr. i Kirken, alm. Opmærksomhed. Præd. begyndte

med en temmelig heldig lille Bøn om Herrens Velsignelse til Værket. Text: »Værer ikke bekymrede for Nogenting«. Det er Høstprædiken. Uden videre Overgang fra Texten, uden at man kunde see, hvordan han kom dertil, vilde han prædike om Guds Forsyn. A. Troen paa Guds Forsyn. a) Hedn. troede ogsaa derpaa, kom ikke længere end til Troen paa den ubek. Gud. b) Vi kunde ogsaa komme til Tro paa Forsynet ved at see Kornet voxte paa Marken og Lilierne osv. Dernæst Alt, hvad en Skoledreng veed at sige om disse Dele efter en Lærebog. En reen Kandidatsnak, tynd, men nogenledes godt holdt. B. Nyttens af Troen paa Guds Forsyn. Her var Meningen god, men saa kunde vi ikke Lectien, det gik reent istykker, et heelt Stykke tabtes aabenbart, en Deel meningsløse Sætninger kom frem, Slutningen kom dog uden Skandale. Han var aabenbart meget befangen, men jeg troer dog, naar Kandidatvandet er løbet bort, at han kan afgive en temmelig god Præst; synger smukt. Begyndelsen, seer De, var meget traurig. Kigede ikke saa sjelden i Papiret, næste Søndag faaer vi kun faa Tilhørere. (Stakkelen kunde i Morges kun spise en Mundfuld af et Stykke Franskrød, og hvad er Helten uden Øl og Mad?). Lyses for et Par; næste Søndag begynder Kl. 10; den apost. Velsignelse; med meget hurtige Trin ned i sit Lukaf. 2 Ps. Løb heelt sur i Fader-vor, vendte 2 Bønner om og glemte »Forlad o. s. v.« Efter Gudstjenesten Bryllup. »Skal De ogsaa være dermed?« »Ja, jeg skal,« sa' Degnen. »Skal der synges?« »Ja,« sa' Degnen. Vi sang som sædvanligt. Men saa, og det er det Slemmeste, saa *læste*, siger og skriver *læste* han op for Brudgommen af Papiret en lang Tale om Kjærlighed, Solens Aftenstraaler osv. Det saae jammerligt ud fra Alteret at see Pr. læse en Brudevielse, jeg vendte mig om. Han saa flau ud, min Nærværelse geneerte ham aabenbart. Han læser ganske godt. »Farvel, boer De i den gamle Præstebolig?« »Ja,« »Farvel.« — »Nei, Pastor Holdt gjorde det dog meget ringere,« sagde Organisten. Tydsk Snit paa Præstekjolen, samt Sladreflipper. Han gjør vevselviis et Stød op, saa med den ene Skulder, saa med den anden. »Det er dog rædsomt,« sagde Frøken Carstens bag Møllen, en Anden

meente: »det kunde været værre,« jeg meente: »det bliver nok godt.« Politik maa man drive for Menighedens Skyld, men det hele var slet. — 3 Steder Barnedaab idag, imorgen et Lig.

Efter Middagsmaden gik jeg op i Skolen for at hilse paa Klaus . . . Fik et Glas Portvin. Saa indsalvede jeg ham. Han var blæst fuld af alle mulige tydske Fordomme mod Skolen, fuld af de værste Løgne om os. »Vi vare favoriserede, betalte ikke saa megen Skat som de tydske Menigheder, uddeelte gratis Bøger til Børnene« og flere Ting, som Slagteren vist havde gjort i ham. Saa fik jeg Ordet, viste ham Løgnen Punkt for Punkt, saa *grovt* som muligt, fortalte ham, det var de samme Løgne, Slagteren troede, sagde ham, at Slagteren havde yttret: »saa *skal de nok komme,*« viste ham, med hvilket saligt Griin han yttrede dette. »Det var som en Handelsmand, der glæder sig over en god Handel,« jeg slog paa Lommen og viste: »saaledes«. Fortalte, da han undskyldte Slagteren, »det var ham og ingen Anden, der vilde gjøre os Fortræd i Kirke og Skole.« I Noget gav han mig Ret: »det var det ogsaa, men det havde sin berettigede Grund« i det, som jeg kunde vise ham Punkt for Punkt var Løgn. Han var aabenbart kjed af min lange Nedriven paa Sl: og de slesvigholstenske Løgnhalse, der bygger Skolen paa Løgn og slaar Menigheden ihjel ved Hjælp af Løgn. Han lovede endelig: »han vilde see og prøve og dømme« — den Dreng. Jeg sagde ham: »han havde en let Post, han kunde slaae sig til Ridder ved at hjælpe at splitte Menigheden, men det kunde han ogsaa ved at hjælpe os at holde den sammen; hvis han ikke vilde det Sidste, saa hjalp han Slagteren ved at gjøre denne store »*kirkehistoriske Skandale*«, at slaae en Menighed ihjel«. Han kneb endelig ud med, at »det maaskee var det Heldigste ikke at sige, hvad man var (han vilde dermed give mig tilkjende, at han var Dansk?), men hvad der var *berettiget*, vilde han holde paa«. Slagteren har havt ham godt under sin Behandling. Jeg er glad over, han fik sin Overhaling i al venskabelig Høflighed, før han skulde ud at døbe de tre Børn. Hos os kunde han faae de bedste Efterretninger om Kirke og Skole, og jeg er nu aldrig bange for at sige Sand-

heden; »vi havde pleiet Værket som et Kjærlighedsværk, og Kjærligheden døde ikke ud med een Dag, ligesaa lidt som den kunde komme i een Dag«. Han fik saa Skoleregulativet, og jeg henviste ham til Archivt, som han endnu ikke havde faaet. Man er forresten blevet bange for at opløse Menigheden endnu, det skal nok bie til Paaske. I denne Mellemtid skal Overtalelser, Tilbageholden af Skolerne splitte os ad, man venter ogsaa nok, vi i denne Tid omtrent døde af Mangel paa Penge. Noget af det fik jeg at vide hos ham, Noget hos vor forrige Præst [Carstens], men det stammer Alt fra Slagteren, der synes at være bleven lidt ømmere om Hjertet i dette Punkt. Her har De nu dette Møde. Han vilde besøge mig, men kommer vist ikke saa snart; kommer han, faaer han samme Sang. Vil De ikke, naar De har læst dette Brev, sende det til Munck, ellers skal jeg skrive det samme til ham. Hilsen til Deres og Dem fra Mange af Menigheden, fra min Familie og deres hengivne Per Degn«.

^{13/10}: »Klaus prædikede i Søndags meget bedre; hvad det angaaer, saa kan det nok komme til at gaae nogenledes, maa-skee godt, hans Forhold mod dem af Menigheden, han kommer i Berørelse med, er godt, tilbageholdent, men fornuftigt. De kalder ham en *flink* Mand. Ligeoverfor Menigheden roser jeg ham det bedste jeg kan, dette er jo min Pligt. Han har endelig seet ind til mig et Øieblik. Forleden mødte jeg ham og Peters spadserende, to loiale Mænd, passe sammen, passer ikke sammen med mig«.

^{20/10}: ». . . Skolerne have vi endnu ikke faaet, man driller os saalænge som muligt . . . Nu have vi 6 Privatpartier i Gang, det hjælper dog noget, og kan Skolen holdes, kan Menigheden vel ogsaa. Klaus bliver bedre . . . og vil snart til at smide Bladet [Snydesedlen] . . . Jeg vilde havt Klaus op til Prinds Karl for at faa Skolerne, det vilde han ikke . . . Forresten er han kommet til at troe paa, Menigheden bestaaer, ja, hvad mere er, det lod til, at han ved givet Tilfælde nok skulde vide at reklamere, hvis Nogen vilde gjøre Indgreb i hans Rettigheder som Menighedens Præst ved Barnedaab,

Begr. . . . Det kan nok være, jeg kan faae ham lidt paa Slæbtoug. Snakker med ham rundt omkring, fører ham paa Glatiis sommetider. Forleden faldt han efter min Mening slemt. Han raadede mig til at blive, hvis vi skulde blive aftraadte; for derovre kunde man ikke i Længden vente at blive taget under Armene. . . .«

^{1/11}: »Giver aldrig Haabet op om Gjenforening med Danmark! I den sidste Tid er Haabet blevet stærkere, hvorfor maa Gud vide. Men det kommer, det føler jeg; gid det kom snart. Freden er afsluttet [den 30. Okt. i Wien]. Efterretningen kom igaar . . . Stor Flagning fra Kirkerne (ikke fra vor), men der er noget Mat ved det Hele, ingen Jubel eller Uro paa Gaden, ingen Illumination. . . . Siig de angelske Folk derovre, at de trygt kan paaminde deres Venner om at benytte Dansk ved Altergang, Daab, Begravelse osv. Dette er nemlig et Paalæg, alle Præster i de blandede Districter har faaet, at de paa Forlangende skulle benytte det Danske ved slige Leilighder. I Adelby har Pastor Hoegh endogsaa forkyndt fra Prædikestolen, at det kunde skee. Det var en Skam, om det ikke ofte forlangtes. To Gange har det været fordret i Huulvcien, og Degnen maatte endogsaa *syng*e Dansk. Haardt nok for ham; i Pastor Lassens Tid blev Sangen nok altid givet germanisk. Nogle Penge maa jeg have istedetfor den aarlige Indsamling. Understøttelsesforeningens, hvordan skal jeg faa fat paa dem? Kan De skaffe Raad, ellers skriver jeg til Grevinde Danner om et Par Hundrede Daler eller Saadant noget til Uddeling blandt Trængende i den danske Menighed. Siig mig hendes Adresse. Skriv strax om den Ting. Jeg har været omkring at purre ved Menighedsmedlemmerne med Hensyn til Kirkegang . . .«

^{18/11}: ». . . Igaar var Berider Hansens Kone oppe hos Zedlitz og spurgte, hvorfor han endnu ikke havde holdt det Løfte, han for flere Uger siden gav, og sørgede for, at vore Skoler bleve tomme. »Min gode Kone, det kan jeg ikke ene gjøre, henvend Dem til Magistraten. Den er nu lige forsamlet«. Hun gjør det strax: (paa Tydsk) »Jeg kommer fra Z. og vilde gjerne

spørge, om De ikke snart kunne rømme os vore danske Borger-skoler«. Callesen siger: »Hvilken Interesse har De deraf?« Svar: »Det skulde jeg mene, jeg har *Einteresse* deraf: 2 Børn har jeg i Skolen, og det 3. skal snart derhen«. Henningsen fra Broen (halv tosset af Tydskhed, Schumanns gode Ven) siger: »Jeg kjender Deres smaa nydelige Børn, De tale lige saa godt Høitydsk som jeg, send dem over til Schumann!« Svar: »Nej, jeg er i den danske Menighed, jeg er lært paa Dansk, min Mand taler bedre Dansk end Tydsk. Saalænge den danske Menighed bestaar, skal mine Børn gaae der i Skole«. Callesen igjen: »Die dänische Gemeinde besteht nicht länger«. Svar: »Det skulde jeg dog mene, hvorfor har De ellers sendt os en Præst. Var der ingen Menighed, behøvedes der heller ingen Præst«. En gammel Mand for Bordenden (det var naturligvis Bremer) med flere Protocoller foran sig, siger vredt til Talerne: »Die dänische Schule besteht wenigstens zu Ostern, vorläufig«. Andreas Jensen: »Mad. Hansen, de har allerede begyndt at tømme Skolerne idag, jeg tænker, de bliver snart færdige, saa kan de jo strax tages i Brug«.

Saadan løb det af, man fik dog Noget at vide derved; Klaus har ymtet om noget Lignende. Skolerne blive imidlertid ikke tømte endnu. Men vi maac jo vente. I Søndags havde vi saamænd henved 80 Tilhørere . . . »Nu begynde de at komme,« sagde jeg, »i Førstningen troede de, at De var en Slesvigholstener, men jeg siger Alle, at De er dansk«. Fordøiede Pillen godt, og jeg troer, han havt godt deraf. Den 28. Novbr. begynder Confirmandunderviisningen; der kommer ikke faa. Byen gjør gode Forretninger med vore Skoler; de ere formeligt udleiede til Preusserne. For den i Norden er der fordret 800 Mark Cour Jens«.

^{20/11} til G.: »Kirkeaaet sluttet med over 100 Tilhørere. »Saa sig« var Slutningspsalmen. Pastor Carstens fra Marie prædikede, da Klaus havde en daarlig Mave. De 100 vare komne for at høre Klaus. Endnu, og det er meget glædeligt, kunne vi i Kirken maale os med de tydske Kirker, hvad Tallet angaar. Klaus og jeg ere enige derom; han bliver flinkere

og flinkere, bekjender Couleur; han er ikke ueffen. Hertugen af Aug. kan han ikke lide: Peter [Hertugen af Oldenburg] heller ikke; Personalunion kan gaae; helst denne og Deling; jeg forlanger ikke Mere. Det er ellers det Sværeste, jeg har oplevet, at see Kongens Proclamation, hvorved man løses fra det sidste Baand til Konge og Fædreland. Jeg har haft mange, mange Skrupler i de sidste Dage om, hvad jeg skulde gjøre: nedlægge mit Embede eller blive, blive altid eller til man fordrer nogen ny Ed eller deslige af mig«

^{30/11:} ». . . Klaus vedgik idag, at Slagteren ikke havde gjort Modstand nok, og derfor blev Menigheden opløst. Jeg: »En Vinterslagtning«. Klaus vedgik, at det gode ved Sagen kun kom fra Zedlitz; dette er troligt nok. Magistraten fordrer Opløsningen efter P.'s Raad, Zedlitz giver efter for det almindelige Stormløb. Dette er min Mening om den Ting. Klaus plumpede ud med, at han havde talt med [Generalsuperintendent] Godt (Præsterakkeren), om det gik an, at Menigheden betalte 2 Steder ved de ministerielle Handlinger. Det syntes Klaus naturligvis ikke, derfor skal der kun betales til den danske Præst ved ministerielle Handlinger af ham, men de skulle indføres i de paagjældende tyske Ministerialbøger maanedsviis. Præstepengene faae de Kjæltringer altsaa Jeg ventter, at Skolerne skulle indrettes efter tysk Mønster, og saa efterhaanden fortydskes, det er Udsigterne. Jeg vil holde ud til det Yderste og see Spillet an; det vil blive interessant, skjøndt sørgeligt. Endnu er Opløsningen ikke skeet, maaskee (jeg haaber det neppe) kan det reddes endnu, naar der kommer en Salve i de danske Blade.

I Eftermiddag har jeg været ude og faaet 4 Deputationer sat sammen. De skulle gaae op til Zedl. om een og samme Ting, Menighed og Skole. De skulle komme som tilfældigt, i tre forskellige Dage. Morgen Feddersen med sin, overmorgen Freudenreich med sin, samt Theilgaard med sin, følgende Dag Eskildsen. I Norden virkes der for, at der melder sig Nogle ind i Menigheden, dette er for Klaus' Skyld. Paa Søndag Fredsprædiken i den danske Kirke. Jeg gjør Alt for, at den

ikke bliver holdt; det er en farlig Bestilling, men jeg maa see at drive dem bort, der komme — med Lempe kan man faae et Æg i en Humlesæk, det bliver ikke saa svært endda. Der er 38 Confirmander iaar, 2 komme endnu til, altsaa 40. Det vil forbause Verden at høre dette, sagde Klaus, at der er saa mange Confirmander i dansk Kirke; jeg mente, det var meget naturligt, forstod übrigens ikke Klaus's Mening De veed jo bedst, hvad der kan og bør siges; men for Guds Skyld siig det saa sandt og saa djærvt, som De plejer, naar De er ved at bide. Der skal skarp Lud osv. Det vil fornøie Mange, at see det Sviin skoldet . . .

^{3/12}: »Min Beslutning er: blive her saa længe som muligt (gaae paa Rævekløer mitunter, dog holde Samvittigheden fri; min Vei foreskrives mig iøvrigt af Kjærlighed til Fædrelandet og Menigheden her), blive her, til enten Menigh. opløses eller der kommer en fremmed Hersker, til hvem jeg ikke vil binde mig, blive her, til der fordres Noget af mig, som jeg ikke kan eller vil gaae ind paa, f. Ex. lære »Slesvigholst.«¹⁾ i Skolen eller desl. . . . Det gik ikke saa lige med Deputationerne, som jeg havde ventet; idag har der først været en: Duseberg og Theilgaard. Resultatet veed jeg ikke endnu; paa Mandag een. . . . Vorherre sørger nok for Fremtiden, jeg har en sær barnlig Tro paa Forsynet, den grændser nær til Fatalisme, men endnu har den holdt Stik baade for mig og Moder. Jeg lurar altsaa paa et Vink af Forsynet, og saa følger jeg det. Jeg vilde grebet ind i Forsynets Værk med mig, hvis jeg nu var gaaet herfra. Jeg har virkelig det Haab, denne Tid vil føre til Danmarks og min Lykke . . . Hans.

41 Confirmander. Nu kimer det. Morgen skal ligeledes kimes fra 6—7«.

Søndag den 11. December 1864 oplæste Pastor Karstens fra Helligaandskirkens Prædikestol følgende af ham til Dansk oversatte nye Bekendtgørelse angaaende dansk Kirke og Skole i Flensborg:

¹⁾ Den (paa den Tid) saakaldte »Oprørsvise«.

»Den høie øverste Civilcommission for Hertugdømmet Slesvig har ifølge Rescript af 23. Novbr. d. A. *opløst* Menighedsbaandet for den siden 1850 dannede saakaldte frie danske Menighed og ophævet de denne Menighed siden det nævnte Aar tilstaaede Rettigheder, og skulle de nuværende Medlemmer af samme atter som Menighedsmedlemmer træde tilbage i det Parochie [Sogn], hvor de boe.

For imidlertid at give dansktalende Indbyggere i Flensborg tilstrækkelig Leilighed til paa Søn- og Festdage at overvære en i dansk Sprog afholdt Gudstjeneste og til at lade foretage Ministerialhandlinger i dansk Sprog, er den forhenværende const. Hr. Pastor *Karstens udnævnt til Præst ved Helligaandskirken*, og skal han administrere Gudstjenesten i denne Kirke i dansk Sprog og paa Forlangende udføre Ministerialhandlinger i dansk Sprog.

Nævnte Præst har ikke Ret til at føre Kirkebøger med Hensyn til de af ham foretagne Ministerialhandlinger, men er derimod forpligtet til med Hensyn til disse Handlinger at meddele vedkommende Præst i det betræffende Parochie de nødvendige Oplysninger til Kirkebogen. Saaledes som nu enhver Indbygger i Flensborg skal være berettiget til af Præsten ved Hl. Aands K. at lade foretage Ministerialhandlinger i dansk Sprog, uden dertil at skulle søge Dispensation eller Tilladelse hos Parochiets Præst, saaledes skal ogsaa Præsten ved Hl. Aands K. være berettiget baade til at udføre saadanne Ministerialhandlinger, naar det forlanges og at oppebære de derfor normerede Gebyrer, og kan Præsten i Parochiet hverken gjøre Fordring paa en Deel af disse Gebyrer eller paa en Godtgjørelse for Indførelsen i Kirkebogen.

De hidtil af Præsten ved den frie danske Menighed førte Kirkebøger skulle hosføies Kirkebøgerne i Sct. Mariekirke og opbevares med dem.

Fremdeles er endnu med Hensyn til *den frie danske Menigheds Skolevæsen* Følgende bleven besluttet. En Indskrækning af Skolerne med dansk Fællespræg skal kun indtræde efterhaanden. Derfor ville Skolerne med dansk Sprog resp. ved

Nørreport og i Gravene foreløbig blive bestaaende indtil Paa-ske, og den førstnævnte Skole lægges til Sct. Mariesogn, den sidstnævnte Skole til Sct. Nicolajsgn, saaledes at enhver Exclusivitet for disse Skoler aldeles bortfalder og at de staae under samme Inspection m. m. som de øvrige Skoler i de nævnte Sogne.

Den i Sct. Johannessogn oprettede Skole med dansk Skolesprog, for hvilken der hidtil er leiet et Lokale, skal snarest muligt nedlægges, og Børnene i samme skulle overflyttes til Skolen i Gravene. Den intenderede [paatænkte] Opførelse af en 3die Skole med dansk Underviisningsprog vil ikke blive iværksat, og de endnu hertil bestemte 4000 Rb. R. M. [Rigsbankdalere Rigmønt], som ere deponerede hos Skolecommissionen, er igjennem Visitoriet at aflevere til Centralkassen hersteds.

Ovenstaaende bliver herved bekjendtgjort i Henhold til den øverste Civilregjerings Ordre.

Kirkevisitoriet for Byen Flensborg d. 7. Decbr. 1864.

Bremer.

Peters.

Publicandum

i Helligaandskirken i Flensborg.«

Samme Søndag skriver Tofte: »Kjære Graae! Tak for det tilsendte¹⁾. Skarp Lud! Klaus, som jeg fortalte om det, spurgte hurtigt: er jeg med? Mange have læst det med Fornøielse . . . Klaus besøgte jeg forleden Aften, han var meget fidel, jeg maatte nødvendigt sidde ned og ryge en Cigar. Ræven vilde vide, om Menigheden nu vilde gjøre Noget. Vidste det ikke. Samtalen blev længere og varmere, end han og jeg havde troet. Peters fik Smør af mig for Menighedens Skyld; Klaus forsvarede Sagen: Det var ikke berettiget, at Mange vare i Menigheden, de hørte hjemme i de andre Menigheder ifølge deres plattyske Sprog osv. Jeg: De maa vide, at den danske Menigheds Medlemmer ikke ere en Flok Faar, der ere drevne sam-

¹⁾ Graaes skarpe Artikel »Ødelæggelsens Vederstyggelighed« i »Fædrelandet« for ¹/₁₂ S. 1, delvis aftrykt i Graae »48 og 64« (Kbh. 1886), S. 175 ff.

men, men fornuftige Mennesker, der frivilligt ere traadte sammen. Han blev ved med sit »uberrettiget«. Jeg tog Anledning til at sige ham, at »det var Synd«, han var bleven Præst ved en Menighed, som han fra først af havde Fordomme imod. Det bed, han blev rød. Siden fik han det endnu engang, og til Slutning: »det er baade Synd og Skam, at De er bleven Præst ved vor Mhd.« — Han rystede, men jeg holdt mig. Han svarede: »De skulde see, hvilken Præst De vilde faae, hvis jeg kom bort.« — »Det veed jeg nok, en reen Slesvigholstener, Valentiner i egen Person, hvis Embedet var stort nok.« Arrigere blev Staklen, og dog endte vi som Venner. Han kalder altid Menigheden: Deres = Toftes Menighed. Han har ingen Lod og Deel deri . . .«

^{18/12:} ». . . Munck fører en meget blødere Pen¹⁾, har for blødt et Hjerte til at være Stridsmand . . . Begyndelsen siger Mere, end jeg ønsker, jeg seer mere Dansk i Flensborg end Munck, men dertil har jeg som Slesviger ogsaa Lov . . . Klaus lirkede ellers for mig om, at Menigh. burde demonstrere nu, de vandt vist Noget derved, f. Ex. fik Skolerne i Foræring. Jeg er vis paa, det er Hr. Peters Ord. Dette hænger efter min Mening sammen med Spørgsmaalet om »berrettiget eller uberrettiget«. Efter min Mening skal Menigheden nu holde sig rolig og ikke arbeide Pet. og Klaus i Hænderne. Dette lyder vel underligt nok, men er dog sikkert Sandhed; man vil paa een gang mildne »den ugudelige Gjærning« ved at give Lov til en Slags Menighed under Klaus, og saa, da man maa være vis paa, at der ikke vilde melde sig Mange ind igjen i den saaledes nydannede Menighed (og dette er vel Hovedsagen), og saa vil man bevise Verden saaledes, at det Meste af det, der var i Menigheden, var uberrettiget . . . Pastor Friis [tidl. Præst i Hanved] var her idag, han blev udmærket modtaget i Harreslev, imorgen vil man derfra give stort Møde ved Dampskibsbroen til Afsked med ham. De skulde see en hjemvendende

¹⁾ i Artiklen »Den frie danske Menighed og den danske Borgerskole i Flensborg« (»Fædrelandet« 12. Dec.)

Præsts Modtagelse, den er rørende. De og Munck maae ikke søge . . .«

^{17/1} 1865: ». . . 1864 sluttede med, at vor Kirke var saa fuld iaftes, saa at Folk stod langt ud paa Gaden; idag var den ogsaa fuld. »Bliver det saadan ved,« sagde Klaus, »saa faaer Menigheden sine Rettigheder igjen . . . Det vil vist ikke smage Byen, men det faaer være.« Mig smager det godt. Enden god, Alting godt . . . Gid Aaret maa føre mine Præstefamilier herover; Villien har jeg nok til at kæmpe, men Understøttelse fra sine Foresatte var en herlig Ting, den kommer ikke, før de Gamle kommer igjen . . .«

^{17/1} til M.: ». . . Forresten skal man kjende sine Venner i Nøden, og jeg maae tilstaae, at det har langt overgaaet min Forventning at see al den Venlighed og Deeltagelse, der er viist mig og min Kone i hendes svære Sygdom fra saa Mange her . . .«

^{18/1}: ». . . Imorgen, om Gud vil, begynde vi vor Skole heelt 5: med 6 Klasser, hvori saa alle Børnene indpakkes. Jeg bad Klaus see at sørge for vor Skole; han svarede, at det næppe vilde hjælpe, da han siden Nytaarsaftensgudstjenesten er ugleseet af Alle, selv af Peters, troede han. Saadan staaer Sagen for Klaus; nu ønsker jeg, at vi kunde beholde ham; vi fange ham nok engang i Tiden . . .«

^{27/2}: »Klaus er valgt til Præst i Klipløv . . . Probst P. yttrede forleden til Een, der blev gift i vor Kirke: »Her komme de løbende og ville vies i den danske Kirke Een og Hveranden; disse Kunster skulle vi snart vænne dem af med.« Til Een, der vilde have sit Barn ud af Schumanns Skole og ind i vor Skole, brugte han en frygtelig Kjæft: »Hvorfor hun dog vilde det, hvad Nytte det kunde være til? til Paaske hørte Skolen reent op osv.«

^{9/3}: ». . . I Kollund var for en Tid siden Gilde med Bal, Præsten var tilstede, udbragte en Skaal for Deutschland. Den blev besvaret meget djærvt af en Mand, der havde været dansk Husar, med et saadant Nakkedrag (bogstavelig sandt), saa han deisede om paa Gulvet. Han sagde Intet, men vil ikke mere

til Bal. (Husarens Navn er Petersen, og han vil blive Eier af Wassersleben) . . . I Mein var der Ringridning; alle Heste og Kongen røde og hvide. I Tastrup Bal, hvor Tydskerne bleve udjagede . . .«

^{9/4}: ». . . 2 Udsendinge fra Harreslev og Frøslev vare igaar hos Zedlitz og forlangte Indførelsen af Dansk igjen i disse 2 Byer og Noget i Kirken osv. De fik talt med Z. tæmmelig længe, og, som jeg troer, godt. Det var den lille Møller og Rossen. En Mylr iaftes paa Gaden uden Lige. Kongens [Christian IX] Skaal blev drukket i hvert dansk Huus og i hver Kneipe; jeg endte Dagen med at drikke 2 Kaffepunse. Jeg havde 5 Harreslevere tilbords iaftes . . .«

Den 10. Marts 1865 udnævnes Pastor Karstens til Sognepræst i Klipleve — han viser i sit nye Embede, at han helt igennem følte slesvig-holstensk. Flensborg Magistrat opslaar under 6. April Embedet ledigt. I Opslaget hedder det (i Oversættelse):

»Ved Herr Pastor Karstens' Valg til Præst i Klipleve er Stillingen som Præst ved Helligaandskirken her i Byen ledig. Præsten ved denne Kirke skal afholde den regelmæssige Guds-tjeneste i det danske Sprog samt paa Forlangende forrette Ministerialhandling paa Dansk; desuden er han forpligtet til i Nødstilfælde at hjælpe Præsterne ved St. Mariæ og St. Nicolai. Embedets faste Indtægt beløber sig indbefattet Lejen for Præstegaardsjorden og Værdien af 3 Tønder Rug og 3 Tønder Malt til ca. 830 Mark; de tilfældige Indtægter lader sig ikke anslaa til et bestemt Beløb. Saadanne, som vil søge Stillingen, som besættes ved Valg, maa i Løbet af 6 Uger indsende deres Ansøgninger til undertegnede Magistrat.«

Som det var at vente, indkommer der i Modsætning til i 1851, hvor der som fortalt ved Oprettelsen af en selvstændig, fri dansk Menighed melder sig ikke mindre end 38 Ansøgere, kun en eneste Ansøgning, nemlig fra den 29aarige Pastor *Christian Jørgensen*.

Den 1. Juli maa Magistraten derfor hos Regeringen andrage om, at Jørgensen som eneste Ansøger konstitueres som

Præst ved »den danske Kirke i Flensborg«, idet man bl. a. gør gældende:

»Under saadanne Omstændigheder vil der ikke kunne ske en Præsentation og et Valg, hvorfor Byens Kollegier, som ellers vilde have haft Valgretten, har besluttet at andrage om, at nævnte eneste Ansøger, som i sin Ansøgning har bedt om eventuelt kun at blive konstitueret, konstitueres til Embedet. Netop ved at konstituere Ansøgeren vil man kunne overvinde den Betænkelse, som vilde have gjort sig gældende mod en fast Ansættelse, nemlig den, at Ansøgeren ikke møder med den befalede Attest for at have studeret 2 Aar ved Landuniversitetet [i Kiel].

Et nyt Opslag vilde rimeligvis paa Grund af Embedets maadelige Gagering og de bedre Udsigter, som de stedl. Kandidater for Tiden stadig møder, af godt kendte Grunde [de mange afsatte danske Præster], forblive uden Resultat, og tildele vi os derfor at andrage om . . .«

Danskerne i Flensborg havde i Præstevakancen ikke ligget paa den lade Side. Den 16. April skriver Degn Tofte i et Paaskebrev til sine gamle Præster: »Glædelig Fest . . . Kirken fuld, propfuld Fredag og idag. Klaus tager Afsked imorgen. Carstens [H. J. ved Frue Kirke] er konstitueret i Mellemtiden. Godt og vel. Intet Nyt . . . Nu er det Foraar, jeg er frisk og fuld af Mod og Haab, men end er der ei Foraar i mit Hjerte . . .«

Netop paa den Tid forlod en Del danske Familier Flensborg for at tjene deres Brød i Kongeriget, og paa den anden Side samledes der blandt de Danske Adresser om ikke at komme til Tyskland. Tofte har endnu 449 Børn i den danske Børnerskole, meddeler han den 28. Maj og tilføjer: »I disse 14 Dage skal der afgaae en Deputation til Zedlitz med *Bøn om Menighedens Gjenoprettelse*, og Skolens Forhold drøftes samtidig paa den meest graverende Maade for Augustenborgerne Volquardts, Bremer, Funcke etc. Der er jo Stof nok. Vinden er lige imod Augustenborgerne; den maa benyttes. Iaftes og idag har jeg faaet en udmærket Bagdør til Z., hvorigjennem

jeg er istand til at sende det allermeest Graverende, der ikke kan komme i Deputationens Bønskrift; han skal faae det 2 Dage iforveien . . . Var der dog en Mand, der vilde drage Omsorg for at organisere et Slags dansk Wühlerparti herovre, i det mindste give et Program, saa kunne vi nok selv . . . « sere et Slags dansk Wühlerparti herovre, i det mindste give et Program, saa kunne vi nok selv . . . «

I samme Retning gaar hans Brev den følgende Dag: »Haabet voxer i Kjøbenhavn, det er godt; men jeg troer, man ikke kjender Prøjerne, man er vist lettroende; det kommer ikke saa snart. Var her Plan og Orden i dansk Agitation, da kunde det meste af Flensborg vindes for Danmark; men det er der ikke; det gaar kun saaledes, at hver arbejder efter sit Hoved. Forresten sove vi ikke let hen; men vi ere ogsaa af dansk Æt, lettroende; alle Syner, alle nok saa urimelige Rygter troes; skuffes vi, troe vi paa et nyt Rygte, og saa fort videre . . . «

Ommeldte Bønskrift, som skulde overrækkes v. Zedlitz, er dateret 10. Juni 1865. Det er af saa stor Interesse, at det her skal gengives i sin Helhed paa Dansk:

»Undertegnede Medlemmer af den i Fjor opløste frie danske Menighed i Flensborg og endnu hørende til den danske Kirke hersteds, drister os herved til at henvende os til den høje Civiløvrighed med den underdanigste Bøn, at vort Kirke- og Skolevæsen nu, da der atter er indtraadt roligere Forhold i Landet, maa ordnes paa en fast Maade, som svarer til de faktiske Forhold, og at saaledes vi og den store Mængde, hvis inderligste Ønske vi er overbeviste om at repræsentere, kan værnes i vore helligste Interesser.

Den frie danske Menighed talte endnu i Fjor, efter at saa mange Familier, tvungne af de nye Forhold, havde forladt Flensborg, over 400 Familier. I det sidste Aar, Menigheden bestod uforstyrret, 1863 døbttes der over 100 Børn, og i 1864, hvor dens Forhold var i Opløsning, laa Tallet mellem 80 og 90. Konfirmerede blev i 1864 nogle og halvtreds Børn, i 1865 endnu nogleogfyrrer. Gennemsnitlig fødtes 97 og konfirmeredes

46 i de sidste 5 Aar. Menighedens Skoler besøgte indtil Slutningen af 1864 af henimod 400 Børn, og det til Trods for de ugunstigste Forhold i saa mange Henseender.

Thi saa længe Krigen varede, benyttedes Skolelokalerne til Lasaretter, og selv efter Krigens Ophør blev den ene Skolebygning med 3 Klasseværelser endog af Magistraten anvist til Militærskrædderværksted, og alle Skolebørnene maatte saaledes indtil sidst i Januar Maaned dette Aar anbringes i 2 maadelige Værelser, og det var saaledes i 3 Fjerdingaar ikke muligt at skaffe hver Afdeling Børn mere end 2 Timers daglig Undervisning. Endda under saa ugunstige Forhold har Trangen til disse Skoler vist sig at være saa stærk, at Skolerne endnu i dette Øjeblik besøges af ca. 450 Børn. Et lige saa stærkt Besøg som Skolerne opviser Kirken hver Søndag, f. Eks. endnu de sidste Pinsedage saa stærkt, at Kirken ikke kan rumme Tilhørerne.

Disse Tal og Kendsgerninger viser mere end hvilkensomhelst almindelig Betragtning, at *der er stærk Trang til en selvstændig dansk Menighed i Flensborg, men en saadan, som har de nødvendige Skoler, en dygtig Sjælesørger osv.*

Men Trangen fremgaar ogsaa med Nødvendighed af de almindelige Forhold. Thi dels indeholdt Flensborg til enhver Tid en betydelig dansktalende Befolkning, dels omgives Byen paa alle Sider af delvis eller helt dansktalende Egne, og som stor næringsdrivende By drager den uafbrudt nye Elementer til sig fra alle Dele af Landet. Paa denne Maade fornyes uophørlig i Flensborg en Befolkning, hos hvem der er en dyb Trang til dansk Skoleundervisning og dansk Gudstjeneste, ja, som uden Trangens Tilfredsstillelse for en stor Del maa gaa aandelig til Grunde.

Indtil Slutningen af August i Fjor havde Menigheden 2 Præster (en Sognepræst og en Kateket). Senere har man maattet lade sig nøje dels med en ung Kandidat, som efter nogle Maaneder befordredes til et nyt Kald, dels med Vakanceprædikener.

Hvor meget vore Kirke- og Skoleanliggender maa lide under en saadan Tilstand, behøver ingen Paapegning.

I længere Tid har vor Stilling da været den, at vi ganske vist kan høre en dansk Prædiken og kan faa udført de kirkelige Handlinger paa Dansk. Men vi har ingen *Sjælesørger*, til hvem som saadan de mange, som kun forstaar Guds Ords Forkyndelse paa Dansk, kan holde sig, og som ved Sygdom og ellers kan give sig af med Sjælesorgen i Husene. Thi vor Prædikant er netop kun Prædikant og kan ikke engang optræde frit som Sjælesørger. De kirkelige Handlinger, som udføres indenfor den danske Menighed, indføres kun i en eller anden tysk Menigheds Kirkebøger, og naar vi ønsker udstedt Daabsattester og lignende, maa vi henvende os til en Præst ved en saadan Menighed. Ogsaa vore tidligere Kirkebøger er os fratagne og afleveret til en tysk Menighed. Naar dertil kommer, at den danske Prædikant er aflagt med en saa ovenud ringe Løn (800 Mark Kurant aarlig), at der ikke kan være Tale om, at en Familiefader kan leve af den, og vi altsaa ikke har ringeste Udsigt til nogensinde at faa andre end ganske unge Mænd til Præster, som kun bliver ganske kort Tid og sandsynligvis fra først af stræber efter saa snart som muligt at faa bedre Kald, vil det sikkert være tilstrækkeligt klart, hvor sørgelig vor Stilling er. Vi vover da at rette den lige saa indtrængende som underdanigste Bøn til den høje Civiløvrighed:

1) at der atter oprettes en selvstændig dansk Menighed i Flensborg, i hvilken enhver, som føler Trang dertil, har Lov at indtræde;

2) at denne Menighed forsynes med et tilstrækkeligt Antal Skoler;

3) at den saaledes dannede Menigheds Medlemmer faar samme Indflydelse paa Valget af deres Sjælesørger som de øvrige af Byens Menigheder;

4) at Sjælesørgeren lønnes saaledes, at der er Udsigt til at faa en ældre dygtig Mand, som i hvert Fald kunde blive hos os i en længere Tid. Vi garanterer, at Menighedens Medlem-

mer med Glæde vilde bære alle nødvendige pekuniære Ofre, som vilde følge af en saadan Ordning:

Vi tillader os endnu at tilføje, at vi er overbeviste om, at vi med Lethed vilde kunne tilvejebringe Hundreder af Underskrifter under dette Andragende, dersom den høje Civiløvrighed skulde ønske det for at komme til en endnu mere fuldstændig Overbevisning om den dybe Trang, der foreligger. Men vi har villet undgaa alt, hvad der kunde ligne nogen Slags Agitation, og forelægger saaledes, alene i Tillid til den høje Civiløvrigheds Retfærdighedsfølelse og Humanitet, Dem en Sag, som angaar vore helligste Interesser.

Flensborg, den 10. Juni 1865.

Underdanigst

Zedeler (Apotheker). Monrad (Skolebestyrer). Th. Andersen (kom for sent til Toget). Jakobsen, Uhrmager. Sievecke, Skrædermester. Feddersen, Kjøbmand. Bird, Consul. Petersen, Cigarmager og Huuseier, bag Møllen«.

Tofte, hvem Afskriften af denne Henvendelse skyldes, tilføjer: »Om Menigheden vilde Zedlitz ikke høre, men om Skolen. Fik at vide, at nærværende *Bitte* var overleveret til Prindsen af Hohenlohe i Afskrift«.

Der foreligger fra en af Underskriverne og Deltagerne i Deputationen til Slesvig, nemlig Overlærer Monrad, følgende Beretning derom: »Igaar var jeg selvottende hos Zedlitz og Halbhuber [det østrigske Medlem] med vort Andragende om Gjenoprettelse af den danske Menighed etc. Z. svarede, at i Principet var Sagen afgjort: Gjenoprettelsen af den lukkede Menighed maatte vi ikke gjøre os noget Haab om, men der var Intet i Veien for, at vi f. Ex. kunde faae Indflydelse paa Valget af vor Præst ved at Mænd, som man kunde have Tillid til, fremkom med Ønske om at faa den eller den, ligesom vi idag fremkom med Andragende, og hvad den lavere Løn for Præsten angik, kunde vi jo selv raade Bod paa den Vanskelighed ved at tilstille ham et bestemt Tillæg. Det stod altsaa i vor egen Magt at indrette det saaledes, at vi ogsaa kunde beholde den Mand, vi fik. Hvad vor Frygt for, at de danske

Skoler skulde blive sprængte, angik, da vidste han Intet derom; det var paa ingen Maade Regjeringens Hensigt at forhindre de Flensborgere, som ønskede at faae deres Børn underviste paa Dansk, heri. — Vi vendte hjem med den Følelse hos Alle, at vi havde opnaaet ikke saa Lidet ved det gjorte Skridt. Havde vi nu en eller anden Mand, der var villig til at stride og lide med sine Brødre, f. Ex. Krog eller saadan en anden flink Slesviger (Ewaldsen tør man jo vel ikke tænke paa, skjøndt vi i Aftes nede hos Cancelliraad Carstens havde fat paa ham i den Retning) — men, men . . .«

Ewaldsen, 1857—64 Præst ved Nikolajkirke i Flensborg, 1865 i København, 1876 paa Frederiksberg, nød i den Grad von Zedlitz' Bevaagenhed, at denne gik til Alters hos ham og ikke hos de tysksindede Præster. Ogsaa Tofte udtaler ved forskellige Lejlighder, at den, som de danske Flensborgere bedst kunde tænke sig som deres Præst under de nye Forhold, var Pastor *Jens Krog*, 1863—64 Præst i Solt og fra 1864 ved Johanneskirken i København. Der sker ogsaa en Henvendelse til Krog, hvilket fremgaar af et Brev fra Monrad til Regenburg af 16. Juli: ». . . beder jeg, du vil gjennemlæse indlagte Brev til Krog, sætte en Oblat for det og putte det i en Postkasse. Jeg vilde saa inderlig gerne havt den hele Sag ordentlig fremmet, inden jeg tog bort [paa Ferie]; men Udsigterne bliver jo, som det synes, svagere. Hvor det dog maa være tungt for *dig*, hvis Døre i gamle Dage vare belemrede af Søgere, nu ikke med al Søgen at kunne finde een!«

Det lykkedes ikke at skaffe en kongerigsk Præst til Veje. En af Søndagene i Juni maatte Degn Tofte »for første Gang i 14 Aar være Præst i Kirken; han læste af Brammers Postil en haard Tale. Tilhørere en 80.«

Under 31. August 1865 konstituerer da Civilkommissionen Pastor Jørgensen som dansk Præst i Flensborg mod, at han betaler 30 Mk. til Kiels Universitet i Dispensationsgebyr. Under 8. September paalægger Regeringen paa Gottorp Kirke-visitatoriet i Flensborg at indføre ham i Embedet.

Søndag den 8. Oktober foregaar Indsættelsen, hvorom et Øjenvidne beretter i »Fædrelandet« for 12. Oktober:

»Vi have da idag efter omtrent et halvt Aars Forløb atter faaet vor egen Præst ved den danske Kirke, en ung Mand ved Navn Jørgensen, født paa Als og hidtil ansat som Capellan i Kettinge og Augustenborg. Menigheden har i talrig Forsamling taget imod ham, og bliver han ved, som han har begyndt — hans Optræden var fordringsløs, naturlig og hjertelig — vil den sikkert med Kærlighed og Taknemlighed slutte sig til ham. Og der vil være Grund til Taknemlighed, fordi han ikke, saaledes som desværre de fleste af vore yngre som ældre studerte Mænd, har valgt det tryggere, roligere Liv i Kongeriget, men foretrukket at blive hos sine Landsmænd for at dele de onde Dage med dem, ligesom han delte de gode.

End ikke denne lille Ting, Indførelsen af den nye danske Præst idag, kunde imidlertid løbe af uden Forhaanelse af Landets dansktalende Beboere. Saa utrolig det klinger — Provst Volquardts havde den Hensynsløshed at indføre Præsten med en tysk Tale til os! Vi ere vante til enhver Art af Forhaanelse og Forurettelse fra Schleswig-holsteinernes Side, saavidt de i de sidste Par Aar have faaet Lov til at raade. Men at selv Provst Volquardts¹⁾ med alt sit indædte Had mod, hvad der er dansk, under nærværende Forhold skulde have budt os det, havde vi næppe ventet. Forøvrigt maa Hs. Høiærværdighed selv have haft en stærk Følelse af den Krænkelse, han tilføiede Menigheden; thi han beklagede i sin Tale ikke at kunne Dansk, ja vovede endog at fremkomme med Flosklen om, at »Sproget er enhver Nations helligste Eiendom«, Ord, der lyder som den blodigste Spot fra en Mands Læber, der drager fra Sogn til Sogn for at kaste Had og Foragt paa alt Dansk, ligeoverfor Unge og Gamle. Hvilken Tilstand er det dog ikke, vi nu leve i. Man tænke sig blot det Tilfælde, at Byens Provst for et Par Aar siden havde indført en ny Præst ved en af de tyske Menigheder med en dansk Tale med den Undskyldning,

¹⁾ Volquardts var Provst fra 10. Febr. 1865 til sin Død 23. Nov. 1866; derefter blev Peters Provst igen.

at han ikke kunde holde en tydsk Tale! Hvilket Harmskrig vilde en saadan Fremfærd ikke have fremkaldt over hele Landet, i den danske som i den tydske Del, og hvilket Echo vilde Raabet ikke have givet vidt og bredt i Udlandet. Men en dansk Menighed, ja, det er jo en helt anden Sag, den har jo kun den stakkels naturlige Ret — og hvad den gjælder, bringer jo hver Dag os Syn for Sagn for. Dog, ogsaa Forhaanelse er en Udsæd, som kan og vil spire frem og bære Frugter, der ikke smager dem, fra hvem de udgik . . .«

Den danske Degn Tofte beretter videre om den Søndag: »Pastor Jørgensen var oppe hos Volquardts igaar og talte om i Søndags. »Sangen var for verdslig [grundtvigsk!]; kan Degnen ikke tale Tysk?« Jørgensen vidste ikke, havde aldrig hørt ham tale Tysk; ved Barnedaaben i Søndags talte han kun Dansk. »Det er en mærkelig Stivsindethed af ham at tiltale mig paa Dansk; vil De sige ham det og at han maa gøre sig mere Umage med Tysk; thi det er et Sprog, som tales af 40 Millioner. Vil De sige ham det fra mig, kære Hr. Pastor!« Denne officielle Tilrettevisning fik jeg igjennem Præsten . . .«

Den nye Præst var født den 21. Maj 1836 i Asserballeskov paa Als, hvor hans Fader var Møller og Bager, en ret anset Mand, der gik under Navnet »Jø'ssen«. Først kom han i Asserballeskov Skole, hvor han bl. a. havde den senere kongerigske Præst Ernst Becker som Lærer. Derefter kommer han i Flensborg Latinskole og bor en Tid i en af sine Kammeraters, Julius Lassens Hjem i Adelby Præstegaard. Kammeraten fortæller om sine Besøg i Jørgensens Hjem: »Vi bleve altid voldsomt trakterede hos Jørgensens med lækkert Fjederkræ og mange dejlige Slags Kager, som var Fru Jøssens Specialitet, men i lutter Madstræb er det dog ikke gaet op for mig hos Jøssens. Ialfald staar det for mig, at det netop er under et af mine tidligste Besøg i Asserballeskov, at jeg for første Gang i mit Liv er bleven betagen af Naturens Skønhed.«

I 1856 dimitteres Jørgensen som Student, og fra sit Hjem havde han — hvad han i sit senere Liv yndede at fremhæve — modtaget en saa stærk baade national og kristelig Paavirk-

ning, at han uden Tøven tager til Universitetet i København, og ikke til Kiel, for at uddanne sig til Præst. Den 22. Juni 1863 tager han theol. Embedseksamen. Allerede den 23. Januar 1864 ansættes han som personel Kapellan hos Provst Hocck i Ketting paa Als og ordineres den 23. Februar — midt i Krigens uroligste Tid.

Pastor Jørgensen ikke blot ikke skuffede, men overtraf endog de Danskes Forventninger, hvilket fremgaar af en Del af Toftes Breve: 30. Oktober 1865 skriver han saaledes: »Vor Præst er jeg hjertensglad ved, Menigheden ogsaa, og vi have god Grund dertil; han er den, der er bedst skikket til denne Plads for Øieblikket; men Vorherre har ogsaa sin Haand med deri. Der rører sig *meget* Godt i Jørgensen; hans Prædikener ere meget opbyggelige, og Menigheden vil efterhaanden komme til at holde meget af ham, ligesom jeg. *Han vil med al sin Kraft virke for Sagen*; dette bør nu ikke just omtales; men jeg takker Gud for ham.«

2 Dage senere: »[Sønnen] Jens har idag læst sin første Lectie Latin med Pastor Jørgensen, som ogsaa læser Verdenshistorie med ham. *Gud skee Lov for den Præst!* Saadan noget er det bedre at overlade til Vorherre end selv fremtvinge. Jeg mener, han er maaskee bedre skikket for Øieblikket, end Krog vilde været; men jeg har sagt ham, at han ikke en Uge faaer Lov til at være her, efter at Dansken er rykket ind; saa skal Gr[aae] være Præst; ham skal jeg forsørge med et godt Embede et andet Sted.«

^{15/1} 1866: »Kirken har været godt besøgt. Nyaarsaften, skjøndt det skylregnede, var Kirken propfuld. Præsten var vi heldig med.«

^{2/3}: »Jeg bor nu paa Skolen i Muncks Lejlighed [nuværende katolsk Skole i Nørregravene], Præsten i min [den gamle Præstebolig].«

Ugift som han var og i en vanskelig Stilling udadtil, kunde Pastor Jørgensen stundom føle sig meget ene, saa ene, at han trængte til at faa et Bevis paa, at man regnede med ham iblandt de Danske i København og i Flensborg. Han var jo ogsaa kun

30 Aar gammel, og med ungdommelig Dristighed sender han en Maaned efter Toftes sidste Brev et Brev til Regensburg i København for at faa — omend ikke en Understøttelse til sin altfor ringe Gage — saa dog en Opmuntring i Form af en Københavnsrejse. Dertil slutter sig et nyt Brev en Maaned senere i samme Anledning. Begge Brevene afspejler ret den unge danske Præsts Syn paa sin Stilling.

I

Høivelbaarne Hr. Etatsraad!

Igjennem Hr. Lærer West har jeg erfaret, at Deres Høivelbaarenhed med Hensyn til en eventuel Understøttelse for mig fra Centralkomiteen selv har taget Sagen i Haand, og idet jeg ærbødigt takker Hr. Etatsraaden herfor, tillader jeg mig at meddele nogle Oplysninger om min Stilling og hvorfor det maatte være ønskeligt, om jeg kunde faae Understøttelse derovrefra.

Jeg tager ikke i Betragtning at erklære Stillingen herovre som dansk Præst for en Stilling af megen Betydning under de nuværende Forhold. Og naar det er en dansk Mand, der beklæder denne Post, saa kan den ikke undgaa danske Mænds Opmærksomhed, som levende interessere sig for de Danske i Sønderjylland. Jeg ønsker at tjene mit Fædreland efter bedste Evne og kan godt tilegne mig Rask's berømte Ord: »Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette«. — Guds Ords Forkyndelse paa Modersmaalet, som hovedsagelig er min Præstegjerning, er nu et stort Middel til at knytte Folk til det Land, hvor dette Modersmaal har hjemme. Naar Hjertet kommer til at leve deri og Øret bliver vant til de Toner, saa bliver Baandet fastere. Jeg er selv en født Nordslesviger (Alsinger), og hvad vi skulle udmærke os ved i Historien, det er det, som blev P. L. Hjorts [hermed menes vel P. Hjort Lorenzen] berømmelige Eftermæle: Han vedblev at tale Dansk. Sørgeligt er det kun, at den iøvrigt dansksindede og tro Befolkning i Flensborg bliver ved Ravtydsken. Efter Evne gjør jeg Mit for at bringe Dansk ind i Husene; jeg har udlagt det 4de Bud om Fædrelandskærlighed, naturligvis forblommet. Jeg har Pintse-

dag opfordret en talrig Forsamling til at takke Gud for det velsignede Tungemaal, hvori Gud ogsaa vil tale Naadeord til os og til vort Folk og til at takke ham for Alt, hvad der er sagt og sunget i Bøgelunden. — Det vilde naturligvis være mig til stor Opmuntring i min Virksomhed, om jeg stod lidt nærmere i Forbindelse med danske Mænd derovre, for hvem Sønderjyllands Gjenforening med Moderlandet er en Livssag. Det er vistnok et billigt Ønske af en ung Mand, der haaber at kunne bryde sig en Bane i Livet.

Jeg vilde meget gerne gjøre en Tour til Kjøbenhavn i den Anledning, men de fornødne Ressourcer mangle. Dette Embede er skrækkeligt aflagt; det er indrettet ligesom før 1848, da Tidens Fordringer vare af en ganske anden Beskaffenhed, og nu det første Aar er en heel Deel gaaet fra til Formanden og til Meubleringen af en Leilighed. Det er navnlig med Hensyn til en saadan Reise til Kongeriget paa en 3 Ugers Tid, som jeg gerne vilde foretage snarest muligt, at jeg vilde tillade mig at bede Hr. Etatsraaden om, hvis man mener at kunne og ville tildele mig en Understøttelse, da at paaskynde dette.

Jeg skal da heller ikke forsømme at gjøre Dem min ærbødige Opvartning og vilde saaledes i det Hele faae Leilighed til at klare min Stilling her og gjøre mig personlig bekjendt med Mænd, som interessere sig for os her. — Det vilde vist ikke være mig vanskeligt at forbedre min Stilling her. — Sottrup Sognekald i Sundeved er bleven ledigt, og hvis jeg søgte det, kunde jeg muligvis faae det, men jeg har i Grunden Lyst til den Opgave, der ligger for mig at løse i den Stilling, hvori jeg nu er, og naar man vilde skjænke mig lidt Opmuntring og Opmærksomhed derovrefra, bliver jeg gerne.

Med denne Meddelelse tillader jeg mig at anbefale Hr. Etatsraaden min Sag.

Flensborg d. 3. [ell. 4.] Juni 1866.

Ærbødigst

Chr. Jørgensen,
dansk Præst.

II

Høivelbaarne Hr. Etatsraad!

For nogen Tid siden tillod jeg mig at skrive et Par Ord til Hr. Etatsraaden angaaende en eventuel Understøttelse, der muligvis kunde blive mig til Deel som constitueret dansk Præst i Flensborg med meget knappe Indtægter. Da jeg Intet siden har hørt om den Sag og da det rimeligvis er Noget, som jeg ikke tør gøre mig Haab om, har jeg i Sinde at søge en anden Stilling, da jeg ikke formaaer at subsistere her som Præst med saa tarvelige Indkomster. Jeg gjør det nødigt, da jeg — som jeg tillod mig at yttre i en tidligere Skrivelse — nok har Lyst til at blive her for Christendommens og Danskhedens Skyld, og fordi jeg mener at være til adskillig Nytte for de Dansk-sindede her i Flensborg. Det vil blive vanskeligt for Dem at faae en dansk Mand her igjen.

Sluttelig beder jeg Hr. Etatsraaden [undskylde], at jeg gjentagne Gange har været saa fri at henvende mig til Dem i denne Sag.

Flensborg, den 6. Juli 1866.

Ærbødigst

Chr. Jørgensen,
 cst. Præst ved Helligaandskirken.

Pastor Jørgensens Henvendelse forblev ikke uden Resultat. Regenburg nævnte gentagne Gange Sagen for Centralkomiteens Tillidsmand og Kasserer, Overlærer Monrad, og denne oplyser allerede 3. April 1866 — altsaa inden Pastor Jørgensens Breve —: »Pastor Jørgensen ved dansk Kirke, hvis pecuniære Stilling navnlig i det første for en stor Deel indtægtsløse Aar er heelt simpel, laante jeg allerede før min Reise 150 Rigsdaler, at tilbagebetale med 20 Rd. quartaliter; de første 20 Rd. ere tilbagebetalte«. Den 20. Juli udtaler Monrad sin Mening angaaende Jørgensens Anmodning: »Pastor Jørgensen burde, synes mig, ikke have Hjælp fra den Kant, men forsørges alene

af dem, der slutte sig til ham. Jeg agter at gjøre et Forsøg i den Retning. Lykkes det ikke, skal jeg gjøre, som du antyder«.

Nej, det lykkedes ikke at faa Medlemmerne af den danske Menighed til at holde Ord: Offersindet overfor aandelige Spørgsmaal mangler. Man vilde i de danske Kredse i Flensborg hellere give Afskedsgaver eller Ligsten end være med til at yde Præsterne en ordentlig Eksistens, medens de levede og virkede: »Det er saligere at give end at tage« forandres ogsaa i Flensborg ofte til »Det er fordelagtigere at tage imod end at give«. Den 18. September maa Monrad erklære: »Ogsaa Pastor Jørgensen kommer vi til at hjælpe (uden at han veed hvorledes)«, og blandt hans Kvitteringer findes to underskrevne af Pastor Jørgensen, den ene for 40 Rdlr. ($\frac{1}{10}$) og den anden for 50 Rdlr. ($\frac{2}{10}$).

Imidlertid vilde man gerne indenfor den danske Menighed paa anden Maade vise, at man sluttede Kreds om den danske Præst og den danske Kirke.

Skærtorsdag den 29. Marts 1866 toges første Gang de smukke Sølvlysestager i Brug, som var skænket af Carl Wilhelm Overbeck »til vor Frelzers Ære og til Erindring om min elskede Moder, Fru Marie Lucie, født Jauch, født 22. Januar 1759, død 11. September 1808, hvis Støv hviler i denne Kirke«.

»Vor Kirke er bleven rigtig pyntet«, skriver Tofte 30. Juni; »Prækestolen er bleven beslaaet med rødt Fløil til 3 Rd. Alen samt med Sølvfrynser. Altret ligeledes og desuden med et Broderi, skal være ganske mageløst smukt; det er broderet af danske Damer her. Knæleskammelen er gjort bredere og ny beslaaet med amerikansk Læder. Over det Hele er der til Hverdags trukket et Tæppe for Støv og Sol. Det hele har kostet ca. 100 Rdl., frivillig Gave. . . Præsteboligen bliver malet og gjort i Stand fra det Øverste til det Nederste, og Præsten er sjæleglad ved den Bolig«.

Næste Dag fortsætter han: »Idag (1. Juli) Kirken heel fuld, og det er den hver Søndag. Dette er en stor Lykke og Glæde. I Søndags prækede Carstens [ved Frué Kirke, den senere danske Præst] en heel lang, høirøstet Sludder, den lille Jørgensen

er ikke saadan Declamator, men hvad der i hans Hjerte boer, det taler han, og han har af en ung Præst at være en heel Deel Menneskekunskab, der i Prækenen kommer frem, rigtig nok forenet med en Deel grundtvigske Forunderligheder. . . Et smukt Brysseler Tæppe ligger for Altret, givet af Ølbrygger Schmidts Kone, Mad. Jacobsen, Lorentzen og Frøken Steen«.

Fra Pastor Jørgensens følgende Flensborg Tid har jeg desværre kun fundet faa Meddelelser. Men den 7. Marts 1867 — altsaa 3 Uger efter at Flensborgerne i Anledning af Valget til den nordtyske Rigsdag den 12. Februar havde stemt overvejende dansk — hedder det i et Brev fra Tofte: »Igaar blev Eden [til Prøjsens Konge] aflagt af alle Præster, af Jørgensen paa Dansk, og af 23 Lærere, den 24. [Tofte selv] manglede; han havde som bekjendt skrevet til Visitoriet, at han ikke vilde; han sidder endnu urørt«. Pastor Jørgensen og Degn Tofte indtog altsaa modsatte Standpunkter overfor Edsspørgsmaalet, og Følgen var den, at Degn Tofte allerede under 16. Marts faar sin Afsked uden Pension. Den 4. Maj samme Aar befaler Kong Wilhelm, at alle de slesvigske Præster, som nægter at aflægge Hyldingseden til ham, skal afsættes uden Pension, og den 20. Maj afsættes 27 slesvigske Præster for deres Edsnægtelse.

Foreløbig sidder derimod Pastor Jørgensen uanfægtet i sit ringe Embede, men ind i det nye Aar (^{20/2} 1868) udnævnes han til Præst i Roager—Vodder i Tørningehn, altsaa i helt danske Omgivelser. Her virker han dog kun i 2 Aar, idet han ved Nytaar 1870 ogsaa faar sin Afsked, fordi han »ikke kunde bede til Gud for det Folks Vaaben, som havde erobret hans Fødestavn«.

Fra den Tid mindes »unge« eller »lille Jørgensen« den Dag i Dag som en grundtvigsk Præst, der bragte Liv med sig, især for dem, der i Forvejen var grebne af det kristelige. Sine første Prædikener i Vodder begyndte han med »Kom Gud Helligaand, kom brat!« og da sagde Folk: »Det er en tysk Præst«; men hos Degn Fogs: »Nej, om den Salme veed vi, at

den staar i Grundtvigs Sangværk«. Skønt han var ugift, indbød han de unge til Møde i Præstegaarden.

Efter at selve Grundtvig i 1871 havde haft den Sorg at miste sin personelle Kapellan Kristian Køster, bliver det Pastor Jørgensen, som den 12. Maj 1871 overtager Stillingen efter ham og beholder den til Grundtvigs Død som dennes tredje og sidste og sønderjyske Kapellan. I sin Stilling ved Vartov skulde Jørgensen forrette de kirkelige Handlinger, naar Grundtvig var syg, føre Kirkebøgerne, besøge de Gamle i Stiftelsen og hjælpe Grundtvig med hans boglige Syssel — kortsagt aflaste den gamle Kirkehøvding for en Del af det mere forretningsmæssige officielle Arbejde.

Ud fra det Kendskab, man har til Pastor Jørgensens tidligere og senere Liv og Gerning, har man Grund til at antage, at han med sit stille og trofaste Væsen har været til Velsignelse i Vartov Menighed. Og den Dag Grundtvig døde, den 2. September 1872, læser Kapellanen og Sønnen Frederik for ham af Geijers »Svenska folkets historia« og af »Historisk Arkiv«. Med særlig tydelig Skrift indfører Kapellanen Grundtvigs Død og Begravelse i Kirkebogen, og sandsynligvis har han været konstitueret som Vartovpræst i Tiden mellem Grundtvigs Død og C. J. Brandts Udnævnelse¹⁾.

Sommeren 1868 stod da atter det danske Præstembede i Flensborg ledigt. Den 9. August prædikede efter Opfordring en ung sygdomsmærket Kandidat *Brauneiser* i Helligaandskirken, og samme Dag skriver Overlærer Monrad til Tømrermester Kayser i København: »Mit vovelige Skridt med Hensyn til Præstembedet har faaet et godt Udfald, idet de forskjellige interesserede Parter synes meget tilfredse med Sagens Udvikling. Det staaer nu saaledes, at Cand. Brauneiser for 10—11 Dage siden har indgivet Ansøgning om Embedet, men dette skal tillige søges af en Cand. *Becker*, der nogen Tid har været konstitueret i Emmerlev, og som vi nødigt vilde have,

¹⁾ Til Fremstillingen af Pastor Jørgensens Levnet har jeg benyttet min Afhandling i »Grænsevagten«, Januarhæftet 1932, hvor jeg ogsaa har anført Kildematerialet.

efter hvad vi høre om ham, skjønt han og skal være dansk-sindet«.

Det var da ogsaa Brauneiser, som blev dansk Præst i Flensborg, den sidste egentlige danske Præst før Afstemningen, som ikke havde anden Ansættelse. Den 1. November ordineredes han i Slesvig, og Fjortendagen derpaa holdt han sin Tiltrædelsesprædiken i Helligaandskirken. Den 26. Oktober var han bleven gift og flyttede nu sammen med sin Hustru ind i Helligaandskirkens Præstebolig som den sidste danske Præst, der boede i den. Næppe $\frac{3}{4}$ Aar varede hans Virksomhed, i hvilken han ligesom Pastor Jørgensen gennem Overlærer Monrad modtog et Tilskud fra København ($\frac{1}{4}$ 1869: 100 danske Rigsdalere til sig selv og $\frac{1}{4}$ s. A. Penge til Indkøb af 3 Bibler).

Allerede den 24. April 1869 skriver Monrad til Regenburg angaaende en stud. theol. Jacobsen, at han har raadet ham til ganske rolig at tage sin Examen først og tilføjer: »Forøvrigt turde der jo, mellem os sagt, ogsaa blive ganske anden Virksomhed for en saadan Mand, som Jacobsen efter Anbefalingerne og især hans egne Udtalelser at dømme synes at være, f. Ex. hvis vi, hvad Gud forbyde, men som der dog ikke er ringe Frygt for, i den nærmeste Fremtid skulde miste vor fortræffelige og kjære Pastor Brauneiser, der vilde blive meget vanskelig at erstatte«. Hvad Monrad og andre forudsaa, skete den 16. August, da Brauneiser døde af sin uhelbredelige Sygdom, 30 Aar gammel.

Om Pastor *Heinrich Hartig Brauneisers* tidligere Liv kan nævnes, at han var født i Tønning (Ejdersted) den 28. April 1839 og henlevede sin Barndom dernede ved Ejderen.

I 1850 fik Tønning en udmærket dansk Præst i *P. W. Christensen*, og denne havde bl. a. Evne til at finde Unge frem, der egnede sig til at studere. Saaledes havde han to Elever fra Omegnen, *Wacker* fra Cotzenbüll og *Brauneiser*. Begge blev senere Præster i Flensborg: *Wacker* som den kendte Leder af Diakonissestiftelsen og *Brauneiser* som dansk Præst.

Pastor Christensen skriver i et Brev, dat. 25. Maj 1855, efter at have takket for et personligt Tillæg til Ildebrændsel,

at han af Taknemlighed vil komme med en Bøn til Fordel for en ung Mand: »Siden November 1852 har jeg underviist en Dreng, eller, som han nu vel helst vil kaldes, et ungt Menneske, ved Navn Heinrich Brauneiser, i Latin og paa Græsk og hvad Andet, der udfordres til at kunne gjæste Kjøbenhavns Universitet. Faderen eier en Teglgård i Tønning Sogn og er en Brodersøn af den afdøde Rector i Haderslev. Han er anden Gang gift og har lovet sin første Kone paa hendes Døds seng, at Heinrich, om muligt, skulde studere. Hans Formuesomstændigheder er forresten, efter alle Mærker at dømme, ikke just glimrende. Sønnen er i Huset hos Regnemester Johannsen, som er gift med en Tante til Drengen, en rigtig Xantippe, der over Drengen i Taalmodighed, mens Onklen, en føielig Ægtemand, lærer ham Geographie og Mathematik.

Heinrich er nu 16 Aar gammel og skulde med Guds Hjælp dimitteres til Efteraaret 1856. Det er nu idetmindste ingen overilet Dom, jeg fælder, det er min Overbevisning, fordi det er en Kjendsgerning, at Heinrich Br. berettiger til gode Forhaabninger, ja til overordentlige Forventninger, baade hvad Opførsel og Anlæg angaaer. Med Hensyn til det Fag, han for Fremtiden maatte vælge, da er han i mine Tanker for Øieblikket ikke moden til at bestemme sig; selv har han endnu vel nærmest Præsten for Øie, hvorimod jeg rigtignok synes, han var endda mere skikket til Philolog eller Jurist. —

Dansken har han næsten paa egen Haand vidst at bemægtige sig. Forresten er han lille og spinkel og i legemlig Henseende sund og frisk, men tillige saa keitet og ubehjælpssom, at han ganske vist ikke duer til Andet end Bogen . . . Foreslaar ham til at faa Broder Peters Legat.«

I December s. A. omtaler han atter Brauneiser, der afrejser til København en af Dagene, og den 14. Juli 1856 skriver Præsten bl. a.:

»Jeg har da havt den Glæde at erfare, at min Elev, den unge Brauneiser, har i disse Dage bestaaet Adgangsexamens første Deel særdeles heldigt og hæderligt, idet han har opnaaet hele 24 Points . . . Det var mig ogsaa under mit Ophold i

Kbhvn. en sand Fornøielse baade at see ham botanisere ivrigt paa Lange Linie, og at læse de franske Breve, han tilskrev mig. Han gik endogsaa i fransk Prædiken, den Nar. Jeg elsker ham næsten, som om han kunde være min Søn, saa grim og saa keitet som han er. Jeg vil da haabe, at han nu har præsenteret sin absurde Person for Deres Høivelbaarenhed [Etatsraad Regenborg].«

1857 bliver Brauneiser Student. Hans Ophold i København præges af trange Kaar og Ensomhedsfølelse. I 1861 skete der en national Sprængning blandt de sønderjyske Studenter, idet en hel Del af dem sluttede sig til Erklæringen fra 34 Stænderdeputerede om, at Sønderjylland skulde skilles fra de tyske Landsdele og være en Del af Danmark, medens de, som ikke kunde slutte sig dertil, bl. a. Wacker, forlod København og tog til Kiel. Brauneiser bliver i København og omgaas med Tanken om sammen med en af sine Venner at rejse til Grønland som Missionær. Han forlover sig med Hilma Palmquist, en Haandværkerdatter fra Helsingfors, men i Marts 1863 faar han et alvorligt Tilfælde af Blodspytning og er fra den Stund af mærket af den Sygdom. Sommeren 1864 bliver han theologisk Kandidat, men kan paa Grund af Sygdommen ikke tænke paa nogen Ansættelse. Han foretager flere Rejser til Italien for at blive rask. Saa er det, at han i 1868 faar Lov til i eet Aar at faa en Præstestilling.

Nogle Dage efter sin Indsættelse som dansk Præst i Flensborg skrev Brauneiser i Pastor Graaes Embedsbog følgende:

»Den 23. Søndag e. Trin. (15. Nov.) 1868 tiltraadte Heinrich Hartig Brauneiser, født ^{28/4} 1839 i Tønning, Kand. ^{22/6} 1864 fra Københavns Universitet, ordineret i Slesvig By af Høiærv. Generalsup. Godt den 1. Nov. 1868, Embedet som Præst ved Helligaandskirken i Flensborg. Efter Meddelelse fra Høiærv. Provst Peters bortfaldt, »da ingen Bestalling var givet«, den geistlige Introduktion fra denne min foresattes Side, og jeg holdt kun den sædvanlige Tiltrædelsesprædiken over Dagens

Epistel. Nu velsigne den almægtige og naadige Gud al vor Vej og Gerning i dette Embedes Tjeneste!

25. Nov. 1868.

Braunciser.«

Hans efterladte Prædikener er udgivne i København i 1869 med en Fortale om hans Levned, som i Forkortelse er gengivet i Poul Erichsens Bog »Om end Taarnene falde«. Samme Aar, han døde, udgav Braunciser 20 Betragtninger over 1. Johannes Brev med en Fortale af Pastor R. Frimodt.

2. *Pastor Carstens' Tid (1869—1900).*

Inden jeg gaar over til at fortælle om den Præst, som skulde præge Menigheden i en hel Menneskealder, maa jeg meddele *et nyt Forsøg, der blev gjort af Danskerne i Flensborg for at faa genoprettet den selvstændige danske Menighed* netop i 1869, hvor de tyske Myndigheder yderligere vilde ophæve det selvstændige danske *Præsteembede* ved at lade en tysk Præst besørge det ved Siden af sit egentlige Arbejde.

Det er den kloge og initiativrige *Skolebestyrer Monrad*, der gjorde Forsøget — ganske vist uden Held, men paa en ejendommelig og eftertrykkelig Maade. »Du har vistnok af vore Blade sét,« skriver han Nytaarsaftensdag 1869 til sin Ven Regenburg, »at jeg er valgt til »Menighedsældste« for Marie Sogn. De, der har sat mit Valg igjennem, har gjort det i det Haab, at jeg i den Stilling skulde være istand til at gøre noget for en mulig Genoprettelse af dansk Menighed og en offentlig dansk Borgerskole. Det har ogsaa fra første Øjeblik, da jeg saa Loven om Menighedsraad, været min Tanke, at den første Paragraf, der handler om vore Pligter og fastsætter, at vi skal gøre alt, hvad der staar i vor Magt, for at fremme det religiøse Liv og Sædeligheden i Menigheden, maa kunne bruges som Udgangspunkt for en Fordring om samme Ret for dansktalende

Forældre med Hensyn til Kirke og Skole, for dem selv og deres Børn, som tysktalende Forældre har.

Jeg vilde da nu, kjære Regenburg, bede dig om din gode Bistand til at faa udarbejdet en passende Indstilling til Menighedsraadet om den Sag, navnlig Forsyning med de faktiske Oplysninger om tidligere Forhold, du er i Besiddelse af — og du opbevarer nok saa omtrent alle Aktstykker, der vedrører Ophævelsen af Menigheden i 1864, dennes Status før og Tilstanden efter m. m. Jeg har intet uden Allens Sproghistorie. Jeg haaber ogsaa, at du venligst vil sige mig din Mening i Almindelighed om Sagen, som jeg forøvrigt ikke agter straks at fremkomme med. Jeg tror, at det er rigtigere, at vi først ordentlig kommer ind i Forretningerne . . . «

Men allerede den 2. Januar 1870 fortæller han, at han hurtigere end ventet fik Sagen rejst: ». . . Vort Valg som Ældste foregik oppe ved Alteret i Marie Kirke. Ogsaa nogle af de tidligere Kirkeforstandere var tilstede, naturligvis kun som Tilhørere. Umiddelbart efter Valget forlangte jeg Ordet og paaviste i et lidt længere Foredrag et Par Fejl i Provstens [Peters'] Fremgangsmaade. Jeg talte Dansk; Provsten studsede, men gjorde ingen Indsigelse, svarede derimod naturligvis paa Tysk, hvorpaa jeg replicerede paa Dansk, og han saa atter paa Tysk. Idag blev vi højtidelig indførte i vort Embede og gav Haandslag for Alteret. Umiddelbart derefter bød Provsten os til Frokost ovre i sit Hus. Efter at han havde udbragt den første selvfølgelige Skaal og en anden personlig, tog jeg Ordet paa Dansk og udtalte *Ønsket om et enigt Samarbejde paa Retfærdighedens og Frihedens Grundvold, idet vi ligelig sørgede for Menighedens tysktalende Medlemmer og dens dansktalende, der jo før havde haft en selvstændig Menighed*, men nu ikke længer var Menighed og dog paa en Maade Menighed osv.

Efter vel henvend $\frac{1}{2}$ Times Tids Forløb rejste han sig op og sagde, at Marie Sogns Præster aldrig havde villet Undertrykkelse, og at han sluttede sig til mit Ønske om en Udvikling paa Friheds Grundvold (om nogen besøgte dansk eller tysk Gudstjeneste, var ham det samme). Se, det lyder jo nu saa

meget dejligt, men jeg frygter rigtignok, at den Enighed ikke vil vare længe. Imidlertid er jeg dog glad ved fra første Øjeblik af, navnlig i vort officielle Valgmøde den 8. December, klart og tydeligt at have vist, i hvad Retning jeg opfatter min Opgave i den Stilling, jeg er sat ind i ved et frit Menighedsvalg . . .«

I et Brev af 16. Juli 1870 fortæller han indgaaende om de flensborgske Danskes Stemning ved den tysk-franske Krigs Udbrud og om det store Slag mellem ham selv og Provst Peters:

»Saa er altsaa det store Øjeblik kommen, da Terningerne kastes om Liv eller Død for Folkeslag som for de Tusinder af Enkeltmænd. *Hvilken Haabets Jubel der hersker her*, kan du forestille dig. Gud give nu i sin Naade den Sag, der er Folkenes og Frihedens Sag, Sejer og Lykke!

Jeg havde alt for flere Dage siden skrevet til dig . . ., naar jeg ikke først havde villet oppebie Udfaldet af *vor Forhandling i Kirkeeraadet med Peters om Genoprettelse af den danske Menighed*.

Ved Begivenhedernes rivende hurtige Udvikling har denne Sag jo nu som alle andre Fredens Spørgsmaal tabt sin væsentligste Interesse. Jeg vil derfor kun sige dig, at jeg førte et halvanden Times yderst skarpt Ordskifte i Forsamlingen med Peters og under dette paa en værdig Maade blev understøttet af de øvrige ved jævnlig Tilslutning til mine Paastande og Erklæringer.

Det er en Selvfølge, at jeg hævdede, at Flensborg er en gammel dansk By, hvor det danske Sprog til ingen Tid har været uddøet, og hvor *den dansktalende Del af Befolkningen har en umistelig Ret til at slutte sig sammen i et fuldt udviklet kirkeligt Samfund med eget Menighedsraad, Skole osv.*, samt at jeg gjorde Peters personlig delvis ansvarlig for den Mishandling, det danske Element havde været underkastet med Hensyn til Skole og Kirke siden 1864. Navnlig erklærede jeg, at han var Manden, som man fremfor alt maatte holde sig til med Hensyn til en saa uhørt Tilstand som den, at danske For-

ældre ikke har Lov til at sende deres Børn i den endnu bestaaende danske Skole, en Tilstand, som man næppe vilde finde Sidestykke til uden i Rusland.

At den almindelige Tilstand i Landet ogsaa under en saa dybtgribende Forhandling maatte komme paa Tale, er en Selvfølge. Blandt meget andet spurgte jeg ham, om han, siden han talte om *dansk* Undertrykkelse, var istand til at paavise noget-somhelst, der blot fjernt taalte Sammenligning med en Kendsgerning som den, at hele Nordslesvigs danske Befolkning maatte finde sig i at lade sig stille for Dommere, der ikke forstaar dens Sprog! Han havde intetsomhelst andet at svare mig hertil end, at i et stort Rige kunde der ikke tages Hensyn til en slig lille Befolkning, ligesom han ikke undsaa sig ved at erklære, at *Staten* havde Ret til at undertrykke det danske Sprog, naar det viste sig, at det misbrugtes i politisk Øjemed.

Forøvrigt paastod han fra første Færd af, at min Fordring var *revolutionær*, at Oprettelsen af den frie danske Menighed havde været en ulovlig Regeringshandling, fordi den stred mod Slesvig-Holstens Kirkeret, at min Paastand om, at der til 1782 havde været dansk Gudstjeneste i Marie og Nicolai var ubesviselig osv., samt at han til det yderste vilde bekæmpe mit Forslag.

Sluttelig erklærede jeg, at da vi kun havde forlangt Mødet sammenkaldt til en »Besprechung« [Drøftelse], vilde vi foreløbig nøjes med at have faaet Klarhed med Hensyn til Maaden, hvorpaa han eventuelt vilde stille sig, og at vi nu forøvrigt selv vilde vælge Tid og Maade for videre Skridt. Jeg anser det for en Selvfølge, at vi lader Sagen hvile under Vaabenbraget — og efter det vil vi haabe, at Gud vil aabne os andre og bedre Veje end de nuværende . . .«

Der er ingen Tvivl om, at den nye Vej, man efter Monrads Mening skulde slaa ind paa, siden man ikke indenfor den bestaaende tyske Kirke kunde finde Forstaaelse for og Fremme af det danske Kirkeliv, var den samme, som man i Nordslesvig greb til som Nødhjælp: *Frimenighedens*. Han skriver nemlig et Aarstid senere (24. Juni 1871): ». . . Paa Lørdag kommer

Pastor Johansen fra Haderslev og bringer Pastor Clausen fra Ryslinge med sig, som vil prædike om Søndagen i Harmonien, [Pastor] Krog har ogsaa lovet ham stundom at tage herved. Jeg agter nu at tage op til Haderslev for mundtlig at drøfte med disse Mænd, hvad der maatte være muligt at gøre for os hervede, navnlig da i Flensborg . . .«

26. September fortsætter han i samme Retning: ». . . Fredag agter jeg at tage til Odense for at tale med Pastor Johansen, der har gjort Aftale med et større Antal Præster i Fyn om at begynde en mere omfattende fri præstelig Virksomhed her i Landet og med Hensyn hertil har henvendt sig til mig . . .«

27. November: ». . . Med den frie Prædiken synes det at gaa godt fremad. Leth prædikede for en 3 Ugers Tid siden 3 Dage i Træk i Aabenraa for fuldt Hus, den ene af Dagene i Kirken, Nissen fra Gislev for en 300 Tilhørere i Hellevad Kirke osv. I Midten af December vil Joh. Clausen fra Fredericia komme her og i Frøslev, hvor Joh. Møller fra Odense har vakt den mest levende Deltagelse for Sagen, og Clausen har tilbudt at komme her engang hver anden Maaned. Jeg har nu faaet Oplysning om, at der intet er i Vejen for at stifte Frimenigheder her, ogsaa uden at danne Sekt. Men nu er det jo vistnok bedst at se først, hvorledes det videre vil udvikle sig med den begyndte fri Forkyndelse . . .«

22. December: ». . . I Lørdags og Søndags prædikede Joh. Clausen fra Fredericia for meget fuldt Hus i Enigheden [den danske Foredragsforening i Flensborg] og i Frøslev. Han kom ved denne Lejlighed rigtig levende ind i det Kampliv, vi her idelig maa føre. Thi Lørdag Morgen havde Herredsfogden nedlagt Forbud mod Mødet i Frøslev. Andr. Andresen kom da til mig om Raad. Jeg gik først med ham til Provsten, fra hvem Sagen, som var rejst af Præsten i Hanved, var kommen til Herredsfogden, og havde en yderst heftig Kamp med ham, hvorunder han forøvrigt snart maatte indrømme, at vi ganske havde Loven paa vor Side, derefter til Herredsfogden, som det endelig lykkedes mig at overbevise om, at han havde handlet stik imod Lovens klare Ord og selvfølgelig maatte blive dra-

get til Ansvar, hvis han opretholdt Forbudet. Jeg fik ham saa tilsidst til at tage Forbudet tilbage, og vi havde da Dagen efter en yderst smuk og opbyggelig Gudstjeneste i Jørgen Posts Hus i Frøslev, hvor der viser sig en levende og inderlig Glæde over atter at faa et levende Guds Ord at høre . . .«

Men denne Vej med at lade kongerigske Præster holde Gæstegudstjenester i Flensborg og Omegn blev gjort ufarbar af de tyske Myndigheder, som udstedte Forbud derimod. *Den danske Folkekirke kunde ikke finde en Vej, ad hvilken den kunde lære de fraskilte Landsmænd Sandheden i Ingemanns Salmelinje »Naaden har ej Grænser«.* Der gik næsten 50 Aar, inden der kom en »Dansk Kirke i Udlandet«.

Til at danne en dansk Frimenighed ved egen Præst og egne Kræfter synes de Danske i Flensborg ikke at have været modne. Saa langt mod Syd var det ogsaa sværere at være aandelig Forpost end i Nordslesvig.

Monrad sukker da ogsaa paa Isteddagen 1876: ». . . I det offentlige Liv bliver det jo med hver Dag værre, og Baandene strammes og snøres, saa det snart ikke er muligt mere at røre sig *der*. Men fordi de kan tvinge til Tavshed, kan de da, Gud ske Lov, ikke med det samme dræbe Livet . . .«

Vi skal nu høre, hvordan Tyskerne ordnede den danske Gudstjeneste i 1869.

Den 6. Marts 1865 hedder det i et Brev fra den danske Lærer M. Chr. Schmidt: »I Torsdags Aftes lød der et saadant Hurra for Hr. Pastor Carstens i Marie, som der for første Gang var med i vor Forsamling [Borgerforeningen]. Man mærkede klarlig, det kom fra Hjertet af Glæde over at see i vor Midte den eneste af Flensborgs Præster, hvortil vi endnu med Agtelse og Tillid kunne slutte os.«

Denne Pastor *Hans Jørgen Carstens* havde ofte under Vakancerne været konstitueret som dansk Præst, og efter Pastor Brauneisers Død blev han fast konstitueret Præst ved Helligaandskirken, en Stilling han kom til at beklæde i samfulde 31 Aar — til 1900.

Han var født den 16. September 1825 i Augustenborg,

hvor hans Fader var Apoteker, og hvor hans Broder senere virkede som Læge. I Januar 1856 blev han Hjelpepræst hos Pastor Meldal i Lysabild paa Als, og 13 Maaneder senere udnævntes han til Sognepræst i det lille Fiskerleje Arnæs ved Slien.

Her var han til 1863, da Andenpræsteembedet ved Vor Frue Kirke i Flensborg opsloges ledigt. Midt under den nationale Højspænding indførtes Carstens, der i sin Tid deltog i Slaget ved Bov, i dette Embede den 24. Januar 1864. Fra den Dag levede han sit Liv i Flensborg, indtil 4. Oktober 1896 som Præst ved Vor Frue Kirke — altsaa i 32 Aar som tysk Præst i et meget stort Sogn, paaskønnet og agtet af alle, saavel Danske som Tyske.

Men Pastor Carstens fik sin største Betydning som »den danske Præst« i Flensborg¹⁾. Det bestemtes — som nævnt — i 1869, at den danske Menighed eller rettere Kirkegængerne i den danske Kirke ikke længere skulde have en egen Præst, men at Andenpræsten ved Vor Frue Kirke »kommissarisk« skulde prædike og forrette kirkelige Handlinger i den gamle Helligaandskirke. I Reglen maatte han prædike i begge Kirker paa samme Søndag, og han samlede begge Steder en talrig Menighed. I een eneste Uge siges han til Gudstjenester og ved kirkelige Handlinger at have holdt ialt 36 Taler.

Som den fødte Alsinger bekendte han altid sit danske Sindelag. Især elskede han den lille danske Kirke og sin danske Menighed. Han var en venlig Præst, der levede midt i sit Folk, aaben og fornøjelig. En Gang, da der skulde stemmes til Rigsdagsvalg, og han var paa Vej til Valglokalet, mødte han en Tysker, som sagde til ham: »Vi to kunde egentlig godt gaa hjem — uden at stemme. Valgresultatet bliver jo det samme. De stemmer Dansk, jeg Tysk.« Pastor Carstens svarede: »Ja, i een Henseende har De Ret. Men vore danske Stemmer maa tælles. Lad os derfor bare begge stemme.« Han stoledde ikke paa Tyskeren.

¹⁾ Derfor hænger hans Billede endnu den Dag i Dag som det eneste i Helligaandskirkens Sideskib.

En anden Gang var han imod Sædvane gaact med til en offentlig, politisk Middag. Der var lovet, at der ingen politiske Taler skulde holdes. Middagen holdtes i Anledning af, at en ny General var kommet til Byen. Om man nu ikke havde underrettet Generalen om, at der ingen politiske Taler maatte holdes, da der deltog adskillige danske Borgere — kort: Generalen stod op og drak paa Kongen af Prøjsens Vel — det var inden 1870. De danske Borgere stod ikke op. Pastor Carstens rejste sig, men sagde, idet han rejste sig, til sine Omgivelser med fast Stemme: »Der var lovet os, at der ingen politiske Taler skulde holdes. Jeg som prøjsisk Embedsmand maa staa op. Men mit Hjerte er ikke med. Det vil alle nobeltænkende Mennesker forstaa.«

Efter Middagen sad Herrerne og røg sig en Cigar. Præsidenten for Domstolene havde faaet at vide, hvad Carstens havde sagt, og sagde da til ham: »Sig mig engang: hvorledes kan De, Hr. Pastor, forklare Deres Holdning i Forbindelse med Deres Ed?« Pastor Carstens svarede: »Jeg kommer med et Spørgsmaal til Dem, Hr. Præsident: »Tror De paa, at Kongen, der i Pragerfredens § 5 tilsagde os Slesvigere Retten til at afstemme, om vi vilde være Prøjsere eller tilbage til vort Moderland Danmark, vil holde sit givne Løfte?« Og Præsidenten tilstod: »Jeg tror, De har Ret, Pastor Carstens. Vi to politiserer aldrig mere.«

I 1864, da næsten alle danske Præster forlod Slesvig og rejste til Danmark — Grunden var jo i Reglen den, at de enten afskediges eller forjoges — sagde Carstens: »*Vi Præster maa ikke forlade vore Poster, men skal holde ud med Befolkningen i alt, hvad Tiden bringer os af Modgang og Prøvelser.*« Og de mange Aar, der fulgte, tænkte han ikke paa egen Fordel og Ære.

Hans eneste nulevende Søn, Grosserer Vilhelm Carstens, har fortalt mig følgende smukke Minde om sin Fader: »Da jeg 1870 efter min eneste Broders Død i Maj Maaned blev kaldt ind i Studereværelset, saa jeg — jeg seer det endnu levende for mig — min prægtige Moder sidde i Sofahjørnet med et

alvorligt Ansigt. Min Fader sagde til mig: »Vilhelm, vi har en overmaade vigtig Sag at tale med dig om, og du behøver ikke at give os dit Svar i Dag. Du kan godt vente et Par Dage.« Jeg var den Gang 11 Aar. Min Fader fortsatte: »Hør nu godt efter, min kære Dreng. Det gælder din Fremtid. Vil du være dansk Borger — altsaa ikke prøjsisk Soldat — da maa du i August optages paa Sorø Akademi og kan i Fremtiden kun være i dit Hjem i Ferierne. Vil du være Prøjsjer, kan du blive i dit Hjem, gaa i Skole her. Betænk dig nu, inden du svarer os.« »Nej, jeg behøver ikke at betænke mig, Papa,« svarede jeg. »Aldrig vil jeg være Prøjsjer, hvor gerne jeg end blev hos dig og Mama. Send mig da hellere til Sorø!« Min Fader tog mig i sine Arme, kyssede mig inderligt og sagde: »Godt, at du valgte det. Jeg mente at maatte lade denne vigtige Beslutning afgøre af dig selv.«

Paa Prædikestolen virkede Pastor Carstens som den elskelige, hjertevarme Prædikant, der gav sig selv og hvad han ejede, jævnt og uden Pral. Kirken var heller ikke den Gang fuld hver Søndag, selvom der var god Kirkegang. Fuld var den paa de store Helligdage og paa Konfirmationssøndage, og for dem, der kom, var der Højtid, naar Præsten messede med sin smukke Stemme og naar Salmesangen lød. Der var andre Præster i Byen, som var mere veltalende og i Besiddelse af rigere Begavelse. Og dog gik det adskillige som den senere danske Præst, Th. Matthiesen, der har fortalt mig: »Forresten gik hans stiltfærdige Prædiken mig 2. Paaskedag 1891 eller 92 (jeg var Sekundaner) mere til Hjærte end Pastor Birkenstädt's Prædiken Dagen før i Nikolaj Kirke.«

Sproglig var Pastor Carstens noget svagt udrustet, baade i dansk og i tysk Tale. Men den Inderlighed, som hans Væsen udstraalede, og den Kærlighed, hvormed den modtoges — disse to Ting gjorde, at han i en sjælden Grad dannede et naturligt Midtpunkt for den danske »Personalmenighed«.

»Han stod foran Altret, den gamle Præst med det hvide Haar og de milde Øjne, stod i den blomstersmykkede Kirke og nedbad Velsignelsen over de to, omfattende dem med hele

sit Væsens Mildhed og udtalte Ordet »Dannemand og Dannekvinde« med en egen Klang, der maatte gaa til Hjertet« — saadan skildrer Martha Ottosen en Vielse fra hendes unge Dage.

Udenfor Kirken tog han ikke nogen paataget præstelig Værdighed paa sig, men færdedes jovialt som sine danske og tyske Sognebørns Ligemand. Naar han kom til Bryllup, Barne-daab eller Konfirmation, lagde han ikke noget Tryk paa Stemningen, men kunde uden videre gaa ind i den og samtidig hindre, at den blev vild. Der var en egen stille Alvor over ham, som aftvang Folk Respekt. Skønt han var født paa Als, regnede man ham efterhaanden for en ægte Flensborger. Han bar altid dansk Præstekjole med Pibekrave som et synligt Tegn paa, at han var dansk Præst — modsat de følgende danske Præster inden Afstemningen i 1920.

Iøvrigt mindes de, som kendte Carstens, hans forbavsende Ro. Fru Ottosen fortæller om denne koldsindige Ro, der var parret med Humor, som hun oplevede 2 Gange, medens hun gik til hans danske Religionstimer for Elever fra Frøken Boldts tyske Døtreskole.

En Pige, der talte Tysk hjemme, skulde fremsige det andet Bud og kommer da til at sige: »Gud lader sig ikke spytte«. Men medens Klassen begyndte at fnise, saa Præsten ganske roligt paa dem og sagde: »Nej, Constance, det gør Gud ikke. Men der staar nu saaledes i Budet.« Hans værdige imponerende Ro imponerede i den Grad, at de skammede sig over deres Fniseri.

En anden Gang brød et stærkt Uvejr løs, saa hele det lille Klasseværelse blev oplyst af Lynene. Uvejret var lige over, saa Martha, der var dødsens angst i Tordenvejr, foer sammen ved hvert Tordenskrald. Men Pastor Carstens sad ganske rolig, blinkede ikke engang mod Lynene. »Ja, Børn,« sagde han, »nu taler Vorherre, saa vil vi Mennesker tie.« Denne Gang var hans Ro saa smittende, at al deres Angst forsvandt.

Hans Ro var velgørende for hans Omgivelser. Var han til Drøftelser, tog han sjældent Ordet. Selvom han havde Hast-

værk, kunde man ikke mærke det paa ham. Men efter den lange Arbejdsdag kunde han i fulde Drag nyde de lune Sommeraftener i Lysthuset i sin Have, der vendte ud mod Havnen, medens han sad og røg sin lange Pibe og saa ud over Vandet.

Allerede Aaret efter, at han var blevet dansk Præst, havde Sorgen holdt sit Indtog i det hyggelige Præstehjem, idet han mistede en Dreng paa 7 Aar. Tretten Aar senere, i 1883, døde hans Hustru Karoline Dorothea Carstens, født Hansen, 58 Aar gammel.

Da han var 75 Aar gammel, tog han sin Afsked som dansk Præst ved en gribende Afskeds gudstjeneste Søndag den 30. September 1900. Kirken var fuld som paa store Helligdage, Prædikestolen var omvunden med Egeløv, og paa den ene Væg hang det store Billede, som har sin Plads i Kirken endnu i Dag. Pastor Carstens talte til Afsked ud fra Efeserbrevet 3, 13—21 (Paulus' Bøn for Menigheden i Efesus). Teksten gav ham Anledning til en inderlig Bøn for den Menighed, han i 31 Aar havde delt saa meget med, og til en Tak til Gud, hvem Æren tilhører gennem alle Slægter. Tanken om den forestaaende Adskillelse og den bebudede Bestemmelse, hvorefter man i Fremtiden kun maatte samles til dansk Gudstjeneste hver 2den Søndag, fyldte de Tilstedeværende med en Blanding af Vemod og Bitterhed jævnsides med de af Præsten anslaaede Streng.

Gudstjenesten overværedes af den designerede Efterfølger, Pastor Carsten Petersen, i tysk Ornat. Han indsattes den følgende Søndag ved Provst Niese. Pastor Carstens, der nu flyttede fra sin tyske Præstebolig til Villaen Søndergravene 22, paa Hjørnet af Frederiksgade, sad dog fremdeles med sin danske Menighed under den gamle Ringeringske Prædikestol.

Endnu den 25. Januar 1903 havde han været i dansk Kirke. Den paafølgende Onsdag Eftermiddag saas han endnu paa Gaden, hvor han bl. a. hilste paa et Par Damer, som sagde til ham: »Vi har ofte sagt til hinanden: »Hvor er det dog muligt, at Pastor Carstens altid i hans høje Alder er saa livsglad?« »Det skal jeg sige Dem,« svarede han. »Det er, fordi

jeg er den rigeste Mand paa denne Jord. *Her* har jeg ingen Gæld, og *deroppe* — pegende mod Himlen — betaler min Frelser *alt*, hvad jeg skylder. Alle mine Overtrædelser tager Han paa sig. Bør jeg saa ikke være glad?»

Hen paa Aftenen samme Dag følte han sig utilpas og rantes ved $\frac{1}{2}$ 10 Tiden af et Hjerteslag, der straks gjorde Ende paa hans Liv. Søndag den 1. Februar om Aftenen holdtes en Sørgehøjtid i Hjemmet, hvor Pastor C. Petersen efter Salmen »Tænk, naar engang« talte ud fra Esajas 32, 17—18, og man sang »Dejlig er Jorden«. Derefter førtes Kisten ud af Hjemmet og under Klokkeringning fra Nikolaj, Helligaands og Vor Frue Kirker kørte Ligvognen fulgt af en talrig Sørgeskare hen til Frue Kirke. Paa Vejen standsede man ud for Helligaandskirken, i hvis Vaabenhus var opstillet et Bord med Kirkens ældgamle danske Bibel — omgivet af de tændte Alterlys og en Dekoration af grønne Planter. I Frue Kirke modtoges Baaren af Provst Niese og Andenpræsten, Pastor Muus. Efter Orgelspil bad Provsten »Fadervor« paa Tysk og lyste Vel-signelsen.

Selve Jordfæstelsen fandt Sted den følgende Dag. Først var der en tysk Sørgegudstjeneste i Frue Kirke, hvor Provst Niese prædikede. Derefter bevægede det store Ligtog sig op ad Mariegade til den gamle Kirkegaard, i hvis stilfulde Kapel et lille Damekor sang »Herrens Venner ingensinde mødes skal for sidste Gang«. Saa holdt Pastor Carsten Petersen paa Dansk en hjertelig Mindetale over sin afdøde Forgænger i Embedet ud fra Johannes Aabenbaring 14, 13: »Og jeg hørte en Røst fra Himlen, som sagde til mig: Skriv: Salige er de Døde, som dør i Herren herefter. Ja, Aanden siger, at de skal hvile fra deres Møje, men deres Gerninger følger dem«. Efter en Bøn bares Kisten ud til Graven bag ved Kapellet. Paa begge Sider af Vejen fra Kapellets Port til Graven laa tæt ved hinanden de mange Kranse.

Ude ved Graven talte endnu den Afdødes Efterfølger i det tyske Præstembede, Pastor Muus, paa Tysk og skildrede Pa-

stor Carstens som en Nathanaelsjæl, en Mand, i hvem der ikke var Svig. Og efter Jordpaakastelsen skiltes Følget stille.

Paa den kønne Gravsten staar foruden hans Data Bibelsprogene Kol. 3, 17 («Alt, hvad I gør i Ord eller i Gerning, gør det alt i den Herres Jesu Navn, idet I takker Gud Fader ved ham») og 1. Kor. 13, 13 («Nu forbliver Tro, Haab, Kærlighed, disse tre; men størst af disse er Kærligheden»).

Nadvergæster 1870—1898.

1870: 76	1888: 177
1875: 91	1891: 223
1876: 84	1894: 188
1877: 67	1895: 165
1878: 127	1896: 175
1879: 114	1897: 152
1883: 126	1898: 157
1885: 165	

IV. UNDER PRØJSISK STATSKIRKESTYRE (1900—20).

1. *En retsløs »Menighed«* (1900—05).

Dette Afsnit bliver kort, ikke blot fordi det behandler en kort Overgangstid paa 5 Aar, men fordi der ikke bliver saa meget at berette som f. Eks. i det næste, hvor der saa at sige uafbrudt kæmpes for at faa Rettigheder som Menighed.

Dette maa dog ikke forstaas saaledes, at man i Aaret 1900 og derefter ikke kæmpede. Vel gjorde man det og det med største Kraft, men *der manglede en Organisation for at gøre sig gældende overfor Myndighederne.*

Allerede inden Pastor Carstens trak sig tilbage som dansk Præst, fremkom i »Flensborg Avis« (Tirsdag den 3. April 1900) følgende foruroligende Meddelelse: »Den danske Gudstjeneste i Flensborg skal til Efteraaret indskrænkes til det halve. Denne Efterretning kommer som et Lyn fra halvklar Himmel. Man har nok vidst, at der var Folk, som ikke undte de dansktalende af Flensborgs Borgere deres Gudstjeneste, men man troede dog ikke, at Gudstjenesten uden nogen som helst Forhandling med Repræsentanter for Menigheden vilde blive nedsat til det halve. Det er nu selvfølgelig Mening at slaa den danske Gudstjeneste helt ihjel. Man véd, at saa snart der kun bliver Gudstjeneste hver anden Søndag, saa at fast Kirkebesøg hver Søndag er udelukket, saa synker straks Deltagelsen i Gudstjenesten. Dette er alle Vegne saaledes. Der er ni Gange hver Søndag tysk Gudstjeneste i Flensborg. Alligevel har man ikke kunnet taale, at den dansktalende Del af Borgerskabet

skulde have sin danske Gudstjeneste. Det er Historien om den rige Mand, der tog den fattiges eneste Lam«. I samme Nummer skrives om den sidste danske Konfirmation den 1. April, hvor 6 Børn, hvis Forældre havde sørget for deres Oplæring paa Dansk i Hjemmet, konfirmeredes paa Dansk.

I en Leder to Dage senere behandles »Den danske Gudstjeneste i Flensborg«, og det hedder heri: »I Reglen gaar man ud fra, at Ordsproget om de nye Koste, der fejrer bedst, slaar til ogsaa for Prædikanters Vedkommende, saa at man venter forøget Kirkebesøg ved Ansættelse af en ung Præst. Det er en løjerlig Mistillid, man røber til den endnu ukendte Præst, der vil faa Embedet, at han kun skulde kunne samle halvt saa mange Tilhørere som en Mand i Halvfjerdserne, der har prædikeret paa samme Sted i over 30 Aar . . .

Der kan ikke tænkes nogen som helst rimelig Grund til halvt at afskaffe den danske Gudstjeneste i Flensborg, naar man ikke vil taget Ønsket om at udrydde Landets oprindelige Modersmaal som en rimelig Grund. Men mener man, at det har et saadant Hastværk med Fortyskningen, at man ikke kan tage Hensyn til, om nogle Hundrede dansktalende Familier kommer til Kirke eller ikke, saa er det en anden Sag.

Men kan der ikke anføres nogen anden Grund til at trænge den danske Gudstjeneste til Side, saa ses det ikke, hvorfor man skulde standse paa Halvvejen, saa kan man for saa vidt lige saa godt drive det danske Sprog helt ud af Kirken med det samme. Det er dog Meningen at gøre det om kortere eller længere Tid alligevel.

Følgen vilde saa blive enten, at nogle Tusind Mennesker hele Aaret rundt ikke kom inden for en Kirkes Dør — thi drive dem i tysk Kirke med Stokkeprygl kan man jo ikke i vore Dage — eller, at der fra dansk Side gøres noget for den dansktalende Del af Befolkningens kirkelige Tarv. Hvis Prøjserne vedbliver at forbyde Brugen af danske *Frimenighedskirker*¹⁾, er der vel kun én Udvej aaben. Der kommer i Løbet

¹⁾ Dette Forbud ophæver Overforvaltningsretten i Berlin en Maaned senere, den 11. Maj.

af et Aar et halvt Tusind danske Skibe til Flensborg. Op-
hæves den danske Gudstjeneste, er der al Grund for Udval-
get til Evangeliets Forkyndelse i fremmede Havne eller *Sø-
mandsmissionen* til at ansætte en dansk Præst i Flensborg. Han
vilde da uden videre kunne betjene alle uafhængige dansk-
talende i Byen. Skulde Prøjserne ville udvise ham — og dette
er trods alt et stort Spørgsmaal — saa fik man nok *en prøj-
sisk Undersaat med dansk theologisk Eksamen*, som kunde
overtage det Embede i Flensborg«.

Fra Konsistoriet var i Løbet af Sommeren udarbejdet:

Det nye Regulativ for de danske Præster.

Instruktion for Hjælpepræsten ved Vor Frue Kirke.

§ 1.

Den nye Hjælpepræst, som skal ansættes ved Vor Frue
Kirke, har en dobbelt Opgave:

- 1) Han er personlig Adjunkt hos de 3 Gejstlige ved Vor
Frue Kirke, som han skal hjælpe i deres tjenstlige Anliggender.
- 2) Han skal forvalte Stillingen som dansk Præst. (Er hat
die Stelle eines dänischen Predigers zu verwalten).

§ 2.

Som Adjunkt hos de 3 Gejstlige ved Vor Frue Kirke er
han undergivet Hovedpræstens Ledelse, som i Enkeltheder an-
viser ham hans Forretninger. Dog fastsættes følgende i Hen-
sende til hans Virksomhed:

a) Han skal prædike hver anden Søndag i Vor Frue Kirke.
Om Sommeren holder han Froprædikenen, om Vinteren Aften-
sangen.

b) Paa de Søndage, hvor han ikke skal prædike i Vor Frue
Kirke, holder han Børnegudstjeneste i Bethlehemskapellet og
i de paa disse Søndage følgende Uger de eventuelle i nævnte
Kapel forekommende Ugegudstjenester (: Bibeltimer, Missions-
timer, Fastegudstjenester :).

I sin Virksomhed sub a) er han Stedfortræder for Hoved-

præsten og 1. Compastor, ved samme sub b) for 2. Compastor. Kirkelige Handlinger for alle 3 Gejstlige kan anvises ham at forrette som Medhjælper (aushülfsweise) af Hovedpræsten. Ligeledes skal han hjælpe de 3 Gejstlige i deres Foreningsarbejde, særlig med Hensyn til Arbejdet blandt den konfirmerede Ungdom og Sømandsmissionen.

§ 3.

Som Præst for de dansktalende Menighedsmedlemmer skal han *hver anden Søndag og paa 1. Helligdagene* afholde dansk Gudstjeneste, forrette alle kirkelige Handlinger, som ønskes i det danske Sprog og være Sjælesørger for de dansktalende Menighedsmedlemmer. *Imidlertid ophæves den danske Konfirmationsundervisning.* I særlige Tilfælde kan Kirkeprovsten tillade ham at yde dansk Konfirmationsundervisning og konfirmere paa det danske Sprog.

§ 4.

Hjælpepræsten modtager af Vor Frue Kirkes Kasse en Godtgørelse paa aarlig 2400 M., som skal betales i maanedlige Rater postnumerando. Fri Bolig og fri Station ydes ikke.

Kiel, den 18. Juli 1900.

Kongl. cv.-luth. Konsistorium.

Som Stedfortræder:

(sign.) Kaftan.

Efter dette Regulativ ansattes Pastor *Carsten Jensen Petersen*, født 1871 ved Møgeltønder, den Gang Huslærer i Nustrup. Han var i Flensborg til Begyndelsen af 1903, da han forflyttedes til Brarup, Syd for Tønder. I 1911 kom han til Magstrup. Han blev en af den nordslesvigske Indre Missions førende Præster, var 1910—20 dens Næstformand og desuden Formand for dansk K. F. U. M. og K. i Nordslesvig. Fra 1919—27 var han i Bestyrelsen for Almindeligt dansk Præstekonvent, i 1921 Medlem af Kirkeligt Udvalg. Pastor Petersen har alle Dage nydt Anseelse som en udmærket Prædikant. Desuden har han

været virksom som Forfatter (1911: »Rejsemaaltid«, 1919: »Mit Land«, 1924: »Præsten Peder J. Wandall« samt mange Afhandlinger og Artikler).

Det var ikke hans Person, der var noget i Vejen med. Det var om Lov til at beholde deres danske Gudstjeneste hver Søndag, over 700 danske Borgere ansøgte Konsistoriet i Kiel, som den 26. Oktober sender den danske Rigsdagsmand Gustav Johansen i Flensborg følgende Svar: »Vi miskender ikke, at der for Tiden i Flensborg By endnu foreligger en vis Trang til danske Gudstjenester. Men naar det alene drejede sig om Flensborgs fra gammel Tid bosiddende Borgerskab, vilde en saadan Trang unægtelig lige saa lidt kunne anerkendes nu som i tidligere Tider i denne fra fordums Tid tyske By, hvor der indtil 1850 ikke har existeret nogen dansk Gudstjeneste, der paa nogen Maade kan komme i Betragtning.«

Den 3. November rejstes Spørgsmaalet paa selve Fællessynoden i Rensborg, og da var det, den nye Provst i Flensborg, Provst Niese, Provst Peters' Svigersøn, bemærkede, at iblandt de 702 Ansøgere om dansk Gudstjeneste hver Søndag var der næppe 10 bekendte ansete flensborgske Borgere, de fleste Underskriveres Bopæl og Stand havde ikke kunnet oplyses, mange Underskrifter lyder simpelthen kun Peter Hansen, Karl Hansen, Marie Hansen osv., og det har Udseende af, at alt, hvad der har Ben at gaa paa, har medundertegnet Andragendet. I Fyrrerne blev den danske Gudstjeneste paa mange Søndage kun besøgt af een, paa andre af to eller tre Personer. Efter hans Mening kunde de dansktalende Indbyggere i Flensborg kun glæde sig over den viste Redebonhed til at skænke dem en dansk Gudstjeneste hver 14. Dag.

Denne mærkværdige Provsteudtalelse — hvilket morsomt Argument for Indskrækningen af de danske Gudstjenester, at disse for 50 Aar siden var uselt besøgt, altsaa helt anderledes end den faktiske Fremgang og Trang nu — spiddes til intet i Redaktør Jessens Artikel »Ansete Folk i Kirken« (5. Dec. 1900).

Der kom intet Resultat af de 700's Andragende i 1900,

ligesaa lidt som af en Petition med 2000 Underskrifter 2 Aar senere. Protestvejen er sjælden til nogen virkelig Gavn. I et Grænselandsarbejde maa der mere til end Demonstration.

Det var derfor nærmest pudsigt at se »Flensborg Avis«s Prædikantliste ved Nytaar 1903 bekendtgøre, at der alligevel var dansk Gudstjeneste hver Søndag, ganske vist kun hver anden Søndag i Helligaandskirken, men desuden hver anden Søndag i Bethlehemskapellet i Byens nordlige Del, Forløberen til Petri Kirke. Det var saamænd Pastor Petersen, der ganske stille, men aabent havde faaet Tyskerne til at billige, at den Prædiken, han skulde holde hver anden Søndag i Bethlehemskapellet, blev paa Dansk, da de fleste Folk derude alligevel forstod Dansk. Der var saa god Tilstrømning, at Tyskerne, særlig et Par tidligere Danskere, der var svinget om, blandt Menighedsraadsmedlemmerne blev imod det.

Som ogsaa tidligere afholdtes maanedlige Samtalemøder ved en af Indre Missions Udsendinge, først i Hjemmene, dernæst i Ynglingeforeningens Bygning.

Der blev paa den Tid ført Kontrol med Kirkegængernes Antal. Her er Pastor Petersens Liste over

Kirkebesøget i den danske Kirke.

	1901:	9. Marts	80
13. Oktober	ca. 60	5. April	90
27. —	80	20. —	100 +
10. November	80 +	4. Maj	90
24. —	90	1. Juni	105
8. December	60	15. —	90
22. —	55	29. —	105 +
		13. Juli	110
	1902:	3. August	100 +
12. Januar	90 +	24. —	90
26. —	ca. 80	7. September	læses
9. Februar	90	21. —	110 +
23. —	120	5. Oktober	100

19. Oktober	100	30. November	80?
2. November	95	14. December	75
16. —	110	28. —	50

Fra 1902 var den danske Menighed ikke ene om at benytte Helligaandskirken mere, se følgende Overenskomst:

»Flensborg 1902, 6. Marts.

Mellem St. Jørgens Menighed og undertegnede Pastor Petersen som Repræsentant for den danske Gudstjeneste er i Dag truffet følgende Overenskomst:

§ 1.

Helligaandskirken benyttes af St. Jørgens Menighed hver Søndag, af den »danske Menighed« hver 2den Søndag.

§ 2.

St. Jørgens Menighed overtager fra 1. April 1902 hele Kirkens Drift som Brændsel, Rengøring osv.

§ 3.

I Overensstemmelse med Gudstjenesteantallet fastsættes som Betalingsnorm: St. Jørgens Menighed betaler $\frac{2}{3}$, den danske Menighed $\frac{1}{3}$ af hele Summen.

§ 4.

Overenskomsten vedrører ikke Udgifterne til Lys.

§ 5.

Overenskomsten gælder, saalænge de to Menigheder er fælles om Benyttelsen af Helligaandskirken.

Flensborg, den 6. Marts 1902.

For den danske Gudstjeneste: Pastor C. Petersen, Hjelpepræst ved Frue Kirke. G. Kaper, Kirkeældste. Joh. Lensch, Præst ved St. Jørgens Kirke i Flensborg«.

Ogsaa efter sin Bortrejse vedblev Pastor Petersen, der havde vundet sig mange Venner blandt Danskerne i Flensborg, at staa i Forbindelse med den danske Menighed. Bl. a. talte han til ind under Verdenskrigen ved dens Gudstjenester

og Sammenkomster, ved hvilke han ofte holdt kirkehistoriske Foredrag.

I Juli 1903 ansattes Pastor *Christian Nielsen*, under hvem det lykkedes at samle de danske Kirkegængere til et »Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn«.

Nadvergæster i Helligaandskirken 1900—04.

1900: 160	1903: 127
1901: 116	1904: 81
1902: 137	

2. »*Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn (1905—21).*

Midt i Oktober Maaned 1905 indeholdt Byens Aviser to enslydende Annoncer — paa Dansk og Tysk ved Siden af hinanden — af følgende Udseende og Indhold:

Kirchl. Vereinigung.

In gegebener Veranlassung erlauben sich die Unterzeichneten, solche Mitbürger, Männer und Frauen, welche Freunde des dänischen Gottesdienstes sind, dazu aufzufordern, einer

Versammlung

zur Errichtung einer Vereinigung zu dem Zwecke, das Abhalten

dänischer Gottesdienste

in Flensburg

zu stützen, beizuwohnen. Die Versammlung findet statt

Sonnabend, den 21. Oktober, im Versammlungsbaus des Jünglingsvereins, Nordgraben 70,

präzise 8¹/₂ Uhr.

Flensburg, den 14. Oktober 1905.

A. E. Colding. Ludolph Jessen.

J. C. Paulsen. L. Poulsen

P. Thomsen.

Kirkeligt Samfund.

Paa given Foranledning tillader sig undertegnede at opfordre Medborgere, Mænd og Kvinder, der er Venner af den danske Gudstjeneste, til at overvære et

Møde

for at danne et Samfund med det Formaal at støtte Afholdelse af

dansk Gudstjeneste

i Flensburg.

Mødet afholdes

Lørdagen, den 21. Oktober,

i Ynglingsforeningens Forsamlingshus, Nørre Graveus 70,

Kl. 8¹/₂ præcist.

Flensburg, den 14. Oktober 1905.

A. E. Colding. Ludolph Jessen.

J. C. Paulsen. L. Poulsen.

P. Thomsen.

Om Anledningen til dette Skridt oplyser et utrykt Privatbrev fra Pastor Nielsen til Redaktør Jessen ved »Flensborg Avis«:

»Flensborg, den 28. September 1905.

Høitærede Herr Redactor Jessen!

Jeg mindes gjerne Deres imødekommende Deltagelse i det Anliggende, hvilket jeg forleden forelagde for Dem: Prædikestolens Salg. Jeg troer dog, det er gavnligt, at jeg skriver til Dem, hvad jeg veed og tænker om denne Sag, og jeg tør vist bede Dem om Deres Medhjælp og Raad.

Jeg sagde sidst, at Stolen var solgt for 500 Mark, og at saa Klosters Forvaltning skulde sætte en ny. Saaledes maa Sagen ogsaa være bleven drøftet, men den forholder sig dog nu saaledes, at der vel allerede er betalt 500 Mark, men at St. Jørgen Sogn endvidere forpligter sig til at oprette en ny Stol. Menigheden agter at betale 800 Mark for samme.

Salget gaar vel ligesafuldt ud fra den yngre Hr. Selck som fra Pastor Lensch, thi Klosteret erklærede ikke at have Penge til Raadighed for at faae Kirken malet. Salget foregik nu desværre saaledes, at ikke engang Provsten vidste noget derom, langt mindre jeg, saa at det var umuligt at forebygge Salget. Contrahenterne kunde jo ogsaa for det første afvise enhver fremmed Indblanding. Jeg har lidt under denne Sag. Ogsaa Provsten er imod Salget. Dog troer jeg, at vi maa her regne med en beklagelig Kjendsgjerning. Klosteret er en juridisk Person og raader ogsaa over kirkeligt Bohave. I hvert Fald er Consistoriet for Tiden i Tvivl, om det kan afværge Salget, og det har derfor sendt Synodaludvalgets Protest eller Betænkning tilbage til ny Overveielse. Under disse Forhold troer jeg, at en Petition fra dansk Side ikke engang vilde støtte Sagen, fordi det danske Ønske og Krav allerede vurderes uden en saadan. Jeg har aldrig havt stor Tiltro til Petitioner og kan ogsaa nu allermindst gjøre mig fortrolig med en saadan Idé.

Klosteret og St. Jørgen er endog rede til at hævde deres Selvraadighed i denne Sag overfor Consistoriet, hvis dette skulde nægte sit Samtykke.

Ligesaa vilde hverken Consistoriet eller Regjeringen have Ret til Indsigelse, hvis Klosteret vilde sælge Kirken til et privat Consortium eller et Kirkesogn. Kirken skal kunne faaes for 20000 Mark, og Klosteret vil hjertegjerne sælge.

Nu, jeg maa ikke opholde Dem for længe med dette. Jeg troer, den dansktalende Menighed er tvungen til at finde sig i Sagen. Jeg agter nu, at beramme en Forsamling og at bede ansete Herrer om at tage Del i den, dels for at give fornødne Meddelelser, dels for at drøfte, om vi ikke ved denne Leilighed skulle sørge for det nye Alter. Væsentlige Dele af vort Alter holdes kun sammen ved Farven; jeg troer, at en Reparation eller kunstig Conservering er ugjærlig, i alt Fald er den uforholdsmæssig dyr; ogsaa Hatten over Prædikestolen og denne selv trænger til Fornyelse. Derimod vilde man faae et smukt nyt Alter, svarende til Stolen, for 300 Mark. Vistnok vilde Kirkeforstanderskabet i Byen bidrage hertil, og jeg turde henvende mig til mangt et Handelsfirma.

Overfor de givne Forhold veed jeg ikke, hvad der ellers kan opnaaes. Vi kan ikke beholde Stolen; kun et juridisk Middel kunde hjælpe os, og det har vi ikke; Alteret kan vi heller ikke beholde, fordi det snart kan falde helt sammen.

Jeg beder i disse Dage navnkyndige Herrer om at ville forsamles i Sommers Hotel paa Torsdag, den 5. October Kl. 5. Jeg synes, det kan i alt Fald kun være tjenligt.

Dog tillader jeg mig, at bede Dem om en kort Samtale forinden, Torsdag Formiddag.

I taknemmelig Ærbødighed

Nielsen.«

Dagen efter den omtalte Sammenkomst modtager Red. Jes-
sen fra Pastor Nielsen følgende

»Protocoll over Mødet i Sommers Hotel i Flensborg den 5. October 1905 angaaende Prædikestolens Salg og Alterets Fornyelse i Helligaandskirken.

Tilstede vare: Hr. Sommer, Herr Bankdirektør Thomsen, Herr S. Schmidt, Hr. Ludolf Jessen, Weedermann sen. og jun., Hr. Redactør Jessen, Hr. Direktør Nielsen, Hr. L. Poulsen, Hr. Hansen, Nørregade 66, Hr. Korsholm, Hr. Capt. Røder og Capt. Miang, Pastor Lensch, Pastor Nielsen.

1. Forsamlingen udtaler sin Beklagelse over den Meddelelse, der er gjort den vedrørende Salget af Prædikestolen i den danske Kirke, men anseer sig ikke for competent til, for Øjeblikket nærmere at tage Stilling til Sagen, hvilket den mener at turde overlade til et Samfund, som skal stiftes til Varetagelse af den danske Gudstjenestes Interesser.

2. Efter at Herr Pastor Lensch havde holdt et historisk Foredrag om den danske Gudstjeneste i Flensborg og sluttet det med den Bemærkning, at Varetagelsen af den danske Menigheds Tarv lammedes ved, at der savnedes en Organisation hertil, vedtog Forsamlingen enstemmig, at vælge en Comité paa 6 Mand, der kunde forberede Stiftelsen af et saadant Samfund. Til denne Comité valgtes:

Hr. A. E. Colding, Toosbüygade; J. C. Paulsen, Moltkegade; Hr. Direktør P. Thomsen, Nystaden; Hr. Fabrikant Lud. Jessen, Nørregade; Hr. Kjøbmand Severin Schmidt, Nørregade; Hr. Grosserer L. Poulsen, Angelbogade.

(Undertegnet af:) H. W. Weedermann. S. Schmidt. W. G. Røder. Pastor Nielsen.

[Tilføjet:]

Ærede Herr Redactør! Jeg sender Dem et Exemplar af Protocollen fra idag; jeg har rigtig ikke Tid til at skrive fler med det første. Paa Grund af Forsamlingens foreløbige Karakter kan jeg vel afstaae fra Skriftstykkets Stadfæstelse. Af samme Grund troer jeg jo, at det er tjenligt, nu at fremskynde Sagen. Jeg er glad for, at den almindelige Forsamling ikke skal drøfte Anliggendet angaaende Prædikestolen, og jeg

er jo nu først interesseret igjen, naar den paatænkte Comité er valgt og skal begynde sin Virksomhed. Vores forberedende Beslutninger er efter mit Skjønne for private og betydningsløse til at meddeles videre.

Ærbødigst
Nielsen.«

Et nyt Brev, dateret 7. Oktober, oplyser om den tyske *Provst Nieses*¹⁾ Stilling til Sagen:

»Ærede Herr Redactør!

Efter min Mening fører Provst Nieses Stilling det med sig, at han maa indbydes til den paatænkte Forsamling. Jeg troer rigtignok ikke, at han kommer, Tidspunctet vil da endnu være for tidligt, ikke betydeligt nok. Saaledes indbød jeg ham ogsaa sidst. Han burde ogsaa drøfte og godkjende den vordende Forenings Statuter, inden de vedtages. Jeg troer, det er helt uundgaaeligt for den store Vanskeligheds Skyld. Denne bestaaer jo deri, at vi skal vinde noget tilbage igjen, og det er jo ikke Tradition at give tilbage. Regjeringen vil tale det afgjørende Ord og holde sig til Provsten. Jeg har store Betæneligheder overfor vor Sag, fordi jeg tvivler, om Regjeringen, uden Forhaling, giver sin Stadfæstelse. Pastor Lensch har vi i den Henseende at misunde noget for. Nu mener jeg derfor, at Provsten i bogstavelig og nøiagtig Forstand maa spares for enhver, ogsaa den mindste Overraskelse. Jeg vil gjerne, hvis Comitcen opfordrer mig dertil, selv indbyde Provsten, men dette gjøres jo aldeles ikke behov. Hr. Severin Schmidt t. Ex. er jo vant til at samfærdes med Provsten.

Provst Niese bemyndigede mig til at meddele, at han havde været imod Stolens Salg og forelæste ogsaa det Vedkommende for mig i Beretningen. Men jeg er ligesaa vel og ligesaa meget forvisset om, at han ogsaa endnu vil fremme vor Sag, som den

¹⁾ En Svigersøn til Forgængereren, Provst Peters.

nu er. For den store Vanskeligheds Skyld skulde der holdes fjernt alt, hvad der kan vække Opsigt, give Anstød eller ligefrem: hvadsomhelst der blot kan have Skin af Politik eller Forulempelse. I vor Bestræbelse, at opnaae noget, holder jeg dette Synspunct for rigtigt. Endog Udtrykket »Varetagelsen af den danske Gudstjenestes Interesser« kan fortolkes som agressivt. Er vort Interesse bleven omtvistet fra nogen Side? Mein Lieber! Wir leben ja im tiefsten Frieden!¹⁾ kunde man faae at høre. Vi har tænkt paa det allertammeste: dansk Kirkeforening. Det øvrige kan følge i Statutterne.

Leiligheden til at foretage noget, er gunstig, hvis blot Veiret er gunstigt paa det store Hav, men det kan ingen raade over. Det seer ud til, at Provsten vil samle saa mange som muligt omkring sig; Kirkeskattens Anliggende, hvis Enkeltheder De vil vide om, har fremkaldt et større Røre og vakt mere Opsigt og havt flere Følger, end man først skulde tænke. Endvidere har Provsten i Ønsket om at forfremme Fruesognets Indflydelse og Overvægt for Alvor genoptaget Helligaandskirkens Kjøb med tilhørende Jorder. I allernærmeste Tid vil dette store Anliggende beskæftige Forstanderskabet og vistnok forelægges Collegierne og derved naae hen til Offentligheden. Provsten har altsaa Collegiernes Velvillie særligt behov, og vi ville ved deres nuværende Sammensætning nok opnaae tilfredsstillende og tilstrækkelige Garantier. Saa langt og saa længe Provsten gaaer med i vor Sag, kan jeg selvfølgelig ikke staae tilbage.

Jeg var i Forveien forvisset om, at De tager mine smaa Privat-Meddelelser for hvad de ville være, lidt Materiale til Deres Overveielser.

Ærbødigst
Nielsen.«

Med største Spænding imødesaa man det ovenfor nævnte Stiftelsesmøde den 21. Oktober. Det blev stærkere besøgt, end

¹⁾ Kære! Vi lever jo i den dybeste Fred!

man havde ventet. Allerede et Kvarter før den fastsatte Tid var den lille Sal, som var bestilt til Mødet, fuld af Mennesker, og man maatte flytte Forsamlingen til den store Sal ovenpaa. Der var mødt 245 Mænd og Kvinder.

I sin Indledningstale gav Grosserer *Lorens Poulsen*, der senere valgtes til Ordstyrer, Meddelelse om, hvorledes Tanken om Samfundets Oprettelse var fremkommen og at der ved en Sammenkomst den 5. Oktober af Pastor Lensch var bleven givet Oplysning om, at Klostret vilde sælge Prædikestolen i Helligaandskirken til den nye Kirke i Jørgensby. Pastor Lensch havde ved den Lejlighed udtalt, at den Menighed, som samles i Helligaandskirken, savnede et Organ til at varetage sine Tarv, hvorfor det maatte anbefales den at danne et Samfund. For nogle Aar siden, da der var en Deputation hos Provst Niese for at protestere mod Indskrækningen af de danske Gudstjenester, havde Provsten givet et lignende Raad. Ved den omtalte Sammenkomst forleden var man bleven enig om at følge disse Raad, og det Udvalg, som var bleven dannet i dette Øjemed, havde derfor sammenkaldt det nuværende Møde.

Som Medlem af Udvalget forelagde Bankdirektør Thomsen en Resolution angaaende Oprettelsen af et »Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn«, som ved at indskrives i Foreningsregistret mentes at kunne faa Rettigheder som en juridisk Person. Derefter drøftedes og vedtoges de foreslaaede Vedtægter.

Et meget livligt Ordskifte udspandt sig om Spørgsmaalet, hvorvidt Præsten ved den danske Gudstjeneste skulde være selvskrevet Medlem af Bestyrelsen. I Udkastet til § 5 var foreslaaet, at Præsten skulde kunne tilkaldes til Bestyrelsens Forhandlinger. En Taler meddelte, at Provst Niese, som var forhindret i at være tilstede, vilde sætte Pris paa, at Præsten blev stemmeberettiget Medlem af Bestyrelsen. Dette var der ingen Stemning for paa Mødet. Flere Talere gjorde gældende, at medens Bestyrelsen uden Tvivl gerne vilde tilkalde den nuværende Præst til vigtige Forhandlinger, saa skulde man ikke indgaa nogen Forpligtelse for Fremtiden, da den danske Menighed ikke havde Indflydelse paa, hvem Myndighederne ind-

satte til Hjelpepræst i Vor Frue Sogn og Prædikant i dansk Kirke.

Ved Valget af de 8 Mænd til Bestyrelsen valgtes Colding, Lud. Jessen, J. C. Paulsen, L. Poulsen, P. Thomsen, Pastor Nielsen, Gasværksinspektør Madsen og Rentier Chr. Brændle. 2 Dage senere valgtes L. Poulsen til Formand, P. Thomsen til Næstformand, Lud. Jessen til Regnskabsfører og J. C. Paulsen til Sekretær, medens man supplerede sig med følgende 4 Kvinder: Fru Redaktør Jessen, Frk. Johanne Frohne, Frk. Alexandra Johannsen og Frk. Marie Christiansen.

Pastor Niensens Tanke om en Fornyelse af Altret forsvandt helt i Diskussionen for senere at blive optaget af den senere danske Præst Matthiesen.

Beslutningerne paa Samfundets første egentlige Bestyrelsesmøde den 17. November 1905 viser de Veje, man vilde slaa ind paa for at værne om og ophjælpe det danske Kirkeliv i Flensborg.

Først faar Sekretæren Bemyndigelse til at ansøge Amtsretten om af faa optaget Samfundet i Foreningsregistret og tildelt det Rettigheder som juridisk Person. Denne tilsyneladende Formalitet volder saa store Vanskeligheder, at den aldrig bliver Virkelighed. Efter 2 Aars Ventetid modtager Samfundet Amtsrettens Svar, dateret 30. December 1907, som gaar ud paa, at Byens Politikontor paa Grundlag af § 61 i Bürgerliches Gesetzbuch har gjort Indsigelse mod Samfundets Indførelse i Foreningsregistret, »fordi Foreningen har baade et politisk og et religiøst Formaal«. Og da Samfundet saa sent som i 1920 ansøger om at faa overdraget Helligaandskirken til udelukkende dansk Gudstjeneste, svares der fra Kirkemyndighedernes Side, at de ikke kan afgive Kirken til en Forening. Altsaa: officielt faar Kirkeligt Samfund ingensinde nogen sikker, anerkendt Stilling.

Som næste Punkt paa Dagsordenen vedtog Bestyrelsen at indsende en Skrivelse til Klosters Bestyrelse med en udtalt Beklagelse over de opstaaede Rygter angaaende Salget af Helligaandskirkens Prædikestol, Tilbud om eventuel Overtagelse

af Kirken og Ansøgning om at faa overladt Kirken til foreløbig Afholdelse af danske Gudstjenester en Gang hver 14. Dag foruden de sædvanlige.

Desuden bemyndigedes Formanden til at rette Henvendelse til en Række Statskirkepræster om efter nærmere Aftale at prædike for den danske Menighed enten i Dansk Kirke eller i Ynglingeforeningens Lokale. Med Tak modtoges et Tilbud fra Fru Jessen om at faa overladt til Uddeling blandt Medlemmerne et tilstrækkeligt Antal Eksemplarer af den af »Kristeligt Udvalg for Nordslesvig« udgivne saakaldte grønne Sangbog. Endvidere vedtoges at nedlægge Indsigelse imod Salget af Prædikestolen hos Konservatoren for Kunstmindesmærker, Gehejme Overregeringsraad Lutsch i Berlin, samt at henvende sig til Provst Niese om hans Billigelse af Gudstjenesterne Afholdelse, saasart der var indløbet Svar fra Klostreet og Præsterne.

Vedrørende Prædikestolens Salg sender Regeringen i Slesvig under 28. Juni 1906 det Svar, at den under 17. November 1905 til Lutsch indsendte Indsigelse ikke giver Anledning til, at Statens Billigelse af Prædikestolens Salg kan tages tilbage eller ændres.

Hvor forbitret Danskernes Stemning var overfor den litte Behandling viser en Skrivelse af 29. November 1905, som vistnok skyldes Pastor Nielsen og Grosserer Lor. Poulsen i Forening og som skulde have været sendt til Provinskonservatoren i Eutin, Prof. Haupt, sammen med en Henstilling fra Rigsdagsmand, Redaktør Jessen, men som af denne ansaas for at indeholde fornærmelige Udtryk, saa den ikke afsendtes.

Skrivelsen henviser i Begyndelsen til, at de Danske som de »inderlig i Sagen Interesserede« efter at have gjort Indsigelse hos Landskonservatoren ogsaa vil løfte deres Røst overfor Provinskonservatoren, og saa fortsættes der: »Det er notorisk, at ikke blot de, som besøger den danske Kirke, men ogsaa andre, videre Kredse i Byen, tyske som danske, med Rette har følt sig oprørt over, at man blot kan finde paa at fjerne en værdifuld Prædikestol fra et Sted, hvor den har staaet i

hele sin Tid, og derved tage den fra en retsløs Menighed som den danske. St. Jørgens Menighed vilde vel ikke have faaet et saa skændigt Indfald, dersom den ikke netop havde faaet overladt Kirken til midlertidig Benyttelse¹⁾). Men naar den nu tager Prædikestolen, Kirkens bedste Del, med sig, saa betragter vi dette som en grov Misbrug af den Gæsteret, man havde ydet den.

Da undertegnede Forening med sine 478 Medlemmer forpligter sig til at overtage de nødvendige Ofre, som Prædikestolens Konservering kræver, saa behøver denne sandelig ikke at slæbes bort til en ny Kirke for at blive bevaret for Forfald. Da vor Frue Menighed allerede har besluttet at købe Helligaandskirken, saa er Prædikestolen fremtidig i de bedste Hænder.

Vi afstaar ikke fra at erklære Prædikestolens Salg, hvis det skulde komme i Stand, for at være en uhørt og enestaaende, uforsvarlig og ubeføjet Pietetsløshed overfor en gammel indviet Helligdom og en retsløs, men saavel kristelig som kirkelig Menighed.

I den Forvisning, at Kultur- og Kunstinteresser ikke lider det ringeste ved Prædikestolens Forbliven paa sit gamle Sted, beder vi Deres Højvelbaarenhed om velvilligst at ville tage Hensyn til vore historisk, kirkeligt og religiøst begrundede Interesser med Hensyn til vor gamle Prædikestol«.

Efter Regeringens afgørende Svar var der ikke mere at gøre fra Samfundets Side. Imidlertid blev Spørgsmaalet holdt aabent fra anden Side, idet Vor Frue Sogns Menighedsraad den 17. August 1906 drøftede Helligaandskirken Besiddelsesforhold.

Af Sagfører Nieschling var udarbejdet en historisk og juridisk Betænkning, i hvilken han gjorde opmærksom paa, at i 1886 var Helligaandskirken og Præsteboligen indført i Grund-

¹⁾ Under 6. Marts 1902 var der mellem Præsterne Carsten Petersen og J. Lensch afsluttet Overenskomst om, at Helligaandskirken fra 1. April s. A. skulde benyttes af St. Jørgens Menighed hver Søndag og af den danske Menighed hver anden Søndag, se Side 93.

bogen som Helligaandsklostrets Ejendom, uden at der fra nogen Side gjordes Indsigelse. Alligevel maatte tages i Betragtning, at Kirken baade før og efter Reformationen var indviet til Gudstjeneste alene. Den havde aldrig ophørt at være Gudshus og Kirkegods. Som evangelisk Gudshus er Kirken *res sacra extra commercium* [en hellig Ting, som ikke kan være Handelsobjekt]. Som hellige Ting kan Kirken, Altret, Inventar osv. ikke engang sælges af en Patron. Sagføreren hældede til den Anskuelse, at ikke Helligaandsklostret, men Vor Frue Sogn var Ejer af den danske Kirke.

Menighedsraadet vedtog som Følge deraf at henvende sig til Konsistoriet i Kiel for at faa ordnet Besiddelsesforholdet og faa foretaget en Ændring i Grundbogen. Den danske Fabrikant Ludolph Jessen, som baade var Menighedsrepræsentant i Vor Frue Sogn og Medlem af Kirkeligt Samfunds Bestyrelse, stillede derefter Andragende om at rejse Indsigelse mod, at Prædikestolen fjernedes fra Kirken. Andragendet vedtoges i den Form, at Vor Frue Sogn misbilligede St. Jørgen Menighedsraads Handling og opfordrede det til frivilligt at give Afkald paa Prædikestolen.

Nogle Dage senere sender Pastor Nielsen et udførligt Brev til L. Poulsen: ». . . Det vil jo nærmest dreje sig om at faa et juridisk Subjekt for den forladte Kirke, og Fruesognet vil jo gøre, hvad det formaar, for at blive Besidder. Det kan jo se ud, som om det var *et belejligt Tidspunkt for at faa en selvstændig kirkelig-dansk Menighed konstitueret som Kirkens juridiske Person og Indehaver*; men paa Grund af de Erfaringer, De har gjort i denne Retning, kalder jeg ethvert saadant Forsøg for ubetimeligt. Fruesognet vil selv have Kirken, og man vil sige, at den nuværende Tilstand svarer til rimelige danske Krav. Jeg synes, man kan se at faa den 4. endnu manglende danske Gudstjeneste¹⁾ tilbage, naar St. Jørgen Sogn først bruger sin egen Kirke. . . .

¹⁾ Nedenfor berettes om Arbejdet for at faa en ekstra maanedlig, altsaa 3., dansk Gudstjeneste, hvilket resulterede i, at den første kunde afholdes 1. Juli 1906.

Herr Pastor Lensch har iøvrigt paa Sognets Indsigelse givet et kynisk og som i Vanvid uforskammet Svar: Selv om en Proces skulde give ham Uret, vilde han forbeholde sig videre Skridt. Om han saa vil paakalde Kejsereens Naade eller brænde Stolen, véd jeg ikke endnu. De Herrer Kirkeældste er vist glade ved at kunne sætte noget igjennem. De vil dog ikke tro, at Nachrichtens Indlæg, der gaar ud fra Lensch, stemmer overens med Præsternes Opfattelse. At den danske Kirke besøges, som om det var en Festdag, naar Samfundet indbyder en fremmed Præst, er jo en Selvfølge. Iøvrigt vilde Pastor Wurmb ikke, at Flensborg Avis skulde overtage Forsvaret, og han har derfor skrevet et Indlæg til Norddeutsche, som dog er blevet mildnet og svagere ved Provst Nieses Forestillinger.

Jeg tror dog ikke, ærede Herr Poulsen, at der fra dansk Side for Øjeblikket kan foretages noget som helst. Men hvis De skulde være af anden Mening, saa vilde jeg forelægge Dem, hvad jeg tør meddele, og jeg er jo og forvisset om, at De følger Sagen med inderlig Deltagelse«. —

Nej, der var intet at gøre overfor Fakta: Dagen efter Menighedsraadmødet i Vor Frue Sogn var Prædikestolen uden videre bleven fjernet, lagt paa en Trækvogn og kørt over til Jørgensby. Der opsattes saa i Stedet en ny, langt ringere.

Allerede i Numret for den 14. Juni 1906 (Mindre Ud-gave) havde »Flensborg Avis« tolket Danskernes Harm over Tyskernes paatænkte Vold overfor deres Kirke. I Artiklen »Ad Bagtrappevejen« hedder det bl. a.: »Hvis der er nogen, som har troet, at man i sidste Øjeblik skulde vige tilbage for at fratage den danske Menighed i Flensborg dens gamle prægtige Prædikestol i Helligaandskirke, saa har man taget grundigt fejl. Prædikestolen er solgt for en Spotpris af 500 Mark, medens den er 10000 — ti Tusinde — Mark værd efter endt Istandsættelse. Og for Øjeblikket er en ny Prædikestol til Dansk Kirke under Arbejde, en Prædikestol, der er blottet for enhver som helst Prydelse eller Udskæring. Dette har nemlig Kirkeforstanderskabet [i St. Jørgen] ment, at man godt kunde byde den danske Menighed«.

Det er imidlertid ikke blot interessant, men ogsaa i Sandhedens Interesse ret, at kigge lidt bag Kulisserne, hvad angaar St. Jørgen Sogns Præst og Kirkeældste. Og en Smule klogere bliver vi ved at læse et Brev fra Pastor Lensch til Pastor Nielsen, dateret 6. Juni 1906, af følgende Indhold: »Efterat Prædikestolen i Helligaandskirken definitivt er tilfalden os, har vi nu bestilt en ny Prædikestol til Kirken. Den bliver af Egetræ i gotisk Stil. Jeg har forsøgt at bevæge mine Herrer til at træde i Forbindelse med »Danskerne« [»den Dänen« i Gaaseøjne] vedrørende en evt. ønsket Udsmykning. Men Kirkeforstanderskab og Menighedsrepræsentantskab afslaar overhovedet at forhandle med det danske Parti, da dette kun kunde give Anledning til Retsfejltagerler.

Jeg kan som Følge deraf ikke gøre meget for Dem. Paa min Anvisning blev bare Fyldningerne

1) holdt helt glatte, for at De ikke behøver at ærgre Dem over tyske Bibelinskriptioner,

2) anbragt saaledes, at de uden Møje kan tages ud og evt. erstattes af udskaarne eller malede Fyldninger, dersom De ønsker at anskaffe saadanne.

Haabende snart at kunne forhandle personligt med Dem . . .«

Pastor Nielsen sender dette Brev til L. Poulsen med følgende Efterskrift: ». . . Uden i det mindste at ville give Maal og Maade agter jeg, at det ikke er værd at træde i hvilken-somhelst Forbindelse med Kirkerepræsentationen angaaende Stolens Udseende. Lad dem alene blive enige om, hvad de vil byde os. Ordet »behøver at ærgre« hidrører ikke fra mig. Jeg har rigtignok sagt, at det var sømmeligere at fylde de enkelte Felter med Emblemer end med tyske Ord. Jeg finder dog, at Feltet i Midten maatte have en Prydelse, det christelige Monogram med Alfa og Omega eller Lignende . . .«

Forskellen mellem den gamle og den nye Prædikestol var meget iøjnefaldende, som det ses af Billederne i Poul Erichsens Bog (ved Side 112).

Da Kirkeligt Samfund i Følge Klosterbestyrelsens Stilling

foreløbig ikke kunde regne med en Forøgelse af de danske Gudstjenester i Helligaandskirken, henvendte man sig til Bestyrelsen for Ynglingeforeningen om Tilladelse til mod en passende Godtgørelse at afholde foreløbig 2 kirkelige Møder i dennes Forsamlingsbygning i Nørre Gravene. Man modtager det Svar, at Foreningen kun kunde overlade Salen til Samfundets Møder, dersom de kirkelige og politiske Myndigheder afgav skriftligt Bevis for, at de intet havde at indvende mod Mødernes Afholdelse.

Her skal ikke opregnes alle de Henvendelser, der baade mundtligt og skriftligt fandt Sted for at faa et Lokale til danske kristelige Møder ved den tyske Kirkes Præster paa den Tid, saaledes at Pastor Nielsen den 12. December 1905 underhaanden sender Grosserer Poulsen det mistrøstige Brev: »Jeg beklager, at jeg ikke kan tilsige Afholdelsen af Bibel-timer eller religiøse Foredrag, enkeltvis eller i en bestemt Rækkefølge, ligemeget hvem der afholder dem. Enhver Forøgelse af religiøse Møder med dansk Maal medfører alle mulige Myndigheders Opmærksomhed, og den er ikke ønskelig. Derimod anbefales den kirkelige Forening, at den blot vilde støtte Gudstjenestens Vedligeholdelse med Pengemidler«.

Endelig den 6. Marts 1906 stiller Ynglingeforeningen sin Sal til Raadighed for de 2 Møder. Den 21. Marts holdes det første Møde med Pastor H. Tønnesen, Hoptrup, som Taler, og den 23. April taler Pastor Nic. Nielsen, Sommersted, ved det andet Møde. Skønt der begge Gange var mødt mellem 350 og 400 Mennesker, indsaa man dog, at hvis der for hvert Møde, der afholdtes, skulde overvindes saa mange Vanskeligheder, som Tilfældet havde været med de to første, vilde man være meget uheldigt stillet. Man prøvede da at slaa ind paa en anden Vej, en Vej, som kronedes med saa stort Held, at man fastholdt den under hele Samfundets Bestaaen.

Efter at man forinden havde sikret sig forskellige Præsters Tilsagn, rettede Pastor Nielsen den 7. Juni 1906 en Forespørgsel til Provst Niese angaaende Muligheden af, at Samfundet kunde faa Lov til at afholde 12 ekstra danske Guds-

tjenester om Aaret i Helligaandskirken — paa en Hverdags eller Søndag Aften og ved fremmede Præster. Provsten svarede med det samme, at han ingen Indvendinger vilde gøre, og meddeler den 16. Juni sin udtrykkelige Tilladelse for det første Aars Vedkommende; den 3. Juli giver Klosterbestyrelsen Lov til at benytte Helligaandskirken dertil.

Dette var allerede sket Søndag den 1. Juli ved den første af disse saakaldte Samfundsgudstjenester. Daværende Sømandspræst i Altona, den Gang Pastor Sørensen, nu Pastor Widding, prædikede for 340 Personer. Ogsaa ved de næste 4 Gudstjenester mødte der gennemsnitlig 345 Tilhørere hver Gang.

Paa Kirkeligt Samfunds første Aarsmøde i Oktober 1906 kunde foruden om dette opnaaede Resultat oplyses, at Medlemstallet var steget til 547. To af de Mænd, der var virksomme ved Samfundets Stiftelse, Vinhandler Colding og Redaktør Jessen, var afgaaede ved Døden i Aarets Løb.

1906—07 holdtes foruden de 12 Samfundsgudstjenester, som gennemsnitlig var besøgte af 230 Personer, et Foredrag af Pastor Nielsen om Grundtvig med ca. 150 Tilhørere. Hvert Aar til Jul blev der ydet Hjælp til trængende Samfundsmedlemmer. Aarsmøderne, som i Reglen afholdtes i Borgerforeningen og som Regel kun var Generalforsamlinger, var ikke videre godt besøgte. Den 7. November 1908 mødte der saaledes kun 25 Medlemmer, skønt et saa vigtigt Anliggende som Indførelse af den nordslesvigske [nu kaldt den sønderjyske] Salmebog til Brug for den danske Gudstjeneste stod paa Dagsordenen. Forslaget anbefalede af Pastor Nielsen og vedtoges enstemmigt.

Præsten var mere og mere bleven klar over, at den før omtalte »grønne Sangbog« ikke var fyldestgørende som eneste Salmebog i Kirken, og skrev allerede den 26. April 1907 til L. Poulsen derom:

»Ved at forberede Anskaffelsen af en Koralbog har jeg gennemgaaet Sangbogens Numre, i alt 340. Det viser sig da, at jeg ikke kjender 174 Melodier til disse Sange og derfor blot vilde kunne bruge omtrent 140 Sange. Naar endvidere Salmer

til særegne Tider (Jul, Morgen, Begravelse) udsøndres, saa bliver kun 90—120 Sange tilovers til almindelig Brug. Jeg kan ikke undlade at paapege, at Salmesangen i Længden ikke kan trives, naar dette Forhold antages som det normale, den vil blive kjedsommelig og ensformig. Det er beklageligt, at der ikke gives en Koralbog til den grønne Sangbog, men selv om den var forhaanden, vilde Bogens eiendommelige Indhold ikke kunne bruges fuldud. Nu i Begyndelsen, hvor vi i Samfundet endnu ikke er komne til Ro, er det godt vi har den, men jeg troer, den byder ikke nok i Længden. Vi kan her i Fl. ikke opnaae at gjøre os fortrolige med de mange ukjendte Melodier. Selvfølgelig vogter jeg mig for, i Samfundet at røre om i disse Ting, og længe vilde min Overbevisning vist finde almindelig Modstand, at vi maa sætte den almindelige nordslesv. Salmebog i Stedet for den ubrugelige grønne Sangbog, men jeg vilde dog meddele Dem de ovenforstaaende Tal og bede dem om Tilladelsen til engang at fremlægge dem for Bestyrelsen«.

I Maj Maaned 1909 forlod Pastor Nielsen efter 5 Aars Tjeneste sin Gerning som dansk Præst, idet han forflyttedes til Toftlund. Skønt han ikke var nogen fremragende Prædikant og ligesom sine Efterfølgere ikke var dansksindet, var han meget ivrig for det danske Kirkeliv i Flensborg og stod — som hans gengivne Breve udviser — i et fortroligt Forhold til Kirkeligt Samfund og især dets Formand.

I 1906 tilskrev han det kgl. Bibliotek i København for at faa udredet Helligaandskirkens Ejendomsforhold. Under 27. April 1907 modtog han fra Rigsarkivet sammesteds følgende vigtige Svar:

»I Gensvar paa Deres Skrivelse af 25. August f. A. skal jeg bemærke følgende: Det er ikke lykkedes ved en her foretagen Undersøgelse at finde noget Aktstykke, der oplyser Forholdet imellem Helligaandskirken i Flensborg og Klosteret samme Steds, saaledes at derved det af Dem stillede Spørgsmaal om, hvilken juridisk Person, der er Indehaver af Ejendomsretten til Helligaandskirkens Inventar, kan løses. Jeg maa derfor

henvise Dem til at søge de af Dem begærede Akter dels i Statsarkivet i Slesvig, dels i Regeringsarkivet samme Steds og dels i de lokale Arkiver i Flensborg.

V. A. Secher.«

Til Belysning af den danske Præsts Stilling i det hele skal endnu gengives nogle flere Breve fra Pastor Nielsen til Gros-serer L. Poulsen:

7. Januar 1907: » . . . Det ligger mig paa Hjertet, at de danske Melodier glemmes og at Salmesangen er meget maadelig. Ogsaa paa Søndag skal smukke Toner bruges, som ventes i en dansk Kirke. Maa jeg ikke Fredag Aften $\frac{1}{2}$ 9 øve med Rosemann i Borgerforeningen, hvor De vist har et Instrument. Jeg tror, at Herr L. P. Christensen ved Avisen, som er i For-eningens Sangkor, vil forhjælpe os til nogle Forsangere. 5—6 vil være tilstrækkeligt ad Gangen . . . Jeg tænkte, det var hensigtsmæssigt, ogsaa for Præsternes Skyld, at faa en af Her-terne blot engang om Aaret, altsaa at opstille 12 ialt, der muligt vilde komme i samme Rækkefølge . . . «

17. April 1907: »Jeg har lige nu i Secretær Asmussens Nær-værelse haft en længere Samtale med Provsten angaaende Hel-ligaandskirken . . . Som De véd, har Fruesognet ladet sig ind-føre i Grundbogen som Besidder af Kirken med Pastorat og Jorder. Landsretten har ikke anerkjendt denne Protest og Ind-skrivning, og Sagen er nu overgivet til Kammerrettens Afgjørelse . . . Helt bortset fra disse Afgjørelser vil Consistoriet under alle Omstændigheder hævde sin Ret til at erklære i det mindste Kirken som Kirkegods i den Forstand, at Kirken ikke kan udleveres til verdslige Øiemed, men altid har Consistoriet til Opsynsmand . . . Herr Provst Niese troer, at Consistoriet vil hævde den ovenfor omtalte Ret, saasnart Kammerretten har ytret sig. Først da og naar det er klareret, vil man kunne drøfte Kjøb og Salg . . . Det glædelige, finder jeg, ligger i, at Provst Niese ikke endnu selv tænker paa at købe Kirken fra Klostet, men at han vil være behjælpelig med at faa den i vore Hænder. Skulde Fruesognet erklæres for Eier, kunde Samfun-

det blive Miteigentümer [Halvejer] . . . Hvis De ønsker det, kan jeg bede om en Samtale med Generalsuperintendenten [Kaftan], der visiterer her den 28. og 29. April . . .

Det er vist vigtigt at afpasse det rette gunstige Øieblik for at faae Kirken. *Provsten gjorde sig i Samtalens Løb fortrolig med, at den kunde eies af Samfundet.* Jeg har ogsaa vist hen til, at ingen Gudstjeneste i Flensborg saaledes samler Arbeidere som vor . . .«

31. Maj 1907: »Jeg tillader mig at meddele Dem, at ogsaa Kammerretten i Berlin nu ikke har anerkjendt Fruesognets Hensigter med Helligaandskirken . . . Ved alle disse Meddelelser gaaer jeg jo ud fra, at De muligviis regner med at faae Kirken kjøbt. Desværre ytrede Provst Niese idag, at Samfundet end ikke som juridisk Person kunde købe Kirken. *Vilde de Danske have Kirken, maatte de indskrives som en Personalmenighed med kirkelige Organer og Rettigheder.* Da jeg viste hen til modstridende tidligere Ytringer, nægtede han Rigtigheden . . .«

Kiel, den 10. Juni 1907: »Jeg vilde herved meddele Dem, at jeg i Lørdags og idag, Mandag, har confereret med Consistorialraad Lampe og Præsidenten Müller angaaende Helligaandskirken. Hvad der giver mig Anledning til at skrive, er, at Herrerne snart ønsker en avtentisk Fremstilling af vore Ønsker. Om Efteraaret, naar Generalsuperint. er vendt tilbage fra Visitats og Ferien, vil de nok drøfte Sagen med Dem, men de venter snart et Actstykke . . .

Provst Niese har jo selv godkjendt, at Samfundet køber Kirken fra Klosteret eller at det faaer Garantier for at blive hjemme i Kirken. Endvidere ønsker vi at faae en sædvanlig Gudstjeneste mere om Maaneden. *Præsidenten spurgte, om vi ikke vilde constitueres som Menighed,* hvorpaa jeg svarede, at dette Maal laa for fjernt for Tiden . . . *Jeg har med megen Besvær maattet fjerne al Mistanke, som om vi vare en politisk Forening . . .* Han foreslog, at Samfundet købte Kirken til Fruesognet, som saa igjen skulde give Samfundet alle ønskelige

Rettigheder. Han var meget imødekommende, det er kjedeligt, at Generalsuper. er fraværende.

Naar De ikke anseer det som forhastet, maatte vore Ønsker proponeres Torsdag. Jeg kommer hjem Onsdag Nat. Vi kunde jo komme sammen et Sted med Herr J. C. Paulsen, Herr Thomsen, Fru Jessen, med flere . . .«

Dette Brev sendte L. Poulsen under 17/10 07 til Sekretæren, Journalist Filskov ved »Flensborg Avis«, med følgende Bemærkning:

»Arbejder paa, enten at faa Helligaandskirken aabnet for dansk Gudstjeneste hver Søndag, eller, at købe Kirken.

De vil af indlagte Brev fra Hr. Pastor Nielsen — som bedes lagt ved de øvrige Papirer — se, at der er foretaget Skridt i antydede Retning«.

25. September 1907: ». . . . Angaaende Kirkens Salg er Provst Niese rede til at underhandle med Dem paa enhver formaalstjenlig Maade, saaledes at Samfundets og Kirkens Rettigheder indføres i Grundbogen. Han selv ønsker, at den danske Gudstjeneste bliver bestaaende og at Fruesognet tager Del i Kjøbet med en vis Sum, og at Huset bliver kirkelig Eiendom. Nærmest vil han enten ved et Brev eller en Reise bede Præsidenten i Kiel om at fremskynde Undersøgelsen angaaende Besiddelsesforholdene. *Han ønsker Samfundet som en frikirkelig Corporation indlemmet i Fruesognet . . .«*

2. Oktober 1907: »Først iaftes har jeg erfaret, at medfølgende Udkast skal drøftes i Eftermiddag Kl. 5 i Raadhuset, af enkelte Medlemmer af Byraadet, Kirkeforstanderskabet af de forskjellige Menigheder og Klosterets Bestyrelse. En Beslutning tages dog først i Slutningen af denne Maaned, naar Consistoriet sender en Commission herhen. Herr Selck har havt den Venlighed at tilsende mig dette Udkast . . . Jeg holder det ikke for nødvendigt at kræve Adgang i Hast til den foreløbige Drøftelse idag. Udkastet giver jo en vis Garanti for, at Guds-

tjenesten bliver bestaaende i den gamle Kirke. Om denne Garanti er formuleret tilstrækkeligt, maa jeg lade staae hen.

Fremfor alt, synes jeg, har vi Behov at anerkjendes af Consistoriet, saaledes at der regnes med os og at der forhandles med os. Nu spørges vi ikke og har ikke Adkomst og Ret til at høres. *Vi trænger til en kirkelig Repræsentation.* Provst Niese var før imødekommende i dette Stykke. Jeg troer, at han for Tiden ogsaa er velvillig. *Det kunde kun være heldigt for Gudstjenesten og Kirkens Vedligeholdelse, om Samfundet, saafremt det bliver kirkeligt, anerkjendes som et Led i den organiserede Kirke . . .*«

9. November 1908: »*Det er Provst N.'s Mening at danne en Commission, der skal varetage den danske Gudstjeneste.* Samme skulde bestaae af 3 Medlemmer af vort Samfund, Præsten, 3 Medlemmer af Collegiet i Frue Sogn og Provsten som Formand. Denne Commissions Dannelselse vilde betyde et Fremskridt for os. For at det nu ikke bliver ved Ord og Stemning, saa beder jeg at overveie, om vi ikke kunde samles til et Bestyrelsesmøde, for at bede Provsten om at arrangere en Drøftelse med os. Kirken vil snart blive kjøbt af Sognet [Fruesogn] . . .«

Sommeren 1909 var Pastor *Johannes Tonnesen* lidt over et Fjerdingaar midlertidig dansk Præst i Flensborg samtidig med, at han var Hjælpepræst ved St. Petri.

Efter sin Forflyttelse sender han Grosserer Poulsen følgende Brev:

»Bedsted, pr. Øster Terp den 22. Sept. 1909.

Ærede Herr Poulsen!

Mange Tak for Deres venlige Brev og Deres Lykønskning til mig i min nye Gerning og mit nye Hjem.

Den danske Menighed i Flensborg har vist mig saa megen Venlighed, at jeg aldrig vil glemme den deilige Tid, jeg maatte staa i Deres Menighed.

For Oktober har jeg ingen Forholdsregler taget, da jeg ikke anede, at det vilde vente saa længe med Embedets Besættelse. Der er jo 6 Præster, som har søgt; disse 6 ere, hvad jeg har hørt, Otte - Hellevad, Steffen - Adsbøl, Rönnau - Lygumkloster, Kyhl - Vedsted, Lousen - Ensted og Møller - Øster Lindet. Disse 6 vilde det jo ikke være saa heldigt at indbyde i Oktober for Valgets Skyd. Hvis De skulde have Vanskeligheder med at faa en Præst til Oktober i Samfundsgudstjenesten, saa vilde jeg raade Dem at bede Pastor Wacker om at holde en dansk Prædiken for Dem.

Med venlig Hilsen!

Johs. Tonnesen.«

Den nye danske Præst blev ingen af de nævnte 6, men Pastor *Thomas Matthiesen*, født den 22. September 1874 i Haderslev og paa det Tidspunkt Præst i Spandet, en Mand, der taler udmærket Dansk, er fortrolig med dansk Kirkeliv, en fremragende Kender af Sønderjyllands Kirkehistorie og af stærkt missionerende Indstilling. Dette sidste fremgaar allerede af hans Takkebrev til Kirkeligt Samfunds Formand:

»Spandet pr. Arnum, 28. Okt. 1909.

Meget ærede Hr. Poulsen!

Hjertelig Tak for den Hilsen og de gode Ønsker, som De paa Kirkel. Samfunds Vegne har sendt mig i Anledning af Valget, hvis Udfald kom mig meget overraskende. Det er mit inderlige Ønske at komme i god Forstaaelse med Samfundet og dets Bestyrelse, og jeg glæder mig meget til herefter at skulle tale vækkende og opbyggende Guds Ord i Hl. Aandskirken og haaber paa, at Gud vil velsigne Arbejdet.

Med megen Agtelse

Deres Th. Matthiesen.«

Under Pastor Matthiesen, der som dansk Præst overlevede Kirkeligt Samfund, idet han først indstillede sine danske Gudstjenester i Helligaandskirken 2. Pinsedag 1923, voksede baade Kirkebesøget og Nadvergæsternes Antal, hvorimod Samfundet ikke synes at have haft Evne til at virke missionerende, saa at de mange Medlemmer, der ved Dødsfald faldt fra, kunde erstattes af andre eller af de Unge.

Nadvergæsternes Antal 1905—22:

1905: 101	1911: 191	1917: 246
1906: 96	1912: 253	1918: 251
1907: 87	1913: 245	1919: 211
1908: 72	1914: 251	1920: 174
1909: 68	1915: 260	1921: 149
1910: 213	1916: 281	1922: 82

Kirkeligt Samfunds Medlemsantal paa samme Tid:

1905: 458	1911: 594?	1917: 259
1906: 547	1912: 597?	1918: 259
1907: 574	1913: 295	1919: 265
1908: 574? ¹⁾	1914: 288	1920: 236
1909: 582?	1915: 270	
1910: 587?	1916: 262	

Pastor Matthiesen arbejdede paa at faa fremmet den danske Gudstjeneste i Helligaandskirken saa meget som muligt. Jeg tillader mig at gengive 3 af hans Breve til Grosserer Poulsen, som viser hans Omsorg for Kirken og Gudstjenesten:

15. December 1910: »Vor telefoniske Samtale blev afbrudt. Jeg vilde endnu have sagt, at jeg har meddelt Provsten Ønsket om flere Bænke til Kirken. Der var ikke noget i Vejen, omendskjøndt det ikke lod til, at Mariekirken har Bænke til Raadighed, som ikke bruges. At de gamle Bænke (de fritstaaende),

¹⁾ Et Spørgsmaalstegn er sat ved disse Tal, da der vel fandt nye Indmeldelser Sted, men uden at Medlemslisten synes at være revideret.

som er der, forsynes med Ryglæne, kan vist ikke lønne sig. Nye vil saa være at foretrække. Jeg skal nok gjøre *mit* til for at Sagen kommer i Orden saa hurtigt som det kan lade sig gjøre under de noget complicerede Forhold.

Samfundets Bestyrelse vil nok bifalde, at jeg har indbudt Hr. Pastor *Prahl* fra Haderslev til at prædike hos os. Jeg foreslog Søndag d. 8. Januar eller Fredag d. 6. Januar om Aftenen Kl. 8. Pastor *Prahl* kunde ikke d. 8. I., men lovede at komme Fredag d. 6. Det er jo Helligtrekongers Aften, som her i Flensborg vist kun fejres i Diakonissestiftelsen, men da der i Nord-slesvig i den senere Tid er bleven holdt mange stærkt besøgte Aftengudstj. paa denne Dag, haaber jeg ogsaa, at Folk vil komme her. Da det er en Søgnedag, er det maaske mest raadeligt at sætte Gudstjenestens Begyndelse til 8¹/₄. Hvad mener De?»

29. Januar 1911: »Da jeg fornylig var hos Dem, glemte jeg at nævne, at Degn *Christiansen* har bedet om at maatte fratræde sin Stilling ved den danske Kirke til 1. April iaar. Han har saa været Organist i 30 Aar og, hvad der vist er temmelig enestaaende, ikke behøvet at udsætte [forsømme] en eneste Søndag paa Grund af Sygdom. Han har ganske vist ikke været nogen fremragende Organist, men da han i saa lang en Aarrække har været knyttet til den danske Kirke og med stor Troskab har gjort, hvad han kunde, vilde jeg herved gjerne henstille til Deres Overvejelse, om »Kirkeligt Samfund« maaskee ikke kunde vise sig erkjendtlig ved en lille Foræring i Anledning af hans Fratræden.

Pastor Nielsen, Toftlund har foreslaaet, at han og Pastor Petersen, Braderup og jeg forærer Hr. Christiansen et Billede (sandsynligvis: Christus nedtages af Korset) til 1. April, hvad vi da ogsaa gjør.

Jeg antager, at Hr. *Heiligtag*, som i et Par Aar har spillet i »Samfundsgudstjenesterne«, og som er en dygtig Organist, vil blive Christiansens Efterfølger. Jeg har andraget derpaa hos Magistraten (som har Afgjørelsen; — Organisten faaer sin Lønning, 185 M. aarlig, af Byens Kasse). Foruden havde en

pensioneret Lærer og en ung Lærer erklæret sig villige til at overtage Pladsen. Men jeg troer, at vi er bedst tjent med Hr. Heiligtag.

I Haab om, at Deres Befindende stadig er i god Fremgang . . .«

13. Juni 1912: ». . . Efterat Dansk Kirke er gaaet over i Marie Kirkens Eje, har der indenfor denne Kirkes Repræsentation været Tale om *Alteret i Dansk Kirke* som det, der mest trænger til Fornyelse. Provinskonservator Prof. Haupt i Eutin har været i Kirken og seet paa Alteret og givet sit Skjøn desangaaende. Han mente, at det *burde og kunde* konserveres og istandsættes, og derefter besluttede man i »Parochialverband« (= den fælles finansielle Repræsentation for det gamle Frue Sogn) i Overensstemmelse dermed. Man mente, at *Provinsen* vilde overtage den største Part af Omkostningerne — hvad Prof. Haupt havde stillet i Udsigt — *Parochialverband* bevilgede saa 100 M. og henstillede til *Kirkeligt Samfund* ogsaa at bevilge 100 M. til samme Øjemed . . . Prof. Haupt vil ikke tillade, at det kasseres. . . .« Som Følge af Præstens Henstilling bevilgede Kirkeligt Samfunds Bestyrelse den 9. November s. A. de 100 Mark til Altertavlens Restaurering. —

Ser vi paa Kirkeligt Samfunds Stilling til den tyske Kirke i Tiden før Verdenskrigen, lægger vi Mærke til, at man i Flensborg — modsat f. Eks. i Haderslev, hvor det den 6. Juni 1894 oprettede Kirkelige Samfund den 14. December 1899 omdannedes til en dansk Frimenighed med egen Kirkebygning — afgjort holdt paa Forbindelsen med Statskirken. Det var kun dennes Præster, der fik Lov at forkynde Evangeliet eller holde Foredrag for de Danske, og da stud. theol. Joh. Philipsen fra Nybøl i Sundved i 1912 tilbyder at holde en Gudstjeneste eller et kristeligt Møde, skriver Pastor Mathiesen (¹²/₈ 1912). »Dersom vi nu lod Hr. Philipsen (som han havde set nævne i Frimenighedernes Prædikantliste) prædike, saa vilde det være et Novum [en ny Ting], som jeg ikke kan være med paa«.

Under Verdenskrigen fortsatte Kirkeligt Samfund uanfæg-

tet sin Virksomhed under sin nye Formand, Bankdirektør *P. Thomsen*, og med Pastor Matthiesen som Præst. Man udsendte opbyggelig Læsning til Medlemmerne og forhøjede Summen, der hvert Aar til Jul uddeltes til trængende Medlemmer af Samfundet.

Hvad angaar de maanedlige Aftengudstjenester ved fremmede Præster, kunde Præsten ved Bestyrelsesmødet den 13. November 1914 oplyse: »Provsten anerkender, at der foreligger Trang til en dansk Aftengudstjeneste om Maanedn, som ses af det gode Besøg. Han er ikke uvillig til at foreslaa Parochialforbundet, at Omkostningerne ved disse Gudstjenester (Lys og Varme, Organistløn m. m.) overtages af samme. Gudstjenesten maatte saa som Regel afholdes af Pastor Matthiesen, der dog naturligvis har Ret til nu og da at hidkalde en anden Præst i sit Sted. Den Leje, som Kirkeligt Samfund hidtil har betalt til Parochialforbundets Kasse [100 Mark], vil dermed bortfalde«. Denne Plan bifaldt Bestyrelsen.

1914—15 afholdtes 6, 1915—16 9 og 1916—17 ligeledes 9 saadanne Gudstjenester. I 1917—18 maatte ogsaa de sædvanlige Formiddagsgudstjenester henlægges til om Aftenen eller om Eftermiddagen. Da man paa Aarsmødet den 14. November 1918 paatalte, at der ingen Aftengudstjenester ved fremmede Præster afholdtes, blev der fra Formandens og anden Side gjort gældende, »at det for Øjeblikket paa Grund af de uheldige Trafikforhold var ugørligt at faa udenbys Præster hertil og at der ifølge den politiske Vending [Vaabenstilstanden] varsledes om gunstigere Kaar herefter for den danske Gudstjeneste«.

Foreløbig trak det dog i Langdrag dermed: Krigsforholdene, f. Eks. Umuligheden af at opvarme Kirkerne, vedvarede. Men i Juni 1919 kunde til Gengæld et talrigt besøgt opbyggeligt Møde afholdes i Borgerforeningens Sal. Her talte paa Samfundets Opfordring Pastor *A. Fibiger* fra Eliaskirken i København. Ved Aarsmødet den 4. December s. A. holdt Pastor Matthiesen Foredrag om »Ansgar, Nordens Apostel«.

I Afstemningskampens Tid havde Samfundets Bestyrelse

forskellige Planer om en Nyordning for det danske Kirkeliv, dersom Flensborg kom til Danmark. Afstemningsresultatet den 14. Marts 1920 kuldcastede imidlertid alle Drømme og Planer, og Sommeren gik, inden man kom til sig selv ovenpaa den store Skuffelse, hvilket ikke gjordes lettere ved, at der ved Afstemningen opstod en Misstemning mellem den tysksindede danske Præst og en Del af Menigheden.

Den 3. August 1920 samledes Bestyrelsen til Møde med eet eneste Punkt paa Dagsordenen, nemlig »Drøftelse af de fremtidige kirkelige Tilstande i den danske Menighed i Flensborg«. Efter Drøftelsen vedtog man at andrage Fruesognets Kirkekollegium om 1) at faa dansk Gudstjeneste *hver* Søn- og Helligdag, 2) dersom Arbejdet skulde overstige Pastor Matthiesens Kræfter, at der ved Siden af ansattes en anden dansk Præst med tilstrækkelig Forstaaelse for dansk Menighedsliv, og 3) at Helligaandskirken maatte blive stillet til Raadighed for de udbedte Gudstjenester.

Den 6. November samledes man igen, da Provst Niese under 4. November havde meddelt følgende Svar: Saavel Parochialforbundet som Fruesogns Kirkeforstanderskab var med Konsistoriets Samtykke indforstaaet med en Forøgelse af de danske Gudstjenester og stillede Helligaandskirken til Raadighed for dette Formaal. Den allerede i Forvejen med Arbejde overbebyrdede Pastor Th. Matthiesen kunde dog vanskeligt overtage flere danske Gudstjenester, og Provsten havde af andre af Landskirkens Præster kun faaet Tilsagn fra Pastor C. Matthiesen ved Diakonissestiftelsen, som var villig til foreløbig at holde en dansk Gudstjeneste hver anden Maaned.

Skrivelsen sluttede med denne vigtige Passus: »Iøvrigt har det ev.-luth. Konsistorium paalagt mig at meddele Bestyrelsen for Kirkeligt Samfund, at *Spørgsmaalet om Ansættelse af en særlig rigsdansk Gejstlig* — et Spørgsmaal, som det i og for sig aldeles ikke staar afvisende overfor — *kun kunde behandles i Sammenhæng med den fremtidige Ordning af den kirkelige Betjening af de tyske Mindretal i Nordslesvig*. Det ev.-luth. Konsistorium anser det kun for ønskeligt, om en Imøde-

kommen i det afstaaede Nordslesvig kunde give det en Mulighed for at opfylde de flensborgske danske Mindretals Ønsker«.

Da man imidlertid allerede var traadt i Forbindelse med »Dansk Kirke i Udlandet«, som i Oktober Maaned havde købt Ejendommen Toosbüygade 7, »Kaiserhof«, for ved sin Sekretær, *Poul Erichsen*, at begynde et kristeligt Arbejde iblandt de Danske i Flensborg ud fra dette Hus, som døbttes »Ansgar«, besluttede Bestyrelsen at forelægge Provstens Skrivelse for en Generalforsamling og at vente med Besvarelsen, indtil en Konference havde fundet Sted mellem Repræsentanter for Kirkeligt Samfund og Ministeriet i København samt Formanden for »Dansk Kirke i Udlandet«.

Under 22. November afgik Bestyrelsens Svar: Paa det ekstraordinære Medlemsmøde havde man fastholdt, at der snarest maatte ansættes en særlig, rigsdansk Præst, i Særdeleshed da et ikke lille Antal Menighedsmedlemmer siden Afstemningen ikke længer følte sig tilfreds med de danske Gudstjenester og en Del Forældre ønskede dansk Konfirmationsundervisning til deres Børn. Med Hensyn til det tyske Mindretals kirkelige Betjening i Nordslesvig, da var eller blev dette Spørgsmaal løst paa en fuldtud loyal Maade. Forsamlingen havde holdt paa, at dersom man ikke fik disse Ønsker opfyldt, vilde man danne en dansk Frimenighed med paafølgende Udmeldelse af Landskirken. Efter at man bl. a. havde bedt om at faa overladt Helligaandskirken udelukkende til dansk Gudstjeneste, udbad man sig Svar inden 15. December.

Allerede den 29. November meddelte Provst Niese, at Frue Sogneforbund (»Parochialverband«) nok vilde forøge de danske Gudstjenesters Antal, men kun indenfor den bestaaende landskirkelige Ramme. For Øjeblikket kunde det ikke afgive Helligaandskirken til udelukkende dansk Gudstjeneste, da de høje Kulpriser krævede, at Fruesogn benyttede Kirken til sine Gudstjenester. »Overhovedet er Sogneforbundet slet ikke i Stand til at give en ikke anerkendt kirkelig Organisation som en kirkelig Forening Rettigheder med Hensyn til kirkelige Bygninger«. Til Slut beklagede Provsten, at Bestyrelsen under

dens Samtale med ham ikke havde fortalt ham, at Pastor Noack i nær Fremtid vilde begynde en Gerning i Byen.

Samfundets sidste Aarsmøde afholdtes den 16. November i »Ansgar«, og her bekendtgjordes, at der senere vilde blive afholdt et Møde, ved hvilken man vilde drøfte Opløsningen af »Kirkeligt Samfund« og *Dannelsen af en dansk Menighed med en kongerigsk Præst.*

I Bestyrelsens Svar til Provsten, dateret 27. December 1920, hedder det bl. a.: »Eftersom Formanden privat har faaet meddelt, at Spørgsmaalet forhandles over Berlin med Nordslesvig og derved trækkes i Langdrag, beder man indtrængende om Sagens Fremskyndelse, da Menigheden ellers forbeholder sig frie Hænder til Dannelsen af en Frimenighed. Pastor Noack havde kun opholdt sig i Flensborg paa Besøg og derved talt ved nogle Møder.«

Den 30. December meddeler Provsten, at Konsistoriet henholder sig til sit Svar af 22. November, og Frue Sogneforbund vil ikke afgive Helligaandskirken til en Forenings Gudstjenester. Desuden vil det ikke være villigt til at opgive de regelmæssige danske Gudstjenester, som hidtil har været afholdt paa dets Bekostning. »Det vil være i fælles Interesse at udbygge den bestaaende Ordning i Forstaaelse med Herr Pastor Th. Matthiesen«.

Samtidig med denne omstændelige og frugtesløse Korrespondance med de tyske Myndigheder havde de Danske i Flensborg udvekslet Tanker og Skrivelser med »Dansk Kirke i Udlandet«. Søndag den 2. Januar 1921 indviedes Menighedssalen i »Ansgar« med en Tale af Formanden for D. K. U.'s Forretningsudvalg, Pastor Fibiger. Og den følgende Dag drøftede D. K. U.-Repræsentanter og Kirkeligt Samfund — under Tilstedeværelse af den designerede nye Præst, Pastor Noack, og den ny oprettede K. F. U. K.'s Sekretær, Frk. A. Larsen — den kirkelige Ordning af Flensborgs danske Menighed.

Indtil videre vedblev man at forhandle med Provst Niese. Den 12. Januar meddelte denne, at Konsistoriet ikke vilde udtale sig om Ansættelsen af en kongerigsk Præst, saalænge de

tyske Præster i Nordslesvig ikke var bekræftede i deres Embeder. Ligeledes var man enig med Frue Sogneforbundet om, at der ikke kunde være Tale om at udlevere Helligaandskirken til den danske Menighed.

Den 5. Februar androg Kirkeligt Samfund paa Konsistoriet om

- 1) Dannelsen af en dansk Menighed i Flensborg.
- 2) Denne Menigheds Ligeberettigelse med de øvrige Menigheder i Byen.
- 3) Ansættelse af en kongerigsk dansk Præst.

Menigheden skulde vedblive at staa under den slesvig-holstenske Landskirke.

Samme Dag indsendtes alle Sagens Aktstykker til Kultusministeriet i Berlin.

Man havde fra dansk Side tænkt sig at vente taalmodigt til 1. Marts for saa at overveje videre Skridt, men først ved et Medlemsmøde den 22. Marts tilstillede man Konsistoriet et Ultimatum til 1. Maj, hvorefter man vilde skride til Oprettelsen af en selvstændig dansk Menighed.

Men end ikke den 1. Maj forelaa der Tilsagn eller Forslag fra de tyske Kirkemyndigheder om en ny kirkelig Ordning, og saa vedtager man da fra dansk Side at genoprette den frie danske Menighed, som saa uretfærdigt var opløst i 1864 og som man, hvad hele »Kirkeligt Samfund«s Bestaaen havde vist, saa haardt trængte til, ved et Møde i »Nordischer Hof« [nu »Flensborghus«] den 13. Maj 1921. Søndag den 26. Juni indviede »Dansk Kirke i Udlandet«s Formand, Biskop C. Wegener, Kirkesalen i »Ansgar« og indsatte Pastor Noack som Menighedens første Præst. Endelig i 1926 fik, som vi skal se, den danske Menighed overladt Helligaandskirken til sine Gudstjenester.

»Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn« havde da opfyldt sin Mission, hvad selve Flensborg By angik, og opløstes som Følge deraf paa et Medlemsmøde i »Nordischer Hof« den 27. Juni 1921. Dets Formue og Ejendom gik ifølge Vedtægternes § 7 over paa den danske Menigheds Hænder.

Det fremdragne Materiale har ladet os følge Samfundets Virksomhed under vanskelige ydre Kaar og bag Kulisserne den tyske Landskirkes maaske nok velmente, men mislykkede Forsøg paa — efter først at have prøvet paa at slaa den danske Menighed ihjel ved at opløse den i 1864 — at lade det danske Kirkeliv bestaa. Kunde Samfundet end ikke virke *for-nyende* og *missionerende*, hvad for en stor Del skyldtes, at Børnene ikke i Skolen kunde lære det danske Sprog og f. Eks. Salmerne at kende og gennem Søndagsskolen og Konfirmationsundervisningen blive ført ind i det danske Kirkeliv derhjemme, at der intet kristeligt Ungdomsarbejde fandtes o. m. m., saa har det dog røgtet den *genoprettende* Opgave, som det danske Kirkeliv i Flensborg baade indefra og udefra krævede løst, nemlig Genoprettelsen af en selvstændig dansk Menighed, først i Flensborg og senere i en videre Omkreds i Sydslesvig.

V. DEN DANSKE MENIGHED SIDEN 1921

1. *Den genoprettede danske Menigheds Opbygning og Virksomhed.*

I Menighedsraadet fik flere af »Kirkeligt Samfund«s Bestyrelse Sæde; saaledes knyttedes paa gavnlig Maade Forbindelsen mellem gammelt og nyt. Sekretæren, Lærer emer. *P. P. Paulsen*, ansattes af D. K. U. som Kordegn og hans Hustru var Organist i »Ansgar« indtil 1927, da Redaktør *J. Bogensee* ansattes til denne Stilling. Den nye Menighed vandt med det samme en Tilslutning paa over 700 voksne Danske i Flensborg og voksede i Løbet af kort Tid til ca. 2500 Voksne og Børn, op imod 1000 Husholdninger, altsaa omtrent samme Højde som i 1864. De danske Gudstjenester i Helligaandskirken, som fortsattes af Pastor Matthiesen, mistede derimod Tilslutning, saa den tyske Kirkeøvrighed indstillede dem 2. Pinsedag 1923. I Maj 1926 blev der endelig truffet en Overenskomst mellem den danske Menighed og Frue Sogneforbund angaaende Overtagelse af Helligaandskirken mod en aarlig Leje. Efter at Kirken var bleven smukt istandsat, kunde Biskop Wegener Søndag den 28. August 1927 genaabne den, og siden da bruges Helligaandskirken for det meste hver Søndag til 2 danske Gudstjenester, om Hverdagen til alle kirkelige Handlinger.

Den, som Nordfra deltager i vor Gudstjeneste, vil opdage, at det er en helt dansk Gudstjeneste. Præsterne bærer dansk Præstekjole og Messetøj, og den saakaldte kongerigske Salmebog for Kirke og Hjem benyttes. Den danske Folkekirkes Ritualer bruges. Men, som der senere fortællles, er vi af Hensyn til, at Folk ikke har kunnet faa dansk Skolegang og f. Eks.

dansktalende er gifte med tysktalende, nødt til at tale Tysk ved kirkelige Handlinger i Hjemmene.

Det vil have sin Interesse at høre Pastor Noack i et Interview gøre Rede for Stillingen til Landskirken, Sorger og Glæder i Gerningen samt Forskellen mellem en dansk Præsts Arbejde i Flensborg og Nord for Grænsen.

Hvordan blev Menighedens og Deres Stilling til den slesvig-holstenske Landskirke?

— Det har hele Tiden været et ganske frit Forhold. Nogle af vore Menighedsmedlemmer har udmeldt sig af Landskirken, men dette er langt fra Tilfældet med alle. Jeg har som Præst ikke staaet under noget Tilsyn fra Landskirkens Side, men har søgt at bevare et kollegialt Forhold til Landskirkens Præster, hvilket ogsaa i det store og hele er gjort mig let ved udstavt Imødekommenhed fra disses Side. Naturligvis har enkelte Uoverensstemmelser ikke kunnet undgaas, men disse har dog ikke haft større Betydning, og det gode Forhold til Landskirken har da ogsaa faaet sin Understregning gennem Vor Frues Sogneforbunds Overladelse af Helligaandskirken til den danske Menigheds Brug siden 1926.

Vil De maaske i Korthed fortælle vore Læsere lidt om Deres Glæder og Sorger i Arbejdet?

— Til en Præsts største Glæder hører det jo at mærke, at der er Brug for hans Arbejde, og det synes jeg, at jeg har mærket igennem den Tilslutning, der Søndag efter Søndag har været til Gudstjenesterne, og ikke mindre af den Modtagelse, jeg som Præst har faaet, naar jeg kom i de forskellige danske Hjem. Det er jo ogsaa en Glæde, at Menighedens Medlemmer, i hvert Fald for de flestes Vedkommende, har sluttet sig saa fast til den danske Menighed, saa det falder dem naturligt at søge til os to danske Præster for at faa udført deres kirkelige Handlinger. En stor Flok af unge er saaledes i Aarenes Løb betroet Præsterne til Konfirmationsforberedelse, og i Konfirmationsalen tilbringes mange lykkelige Timer i Samtale med de unge. Til Sorgerne hører jo saa, at det i mange Tilfælde ikke

er muligt at opretholde Forbindelsen med de unge, og endnu mere, at mange, baade ældre og unge, synes uimodtagelige for det inderste i det Budskab, som Kirken gerne vilde bringe dem, det om Frelsen ved Troen paa Jesus Kristus.

Hvilke mest iøjnefaldende Forskelle vil De mene, der er paa en dansk Præsts Arbejde i Flensborg og nord for Grænsen?

— En meget væsentlig Forskel er det, at vi danske Præster har vore Menighedsmedlemmer boende spredt ikke blot over hele Byens Omraade, men i Virkeligheden ud over hele Syd-slesvig. Dertil kommer, at Sprog- og Sindelagsgrænsen, og i mange Tilfælde ogsaa Tilslutningen til Menigheden, skærer tværs igennem Familierne. Der kræves derfor ogsaa særlige Forudsætninger for at være dansk Præst hernede, idet man maa kunne benytte det tyske Sprog baade i Omgang og ved kirkelige Handlinger for at kunne gøre Fyldest. I det hele taget maa vi uden forudfattede Meninger om, hvorledes det skal være, tage Forholdene som de er, baade med Hensyn til Sprog og Sindelag og kun sigte paa det ene: paa bedst mulig Maade at faa bragt det Budskab, som vi er sat til at bringe. I samme Forbindelse synes jeg, jeg maa nævne, at ganske vist kan en Præst ogsaa nord for Grænsen faa Lov til at anvende megen Tid og mange Kræfter i Omsorg for fattige og andre nødlidende, men en Nødstilstand som den, der siden Krigen har tynget en meget stor Del af Flensborgs Befolkning, bliver en dansk Præst vist ellers næppe stillet overfor. Baade gennem »den danske Menighedspleje i Flensborg« og gennem andre danske Hjælpevirksomheder er der i Aarens Løb med Bistand fra Danmark gjort et stort Arbejde for at lindre lidt af denne Nød. Det er godt, at Kirken saaledes kan række en hjælpende Haand til nogle af de nødlidende, men selve Nøden vilde jeg alligevel anse for en alvorlig Hindring i Arbejdet.

Forskellene mellem før og nu kendetegnes næsten mere end ved andet ved, at der nu er optaget et kristeligt Arbejde blandt Børnene og de Unge — noget, de mange danske Børnehave- og Skolebørn i Flensborg og Omegn gør lettere end tidligere. Hver

Søndag holdes der Søndagsskole i »Ansgar«, og K. F. U. K. og K. F. U. M. har under deres Sekretær, Frk. *Margrethe de Hemmer Gudme* og Hr. *Rudolf Martinsen* sammesteds Lokaler og Hjælpere til alle deres Foreningers Afdelinger. Ved deres Bidrag til Menigheden betaler Medlemmer alt vedrørende Kirkens Drift, Organist, Personale, Kontor o. l., f. T. ca. 6000 Mark, undtaget Præstelønnen, som foreløbig bæres af D. K. U. Gennem Menighedsplejen og 3 Sygeplejersker er der desuden fra »Ansgar« ydet socialt og Kærlighedsarbejde, et Arbejde, som Venner i Danmark saa rundeligt er med i.

Iøvrigt skal her om dette Tidsafsnit kun opregnes de kirkelige Tal og saa i forskellige Afsnit fortælles Enkelttræk fra Gerningen. Fra Maaned til Maaned kan Menighedens Arbejde følges gennem »Ansgar, Kirkeblad for Sydslesvig«, som den 1. Juni 1932 afløste »Kirkeklokke«. Ogsaa vor Dagsavis »Flensborg Avis« har, hver Gang der var noget at berette, haft stor Betydning med Hensyn til at minde de Danske i Flensborg om, at et Folks Livskilder rinder i dets Kirke.

Kirkelige Tal 1921—32.

	Døbte	Konfirmerede	Vielser	Nadvergæster	Begravelser
1921	18		6		2
1922	50	90	19	882	24
1923	57	118	22	1090	50
1924	51	146	22	1524	61
1925	35	120	14	1393	33
1926	40	100	17	1543	38
1927	32	109	25	1637	37
1928	31	104	20	1320	30
1929	44	101	17	1096	41
1930	45	85	14	981	53
1931	40	74	21	829	51
1932	44	65	19	741	31

2. *Fra en Flensborgpræsts Dagbog.*

»Ogsaa vi er Mennesker —« (Apostl. Gern. 14,15).

Ved en ældre dansk Arbejders Sygeleje. Han fantaserer om, at Kongen kommer paa den hvide Hest. Under Samtalen før Altergangen udtaler han sig næste Dag i stærke Vendinger om sin Synd; men Konen tysser paa ham: »Nej, Far, du er rigtig nok ingen Synder,« og henvendt til mig siger hun: »Han er saa god, saa god.« Jeg beder om at faa Lov til at tale alene med Manden.

*

En syg Kone beder mig synge for sig »Jeg fik en Trøst, da Byrden tungest laa«. Den Sang var blevet hende kær under Opholdet i et grundtvigsk Hjem i Nordslesvig. Derved fik jeg den lært.

*

En gammel dansk Haandværkers Begravelse. Han ligger svøbt i Dannebrog i sin Kiste. Af Hensyn til Enken og Børnene samt Følget maatte jeg tale Tysk.

*

Forskelligartede Henvendelser paa een Dag: Skaffe en tysk Dame en dansk Pension, for en ung Pige i Danmark faa oplyst om hendes Kæreste, som hun *skal* giftes med uden at kende hans Forhold, anbringe en ung Pige fra Danmark i et tysk Hjem hernede for at lære Sproget, telefonisk sige, *hvor* et Bibelsprog staar, laane en arbejdsløs 1000 Mark etc.

*

I et Hjem, hvor Manden i de 7 af hans 8 Ægteskabsaar har været arbejdsløs. Oprindelig Handelsekspedient har han i hele den Tid arbejdet ved Jord- og Værftarbejde i 11 Maanedre. Konen noget forknyt, da nye Sorger er over dem. Manden tilsyneladende ikke slaet ned endnu.

*

Den ene af vore Sygeplejersker fortæller mig om en yngre Kone, som længe havde været helt afkræftet og blaa i Ansigtet. Lægens Medicin nyttede intet. Men ved en Indskydelse skaffedes hende daglig Mad i et dansk Hjem — i Løbet af 8 Uger frisk som en Fisk. Da der er mange andre, som *skal* have Mad-seddel, er vi bange for, at hun faar Tilbagefald, hvis hun ikke sikres varm Mad.

*

En Husmoder hos mig i anden Forbindelse fortæller, da hun gaar, at hun ikke længer fører Husholdningen. Understøttelsen er blevet mindre og mindre, og Manden er ikke altid tilfreds med den Mad, han faar. »Nu har jeg givet ham Pengene tilbage, og nu kan han prøve paa at faa dem til at slaa til, for jeg kan ikke.«

*

Forleden havde jeg indbudt 2 Gamle, Mand og Kone, til at drikke Kaffe hos mig sammen med nogle andre Gamle. Men de kom ikke og sendte heller ikke Afbud. I Dag var jeg hos dem og spurgte, hvorfor de ikke var komne. »Nej, Mutter vilde ikke,« sagde han. »Naa, hvorfor ikke det?« »Nej, hun troede, jeg holdt hende til Bedste, da jeg kom hjem med Indbydelsen. »Det kan du ikke bilde mig ind,« sagde hun, »jeg har da aldrig været hos en Præst før.« Saa maatte jeg jo stille sige: »Ser jeg da virkelig saa slem ud, at De ikke tør besøge mig?« Og vi fik os en forfriskende Latter.

*

Til Guldbryllup. Først i Kirken, hvor jeg prædikede og tog til Alters. Saa en dejlig Fest med dansk og tysk Tale og Sang. Tilsidst en pæn Svingom for Slægt og Venner — idag var der ingen, der opfordrede mig til at danse.

*

Til Begravelse i Landdistriktet. En 12 Aars Pige ligger i

Kisten med røde Kinder og brunt Haar, som var hun kun sovende. Da jeg træder hen til Kisten, inden den lukkes til, farer Manden sammen og udbryder: »Kan De se, hun er ikke død. Hun bevæger sig.« Jeg bliver helt underlig og spørger ham, om der ikke har været Ligsyn. »Jo,« siger han, »jeg har oven i Købet haft Lægen flere Gange, da jeg ikke kan fatte, at hun er død, og han syntes, at hun bevægede sig.« Jeg beroligede ham og traadte i det samme tilbage, hvorefter vi alle blev klare over, at et Gulvbræt gav efter. Inden vi skulde ud paa den lange Køretur, drak vi Kaffe, og Manden underholdt mig med sine Tanker angaaende Flensborg og Grænsen. Skønt jeg prøvede at faa ham bort fra det Emne, blev han ved og sagde tilsidst: »Jamen, synes De da ikke ogsaa, at Grænsen burde ligge et andet Sted.« Da jeg intet direkte Svar gav, sagde hans Kone, at han skulde tie stille og lade være med at plage Præsten. »Aa, undskyld! er De imod at tale herom?« sagde han saa. »Ja,« svarede jeg, »De kunde have spurgt til i Morgen tidlig uden at faa Svar. Jeg er Præst og diskuterer aldrig Grænsen, og da allermindst naar jeg er paa Embeds Vegne. Husk ogsaa paa, at vi kender slet ikke hverandre.«

*

Flere Bryllupper i Dag. Det i Hjemmet var hyggeligere end de i Kirken. Ganske vist var der ikke Plads til mig i Stuen under Vielsen. Brudeparret sad bag et Bord, som stod i Døren ud til Entreen, og jeg maatte saa staa udenfor og vie Parret. Det gik alt godt med Undtagelse af, at jeg fik brændt et Hul i mit ene Ærme.

*

Min tidligere Konfirmand B. var her forleden for at bede mig vie hende til en arbejdsløs — i Hjemmet, da de ikke havde ordentligt Tøj til Kirken. Og saa en Bøn: om jeg ikke ogsaa vilde tale noget Tysk af Hensyn til hendes tilrejsende Slægt? Vielsen skulde ellers være paa Dansk. Sluttelig bad hun mig »tale lidt af hver Slags«. Det gjorde jeg saa i Dag. Der var

ogsaa Pladsmangel derhenne, saa jeg næsten ikke kunde faa min Præstekjole paa inde i Soveværelset. Paa Sengen laa Flipper, Brudegaver, Lagkager og andre Folks Tøj — i Vinduet stod en Skaal med Ansjoser. Lysene stod i to Flasker, der var viklet ind i hvidt Papir. Til Trods for alt dette vil jeg altid mindes det Bryllup med særlig Glæde.

*

Et hastigt Bryllup i min Stue til Formiddag. I Gaar ved Aftensangen kom en Kone og spurgte, om jeg ikke vilde vie hendes Søn? Jo, det vilde jeg da nok; hvornaar det skulde være? Ja, det kunde jeg bestemme. Ja, Tak, men det kommer jo da an paa den borgerlige Ægteforening — alle skal hernede være borgerlig gift, førend de kan vies. Jamen, Brudefolkene var blevet gift i Oktober, men ikke viede paa Grund af de økonomiske Forhold. Men nu savnede de den kirkelige Velsignelse, særlig den unge Kone. Hun var udefra og tysktalende, men havde ingen Forbindelse med nogen tysk Præst, og saa var de da blevne enige om at spørge mig. Jeg tog min Lomme-kalender frem og sagde: Ja, i Morgen skal jeg til Tønder til Fastelavns møde. Hvad Tid jeg kørte? — Naa, en Time, før jeg tog afsted, viede jeg Dem her, et nydeligt Par. De var henrykte. Hans Moder og min Kone var Vidner. Ved Afskeden gav de mig 2 Mark af deres Arbejdsløshedsunderstøttelse til Menigheden.

*

Paa Sygehuset. Jeg beder en tysksindet, dansktalende Kone sætte sig hen ved en baade dansksindet og dansktalende Kones Seng, saa vil jeg synge en Salme og holde en Andagt. Saa spørger en af de andre Kvinder i Stuen paa Tysk: »Maa vi ikke være med?« — »Kan De Dansk?« — »Nej, men gør det noget?« — Skulde det gøre noget? Er jeg ikke Præst? Saa holdt jeg en tysk Andagt, og vi sang et Par Salmer, hvis Melodi og Indhold var de samme, kun Bogstaverne var forskellige. Den

tyske Kone har senere fortalt den danske Kone, at nu havde hun opdaget lidt af, hvad aandeligt Fællesskab vil sige.

*

Indbudt til en tysk Akademikeraften — eneste Dansker. Et udmærket Foredrag om tysk Kirkeliv i Øjeblikket, derpaa Forhandling. Hvor kan Tyskerne drøfte et Problem til Bunds; særlig en Dames knivskarpe Forstand imponerede mig. Udtalte, at jeg gerne vilde være med en anden Gang.

*

Medens min Kone forleden laa syg, bragte en gammel Mand hende en Kurv fra sin 90aarige Kone. Der var en stegt Due med Sovs, Kartofler og — Syltetøj. Vi var mere end rørt over den Gave.

*

I Dag fik jeg sendt en lille Træske fra Venner i Danmark. I Æsken var 25 fint indbundne Sangbøger til mine Møder paa Landet. Til mig selv een indbundet i lækkert rødt Skind. Det hele nydeligt indpakket med røde og hvide Baand og en kærlig Hilsen.

*

En ikke velhavende Dame fra Kongeriget, som havde hørt mig tale om Forholdene hernede, sender mig en fin Daabskjole til Udlaan til fattige Børn. Næsten usynligt har hun broderet »Danmark« ind i Kjolen.

*

Ved vor egen lille Piges Daab i Kirken i Søndags opdagede jeg, at der var pyntet saa smukt med Liljekonvaller. Jeg fik bagefter at vide, at de inden Gudstjenestens Begyndelse var henlagt af en fremtrædende Tysker, som jeg har en Del Interesser tilfælles med.

*

En af vore unge, som hævdede, at han følte tysk, er nede i Tyskland blevet klar over, at han ikke er tysk, men dansk. Han er en rigtig Nathanael, i hvem der ikke er Svig; ham faar vi sikkert Glæde af.

*

Vore Piger har sandelig vasket vort store Dannebrogflag og tørret det ude i Haven, medens vi er borte. De har nok syntes, at vore Lejere trængte til at se et dansk Flag efter alle de tyske Flag, de forleden hængte paa vort Hus.

*

Ved et rart Samfundsmøde i Aften fortalte Indlederen, en from gammel Mand, fra sin Barndom, hvorledes han en Gang i et forfærdeligt Tordenvejr laa trygt bag sin Faders Ryg og tænkte paa de stakkels Børn, der kun havde en Moder. Hvor er det herligt, at Jesus har forvissat os om, at vi har en Fader i Himlen.

*

Begravet en Kone, hos hvem ingen maatte gøre rent. Død af Koldbrand under de frygteligste Smerter. I hendes Pjalter skal være fundet en Mængde danske 10 Kronesedler, som hun var bange for at bruge. Saa vilde hun hellere sulte. (Inflations-spøgelset.)

*

En travl Søndag: Højmesse med Altergang i Helligaandskirken, Gudstjeneste 2,30 i Harreslev. Derfra Hjemmealtergang 3 forskellige Steder i Kobbermøllen. Om Aftenen Gudstjeneste i Lyksborg.

*

Kom galt af Sted. Først med Kaffen, som jeg forvekslede med — The, idet jeg kunde se Blomsterne i Bunden paa Koppen. »Tak, jeg bruger ikke Fløde til The,« sagde jeg. Men

det blev endnu værre. Da jeg fik budt Honning til at smøre paa Brødet, sagde jeg til Konen: »Har De selv Bier?« og tænkte mig ikke Muligheden af, at det kunde misforstaas. Men Konen rødmede dybt og sagde saa langsomt og genert: »Nej, jeg har Gebiss« — hun troede, at det, man bider med 5: Tænderne, var en »Bier«.

E. S. Vi er forlængst gode Venner nu.

*

Paa Raadhuset angaaende fattige Børn Nordpaa og Svinehoveder Sydtaa.

*

»De bor sku fint, Hr. Pastor!« udbød en Kone, da hun fra mit Studereværelse kunde se Danmarks Kyster paa den anden Side Flensborg Fjord. Bare vi Danske dog kunde lade være med at bande! Hernede, og delvis i Nordslesvig, tjener det noget til Undskyldning, at Folk ikke veed, hvad de gør. »Jeg bander sku da ikke,« siger de undertiden. Men jeg har iøvrigt det Indtryk, at man meget mere bruger den Ondes Navn i Kongeriget end hernede. Sørgeligt nok.

*

Hjemmedaab. Moderen taler saa godt som ikke Dansk, men forstaar en Smule. Vi sang en dansk Salme, der har samme Melodi og Indhold paa Tysk, hvorpaa jeg holdt en tysk Daabstale. Saa spurgte jeg Moderen: »Hvad kunde De nu ønske, vi skulde synge?« Hun sagde paa Tysk til en større Pige: »Hvad hedder nu den, I lærer i Børnehaven, som jeg saa godt kan lide?« Det var »Dejlig er den Himmel blaa« — en god Daabssalme.

*

Atter narret for en Del Penge, som jeg havde laant ud. De stakkels Mennesker har jo saa mange Huller, der skal stoppes, naar de kommer en Smule til Penge! Der findes des-

værre ogsaa Dem, der ikke *vil* betale det, de har laant. Gid man var bedre Menneskekender, saa man kun gav til dem, der virkelig trænger!

*

Den tyske Avis er ude efter min lille Turisttavle, som den paastaar, jeg uddeler i Kirken — usandt. Desuden bebrejder den mig, at jeg kun gør opmærksom paa danske Steder i Byen. Sagen er den, at der i alle tyske Turistbøger intetsomhelst fandtes om Ting, der interesserer os Danske, danske Samlingssteder o. l. I den nye tyske Fører over Byen skal der nu tages en Smule Hensyn til danske Tilrejsende.

*

I Harreslev bekender sig i det højeste $\frac{1}{5}$ af Beboerne til det danske Mindretal og endnu færre tilhører den danske Menighed derude. Det kan være lærerigt at sammenligne de kirkelige Tal for 1929:

	Døbte	Konfirmerede	Vielser	Begravelser	Nadvergæster
Tyske	35	34	15	14	116
Danske	9	13	5	5	42

*

Ved en Arbejderbegravelse i Dag faldt mit Øje paa et Kransebaand med Inscription »Fra Foreningen for børnerige Familier«.

*

Naar en Del ser med Uvilje paa det danske, ogsaa rent kristelige Arbejde, skyldes det ofte Uvidenhed. Jeg har mødt en hel Del Tyskere, som har spurgt mig indtrængende, om Sønderjylland nogensinde har hørt til Danmark? Og jeg har i Aarevis set tyske Aviser holde Læserne udenfor et virkeligt Kendskab til Danmark; kun Fejlene og Bevægelserne slaas op. At tyske Aviser nogensinde skal komme til at bringe en objek-

tiv Omtale af vort Arbejde, er et Haab, jeg for længe siden har skrinlagt — med Smerte. Ikke en Gang en Mand som Pastor Johannes Tonnesen (nogle Maaneder dansk Præst her) har kunnet dy sig for at skrive en ganske usaglig Omtale om det danske Kirkeliv i Flensborg efter Afstemningen, som han maa formodes ikke at kende noget til; men saa meget mindre burde han lade sig bruge som »Sagkyndig« til Tyskernes Grænsehaandbog (»Grenzland Schleswig«, udg. af H. M. Johannsen, 1926, S. 84-85). Jeg har ogsaa sagt ham det personlig.

*

I Toget sammen med en Mængde tyske Præster. Vi kom fra en tysk Kirkehistorikers Begravelse. Dr.— sagde til mig, om jeg ikke kunde virke hen til, at man bedømte de tyske Præster inden Genforeningen bedre i danske Kredse. Jeg svarede, at det vilde jeg nok, men saa maatte han ogsaa være med til at faa opklaret Usandheden om de danske Præster hernede mellem 1850 og 1864. »Ja, ja,« sukkede han forlegent.

*

Mødte en udvandret Sydslesviger, som aldrig har gjort Mine til at betale sit Laan tilbage. Han er bleven en vrøvlvorn Dansker, som er utilfreds med alt. Men det hænger vel sammen med hans egen Karaktermangel.

*

Forleden traf jeg en ung Pige, som var rejst bort fra Byen i Konfirmationsalderen lige efter Afstemningen og som kom meget i en kristelig Ungdomsforening i Danmark. Det var pinligt at høre hendes Uvidenhed om sydslesvigske Forhold. Hun anede intetsomhelst om dansk Kirkeliv hernede. Nej, fordi man er født i Flensborg, kan man godt være helt uvidende om Flensborg. Det stadfæster sig ofte. Derfor er ikke enhver udvandret Sydslesviger Missionær for Sydslesvig i Danmark — desværre.

*

I Lørdags, da jeg ringede paa hos Pastor Noack, fik jeg at vide, at der var telefoneret efter mig, en Hjemmeberettelse. Jeg skyndte mig af Sted og kom op til en gammel syg Kone, som slet intet kunde sige mere. Men hun nikkede saa ivrigt, og en Datter sagde: »Naa, det var da rigtigt,« saa jeg spurgte om, hvad der var rigtigt. Jo, den Gamle havde hele Morgenstunden intet andet sagt end »Peter«, og først troede man, at det var Sønnen Peter, som arbejdede paa en Fabrik, og i Hast sendte man Bud efter ham. Nej, det var ikke ham, der var ment. Saa sendte man Besked til Homøopaten P. Samme Resultat. Naa, da var der een, som sagde: »Det skulde da vel aldrig være Pastor Petersen?« Jo, det var da rigtigt.

Da jeg havde faaet mit Ornat paa, peger den Gamle op paa Skabet. Vi finder en gammel Salmebog, og den Syge giver sig til at blade i den. Endelig giver hun mig den, peger paa en Epistel og derefter paa de omstaaende Børn, og jeg forstaar, at hun vil, at jeg skal sige dem noget fra hende ud fra de Vers. Jeg opfylder hendes Ønske og rækker dem Sakramentet bagefter. Et taknemligt Blik og et varmt Haandtryk faar jeg til Farvel. Om Aftenen kigger jeg indenfor: den syge ligger i en fredelig Slummer. Næste Morgen fik hun Hjemlov. Jovist kan man faa noget sagt, selvom Tungen strejker, og jeg var dybt rørt over, at det netop var mig, hun viste den Tillid at være hendes Mund.

*

Nej, vore Folk er langt fra Engle. Mange mangler Redelighed, hvilket præger deres Liv i Smaat og Stort. De lusker udenom Ansvar. De bliver fornærmede i Stedet for. Saa strejker de som smaa Børn. En Præst anser mange i Grunden for et Tosschoved, som det i hvert Fald er tilladt at lyve for og snyde. Og griber han een i Løgn, er han »ingen rigtig Præst«. Ja, saasandt som Kristus vil og kan gøre alle Ting nye, trænger Sydslesvigerne til ham mere end til nogen anden.

*

En Kone paa Landet sagde til mig: »Dem kan man da heller ikke stole paa, Pastor Petersen.« »Hvorfor ikke det?« »Nej, De talte dog en Gang om, at de saa godt kunde lide Sortsuppe (Blodsuppe med Kødstykker og Melboller).« Jo, det huskede jeg nok. Jeg havde ogsaa fortalt, at jeg fik aldrig den Ret, da min Kone er Fynbo. »Saa skal De saa sandelig faa det hos mig,« havde Konen sagt, »hvornaar kommer De?« Ja, jeg vilde komme ved Lejlighed — men jeg havde helt glemt den Sag. »Nu har jeg haft Sortsuppen staaende i 2 Maaneder til Dem. Nu kunde den ikke holde sig længere, saa jeg har maattet hælde den ud.« Det var jo trist nok. Men jeg var dog glad over, at jeg ikke var kommen i Slutningen af de 2 Maaneder til den sure Sortsuppe. Imidlertid var jeg endnu gladere ved at mærke Konens gode Sind: det, som ikke en Gang min egen Kone vilde lave til mig, vilde *hun* give mig!

*

Var med til at føre —s Kiste i Kapel. Foruden mig kun tre fine tyske Herrer. Jeg siger da paa Tysk: »Skal vi bede et Fadervor sammen,« hvorpaa til min Forbavselse Herrerne giver sig til højlydt at bede med. Jo, Tyskerne kan lyde som ingen andre, derfor ogsaa deres Massefællesskab, hvor vi Danske alle hver især vil være medbestemmende.

*

»Hvordan er De i Grunden kommen til at føle Dem som Dansk med Deres tyske Fortid?« spurgte jeg i Dag en anset Mand hernede. »Jo, det skal jeg sige Dem,« svarede han. »Dels følte jeg mig frastødt af Tyskerne, dels har jeg jo opdaget, at Landets Historie og min egen Slægt er dansk, og dels havde jeg i København to gode Oplevelser: en Dag mødte jeg — uden at kende ham — Kong Christian, som venligt viste mig Vej, og en anden Dag hørte jeg en Præst bede for Sønderjyderne. Og nu føler jeg mig saa godt tilpas, naar De som vor Præst udlægger Evangeliet uden Politik og Dømmesyge.«

*

Besøgt en lam Kone, som er saa lykkelig trods alt. Hun har fundet Troens Hvile, efter at hendes Mand druknede paa Søen, og bad mig synges »Det koster ej for megen Strid«.

*

Lørdag Eftermiddag Klokkeren 5½ kommer en Dreng farende og beder mig komme hjem og døbe hans Søster. Jeg spørger, om hun er syg? Nej. Er hun nyfødt? Nej, hun var flere Aar gammel. Jamen, hvorfor saa et saadant Hastværk? Hun kunde jo døbes ved Gudstjenesten i Morgen. Nej, saa er de jo væk. Hvilde »de«? Jo, der var kommet et pænt Kæreste-par paa Besøg langvejsfra, de havde Kager med, og der skulde være Kaffe. Saa havde Moderen sagt: »Vi har saa længe udskudt Barnedaaben, da Far var arbejdsløs og det ikke var let at bede Faddere. Men nu kunde vi ikke tænke os bedre Faddere end de to Unge, og — Kaffen skulde de jo have alligevel. Præsten siger sikkert ikke Nej.« Kunde jeg saa sige Nej? Vi fik en megen festlig Barnedaab i 2. Baggaard.

*

Ved Guldbrylluppet gik det bedre end ventet. Festen var forberedt lange Tider forud, jeg var bestilt og havde sagt Ja. Men saa kom de i sidste Øjeblik og bad mig om endelig ikke at være politisk eller at tale for kristeligt, saa jeg tilsidst sagde, at hvis jeg ikke maatte tale som Præst, saa var det nok bedst, jeg ikke kom. For de kendte mig jo da gennem mange Aar og vidste, hvordan jeg var. Næh, jeg maatte da endelig komme, og de hørte pænt efter, da jeg paa Tysk talte om »Guld betyder Glæde« og om det evige Liv.

*

Af Skade bliver man klog — ogsaa som Præst. Jeg havde nok lagt Mærke til, at Kirkebesøget i — var taget af. Men først i Dag spurgte jeg, om der var noget i Vejen. Saa fortalte man mig, at jeg jo for en Tid siden i Anledning af Enkens Skærv havde talt om, at hun havde givet hele sin Eksistens

til Guds Riges Arbejde, og vi kunde jo spørge os selv, hvor meget vi syntes, det kristelige Arbejde var værd for os. Hvis vi i Betragtning af de knappe Penge f. Eks. kunde sige: een Penning om Dagen vil jeg ofre paa det, saa var det en god Kirkepenning at give Menighedens Kasse. Selvfølgelig skulde det være frivilligt. — Det havde man opfattet, som om man skulde yde Kirkepenning ved Siden af Menighedsbidraget paa 2 Mark, og ellers kunde man ikke komme i Kirke. Men en daglig Kirkepenning blev jo 3,65 Mark aarlig, og det syntes man var for meget, hvis ikke alle skulde give det samme. Saa ophævede jeg resolut Kirkepenning-Institutionen — i Haab om bedre Tider og mere Offersind.

*

Ved vort Middagsbord i Dag sidder en ung, underernæret Arbejdsløs. Efter første Ret siger han Tak for Mad — han kan ikke taale mere end een Ret.

*

Jeg møder megen Æresfølelse ogsaa i de jævne Lag — at der findes skamløse Mennesker hernede som andetsteds er jo en Selvfølge. Undertiden kvier de sig ved at lade sig hjælpe, for at Tyskerne ikke skal tro, de er betalte for at være danske. Andre synes, at Danskerne hjemme ofte er ufornuftige imod dem, naar de indbyder dem: »de overdriver og giver os saa meget paa een Gang, at det kunde holde os oppe en lang Tid derhjemme«. En ung Kone var skuffet over kun at faa Mad og atter Mad, naar hun kom til Danmark; hun syntes, at Livet bestaar da ikke bare i Mad.

*

Efter Vielsen i — Kirkesal fulgte jeg med over i Bryllups-
huset. Indgangen til Huset var da flankeret af to forskellige, ja modsatte Flag: det røde Kommunistflag og det gamle sort-hvid-røde Flag. Bagefter fulgte Brudens Moder mig til Dørs og undskyldte sig med Hensyn til disse tyske Flag; dem havde

Naboerne jo hejst for at vise Brudeparret en Opmærksomhed. Men inde i Stuen havde jeg vel nok bemærket Dannebrog? Ja, det havde jeg, og jeg trøstede Konen med, at Flagene ikke generede mig, og enhver maatte jo hejse det, han havde. Jeg boede selv tidligere i en Gade, hvor der kunde vaje op imod en halv Snes forskellige tyske Flag.

*

Inde i et ordentligt, men ikke velhavende Hjem saa jeg i Dag den danske Indskrift: »Kaster al eders Sorg paa Ham, thi Han har Omsorg for eder!«

*

Efter et rart Besøg følgende djærve Afskedsord: »Skik Dem nu godt! — *De* kommer aldrig for tit.«

*

Under et rart Besøg paa Landet fortalte en gammel Kone mig, at hun hver Søndag læste i Skat Rørdams Prædikensamling »Naadens Ord«, som jeg havde foræret hende, og den kunde hun slet ikke undvære. Hun er udelukket fra at gaa i dansk eller tysk Kirke, men søger sin Opbyggelse paa Dansk.

*

Et mærkeligt Udslag af den specielt tyske Psykologi fandt jeg i Dag i et tysk Præsteblad, hvor en Theolog taler om de to Soldater, som danner en Undtagelse blandt dem, som viser Raahed ved Jesu Kors: den menige Soldat, som skynder sig efter en Læskedrik, og Høvedsmanden, som siger: »I Sandhed, dette Menneske var retfærdigt og Guds Søn«, og derefter stiller Spørgsmaalet: »Hvordan kan det være, at de saaledes danner en Undtagelse?« Og han mener, at den bedste Forklaring vilde være den, at de to Soldater var Germanere, var Tyskere. Thi paa daværende Tidspunkt var der i Palæstina stationeret en Legion, i hvilken der fandtes germanske Soldater. — Det

er jo ud fra en lignende Tankegang, at man tør hævde, at Jesus ikke var Jøde, men Germaner, Tysker.

*

Ved en Arbejderbegravelse lededes jeg ved en Indskydelse til ved Graven frit at tale om den tyske Sang, om den gode Kammerat, og jeg talte om den afdøde unge Mand, som havde været dette, og saa om Jesus, den bedste Kammerat, vor Jords Mennesker har set. Efter Jordpaakastelsen førtes den røde Fane frem — een svinger Fanen, medens to holdt hver sin Fanekvast — og saa da, at den ene, som slet ingen personlig Tilknnytning havde til den afdøde, stod og græd. Var det Ordet eller et Minde, som fik ham til at græde?

*

Den nye Adressebog over Flensborg Bys Indvaanere opregner 1086 med Navnet *Petersen* og 1072 med Navnet *Hansen*.

*

31. Oktober Møde i en Bondegaard. Vi sang først: »Nu falmer Skoven trindt om Land«, hvorpaa Troen bekendtes og der takkedes for Høsten. Saa sang vi »Guds Ord det er vort Arvegods«, og derpaa vistes der Lysbillede fra Reformationen i Tyskland og Danmark, medens en Dame sang nogle indskudte Reformationssalmer. Derpaa drak vi Kaffe og havde muntert Samvær, medens bl. a. »Jeg er en simpel Bondemand«, »Jyden . . .« og »Vi har sagt det saa tit« blev sunget. Saa sang vi »Paa Jerusalem det ny«, og jeg holdt Andagt over en Epistel til Allehelgen. Efter Bønnen sang vi »Den store, hvide Flok«.

*

Der er nogle, som er saa fattige, at de ikke kan betale Tolden for den Pakke Madvarer, Venner derhjemme sender dem, og der er mange, som gaar i Seng tidlig paa Aftenen og hører Radio i Mørke; saa spares der Lys, Varme og Klæder. Ja, der

var i Dag en Arbejdsløs hos mig, som sagde, at han ogsaa glemte, han var sulten, naar han saadan var optaget af Radio. Det er altsaa ogsaa derfor, vi kan savne nogle ved vore Sammenkomster!

*

Paa Prædikerejse Nordpaa. En Præst udtaler — selvfølgelig uden at kende det mindste til mit Arbejde — at det maa da være mere »nødvendigt« med Mission blandt Hedninger end i Sydslesvig, hvor Ordet dog forkyndes af tyske Præster. Jeg veed saa ikke, hvor »nødvendigt« det er, at han prædiker i sit Sogn, naar saa mange har arbejdet der før ham og der er saa mange andre Præster. Og for mig staar det saadan med de Danske i Sydslesvig, som er baade døbte og dyrekøbte og som har hørt Ordet mange Gange uden at lukke helt op for det, som Paulus: »Vec mig, om jeg ikke forkynder«. Og det samme skal den danske Modermenighed derhjemme føle. Hernede er vor nærmeste, nødvendigste danske Missionsmark.

*

Kaldt til et 2 Aars Barns Daab i Hjemmet. De fortalte mig, at den tyske Præst havde besøgt dem saa ofte, da Barnet var født, og havde talt saa ofte om Daaben, at de af den Grund ikke vilde have ham til at døbe det. Da Bedsteforældrene hører til min Menighed og de selv intet har imod det danske, bad de nu mig om at døbe det. Det er Grænseboens Sind: »jeg skal nok selv bestemme, hvad jeg gør. Jeg siger dig ikke imod, men jeg gør alligevel, som jeg selv vil.«

*

I et Hjem maa Menighedsbidraget ikke opkræves, men betales paa Kontoret, da den tysksindede Kone ikke vil have, at Manden er i den danske Menighed. Andensteds har Unge en daglig Kamp med Forældre og Søskende, fordi de vil være Kristne og gaar til vore danske, kristelige Møder.

*

En Flensborger fortalte mig, at før Krigen var der 19 Kolonialgrosserere i Flensborg; nu er der kun 2 tilbage. — Hvor er mange af de gamle Slægter slaaet ud!

*

Traf to rare, danske Bønder. Næsten hele deres Religiøsitet bestod i at glæde sig til at komme ordentlig i Jorden, d. v. s. alle Begravelsesceremonier. *Saa* kan det naturligvis ogsaa være ligegyldigt, om Evangeliet tales paa Dansk eller Tysk — til de andre.

*

Mødte ved Begravelse i et dansktalende Hjem en Datter, der er gift i København og fortalte mig, at hendes Børn gik i tysk Skole og de tilhørte den tyske Menighed. Hvor unaturligt! Men Forklaringen er den, at hos Forældrene, der talte Dansk, var dansk ogsaa det aandelige Sprog, medens hos Børnene, der sikkert talte Tysk, Tysk blev det aandelige Sprog, saa meget at de, naar de boede i den danske Hovedstad, regnede sig til Mindretallet.

*

En af de tidligere danske Præster fortæller mig, at nogle af dem, som i hans Tid mindst kunde taale, at det danske Kirkeliv fik Fremgang i Flensborg, var saadanne, der tidligere selv havde været danske eller var udgaaede af danske Slægter. Det samme møder jeg Gang paa Gang: indvandrede Danske, som er blevne tyske, men endnu ikke kan tale Sproget ordentligt, er de mest fanatiske og kritiske overfor de danske Sydslesvigere, særlig hvor disse ikke taler Dansk.

*

En Dame, som har kendt bedre Dage og som jeg var henne at indbyde paa en Rekreationstur, vilde næsten ikke tage imod

Tilbudet. »De er alt for gode mod os derovre,« sagde hun; »de har det jo efterhaanden ikke selv saa let.«

*

Efter Gudstjenestens Slutning kom gamle Stine pustende tilbage igen, efter at have været hjemme, og gav mig 20 Penning til Kirkebøssen.

*

Ved at være Vidne til den gode Maade, mange henede tager deres Tilskikkelser paa, kommer jeg ofte til at tænke paa den Visdom, Soluret i Søllerød opfordrer os Mennesker til at lære:

Tæl — ligesom jeg — kun de lyse Solskinsdage!

3. Foran Adelby Kirkedør.

At den danske Menighed i Flensborg i 1932 maatte tage Navneforandring til »Den danske Menighed for Flensborg og Omegn« og at jeg fra 1. Oktober 1933 er ansat til Betjening af Landet alene viser, at der for første Gang i Flensborg-Menighedens Historie med Flensborg som Udgangspunkt er taget et Arbejde op blandt de Danske i Sydslesvigs Landdistrikter. Der har været en stigende Forstaaelse af, at Dybbøl-Ordet »I skal ikke blive glemte« ikke mindst maatte gælde de mange ensomme danske Hjem paa Landet. Det er jo særligt faldet i min Lod at tage den Side af Arbejdet op.

Allerede da jeg kom til Flensborg for snart 8 Aar siden, havde Pastor Noack og min Forgænger i Embedet, Pastor Moos, samt Sekretær Kylling og K. F. U. K.-Sekertær, Frk. Larsen i Forening faaet fast Fod nogle Steder uden for Flensborg, og da saa efterhaanden blev indrettet danske Samlingssteder og danske Privatskoler, er der nu et vidtforgrenet Arbejde paa Landet ogsaa i kirkelig Retning.

Arbejdet paa Landet maa deles i to Dele: dels de saakaldte Annekser, hvor vi holder regelmæssige Gudstjenester paa bestemte Søndage i Maanedene — dette gælder Harreslev, Købermøllen, Jaruplund, Tarup, Lyksborg og Ladelund samt Slesvig By, og dels de Steder, hvor vi i Samarbejde med K. F. U. K.-Sekretær Frk. Gudme eller Lærere holder Møder efter Tid og Lejlighed — nemlig Engelsby, Langbjerg, Læk, Sønder Løgum o. fl. Desuden har jo *Maren Sørensen* siden 1922 ud fra Valsbøl, først alene og siden i 1931 med Frimenighedspræst *Marius Olsen* fra Bovlund som Medarbejder, ved Siden af sin Sygeplejegerning et kirkeligt Arbejde i Gang i Mellemslesvig med Mødesteder i Valsbøl, Skovlund, Østerby Mark, Tætvang og Aventoft.

I mit Arbejde for at kalde paa og tilfredsstille den aandelige Trang hos disse spredtboende Landsmænd har jeg i udstrakt Grad gjort Brug af den ypperlige Hjælp, som opbyggelig Læsning er. Jeg opdagede snart, hvor glade Folk var ved i de Læsemapper, som udsendes gennem Bogsamlingen, at finde det opbyggelige Blad »Ugens Nyheder«. Hvert Aar til Jul faar jeg sendt — fra forskellige Venner — en Del af Brødrenehedens Afrivningskalendere med Andagtstykker; dem er ogsaa mange taknemlige for, og jeg kunde blot ønske at have mange flere af dem til Uddeling. Som Tiderne er og da Folk er saa lidt vant til selv at købe Bøger, er det nemlig endnu næsten umuligt at sælge gudelige Bøger og Skrifter henede.

Vi haaber, at vort nye Kirkeblad foruden at virke til Samling af de mange spredte kirkeinteresserede ogsaa maa hjælpe til mere Lyst til kristelig Læsning. Ved Siden af det trykte Ord virker — takket være moderne Opfindelser — det levende Ord nu ogsaa gennem Radioen, og dansk Gudstjeneste aflyttes sikkert i mange Hjem i Sydslesvig baade i By og paa Land. Jeg kender da i hvert Fald eet Hjem, hvor Dagen ikke er rigtig begyndt, naar man ikke har hørt Udsendelsen af Morgenandagten fra Frue Kirke i København.

Vort Arbejde paa Landet har hidtil været gjort ved Siden

af vort egentlige Arbejde i Flensborg, og vi har ikke krævet nye og dyre Rammer som Forudsætning. Nej, vi har taget fat, som det bedst lod sig gøre, og har da holdt Gudstjeneste i Forsamlingsstue, Skole- og Dagligstuer. Saaledes har vi i Lyksborg til vor Raadighed to Stuer, hvor jeg holder Gudstjeneste i dansk Præstekjole med et Dannebrog som »Altertavle« og et Bord som Prædikestol; ikke desto mindre har vi flere Gange der haft Altergang sammen og ret mærket de helliges Samfund. Intet Sted har vi bygget Kirke eller indrettet en selvstændig, indviet Kirkesal. Det hele har været saa billigt og saa let.

De Lokaler, vi benytter, prøver Befolkningen og vi at gøre saa festlige som muligt; men nægtes kan det ikke, at nogle af vore Folk med kirkelig Sans savner et indviet Gudshus og kanske ogsaa længes derefter. Dan Tanke ligger da nær at forsøge at komme ind i Sognekirkerne i Lighed med de tyske Frimenigheder i Nordslesvig. Det er jo slet ikke saa længe, siden der en Gang om Maaneden lød dansk Prædiken i mellem-slesvigske Sognekirker: saaledes i Sønder Løgum indtil 1884, i Hanved til 1893, i Ladelund til 1896, i Medelby til 1901 og i Brarup, hvor Pastor Carsten Petersen virkede, til 1911. De fleste Steder lod man de danske Gudstjenester bortfalde, da der ikke meldte sig prædikantmæssig tilfredsstillende Ansøgere, der var i Stand til ogsaa at holde en dansk Prædiken.

Hidtil har det været saadan, at vi danske Præster har Lov til at benytte Sognekirkerne ved Begravelse; men for nylig er vi dog naaet et Skridt videre, idet jeg har kunnet forrette to danske Vielser i Sognekirken i Harreslev for Menighedsmedlemmer, der ikke er udtraadt af den slesvig-holstenske Landskirke.

Indenfor selve Forfatningens Rammer har Landskirken ikke draget Omsorg for en tilfredsstillende Betjening af det danske Mindretal, og der er fra dansk Side heller ikke gjort noget Fremstød for principielt at faa aabnet Sognekirkerne til danske Gudstjenester, skønt de fleste af dem, som samles om vor Forkyndelse, fremdeles er Medlemmer af Landskirken, betaler Kirkeskat o. s. v.

Men da henved 150 Danske fra alle Dele af det gamle Adelby Sogn, hvis Beboere nu er delt mellem 3 tyske Præster, i Juni 1932 indsendte et Andragende om at faa overladt Adelby meget centralt beliggende Kirke til en maanedlig dansk Gudstjeneste ved mig, som i nogle Aar har holdt dansk Gudstjeneste i Tarup gamle Forsamlingsgaard, svarede den tyske Biskop mig paa min Forespørgsel, at Landskirken nu vilde træffe en *principiel* Ordning vedrørende det danske Mindretals Benyttelse af Sognekirkerne.

Som foreløbigt Resultat af Overvejelserne udsendte Kirke-regeringen i Februar 1933 en særlig kirkelig Nødfordning, hvorefter der gaves os danske Præster Mulighed for Benyttelse af Sognekirkerne mod, at vi kun benyttede det danske Sprog. I April Maaned modtog jeg følgende Skrivelse fra Kirkerege- ringen i Kiel:

J. - Nr. 148 K.-R.
Kirkeregeringen

Kiel, den 10. April 1933.

Paa Andragendet af 23. forrige Maaned [ang. min Lige- stilling med tyske Præster m. H. t. Kirkernes Benyttelse] be- stemmer vi hermed paa Grund af Nødfordningen af 8. Fe- bruar 1933 — (Kirchl. Ges. - u. V. - Bl. Side 21), at Deres Højærværdighed ligestilles med Landskirkens Gejstlige i de Tilfælde, som nævnes i §§ 60 og 65 i Forfatningen for den Ev.-luth. Landskirke for Slesvig-Holsten.

Ligestillingen bevilges under følgende Betingelser:

1) Saavel ved de kirkelige Handlinger som ved eventuelle Gudstjenester skal De benytte det danske Sprog.

2) Kirkelige Handlinger maa De kun foretage, naar der er udstedt et Dimissorale. De skal straks give vedkommende Sognepræst Meddelelse om den foretagne Ministerialhandling og de nødvendige Oplysninger til Indførelsen i Kirkebogen.

3) I Tilfælde af Afholdelse af Gudstjenester ifølge § 65 er De personlig foruden dem, der stiller Andragendet, an-

svarlig for Omkostningerne og Sikringen af den kirkelige Ordning og Værdighed.

Denne af os tilladte Undtagelse kan til enhver Tid tilbagekaldes og mister sin Gyldighed senest ved den næste Landsynodes Slutning.

	(sign.)	D. Mordhorst.
Stempel.		Attesteret
		Hansen,
		Kons. - Over-Inspektør.

Højærværdige
Herr Pastor H. F. Petersen
i Flensborg—Harreslevmark,
Grænsegade 10.

Men skønt Kirkeregeringen saaledes havde talt og sagt Ja, gav Menighedsraadet i Adelby den 19. April et skarpt Afslag, og til vor Klage er der indtil i Dag ikke taget officiel Stilling, skønt den nye Synode ved sit Møde den 22. September har godkendt Kirkeregeringens Bestemmelser.

4. *Fra Pionérarbejdet.*

I S n e f o g.

En folkelig og kristelig Pionergerning som vor er i mange Henseender en Tur ud paa Dybet: vi kender ikke paa Forhaand Resultatet.

Jeg mindes en Tur i Snefog mod Vest, hvor vi klatrede over Pigtraad og sprang over Grøfter — alt i Mørke. Vi gik og gik og kom tilsyneladende ingen Vegne. Jeg blev heller ikke just hyggeligere til Mode, da jeg hørte min ene Ledsager spørge den anden: »Hvorlænge er det i Grunden siden, du har været den her Tur?« og Svaret lød: »Ja, det er vel saadan noget som 30 Aar siden, men da var Vejret godt, og jeg kom ad Landevejen.« Naa, det var jo lige saa slemt at vende om som at blive. Men jeg fortrød heller ikke den Spænding — og Fare — vi havde været i. Thi da vi med over en Times

Forsinkelse naaede det lave Bondehus, hvor vi skulde holde vort første Møde, var der samlet 23 trofaste, forventningsfulde Mennesker, som det var saa rart at tale til. Kredsen samles regelmæssigt endnu.

Undertiden ligger de Hjem, vi skal til, saare ensomt og forladt; Vejene er bundløse mange Steder, og af og til kan man være udsat for Drillerier fra Tyskernes Side. Endnu har jeg dog ikke oplevet, hvad der hændte et Par andre inde fra Flensborg, da de holdt Møde et afsides Sted. Da Bilen startedes, viste det sig, at Lygterne var ødelagte, saa der var intet andet at gøre end overnatte derude. Men jeg har dog oplevet, at min Bil gik i Staa midt paa en sandet og øde Hedevej — en halv Time fra næste Telefon og 12 km til næste Jernbanestation.

Til mine bedste Oplevelser hører Optagelsen af Arbejdet et Sted, hvor der overhovedet aldrig siden Afstemningen har været gjort Forsøg paa at samle til danske Møder, men hvor jeg fik Mod til at tage fat efter en indre Tvang. Jeg talte med forskellige om Sagen, og de mente alle, at det vist var haabløst: der var ingen Danske. Men een Fælle fik jeg da — vor K. F. U. K.-Sekretær —, og en skønne Efterarsdag rejste vi derud for at søge efter Dansktalende eller Dansksindede, som havde kristelig Interesse og Trang.

Vi kom straks til den rette Mand, som ganske vist saa lidt forbeholdent paa os i første Omgang og ikke troede ret meget paa Sagen. Men vi fik dog nogle Adresser, og inden Aften havde vi været i en hel Del Hjem, hvor vi var saa velkomne, at vi endog turde fastsætte et Møde.

Men hvor skulde Mødet holdes? Vi kan ikke som hjemme faa overladt en Skolestue, en Gymnastiksal eller en Sal i et Missions- eller Forsamlinghus. Ja, end ikke en Krostue kan jeg leje, da Kromanden er bange for sine tyske Kunder — man kan heller ikke forlange, at han skal kunne leve af vor Fortæring! Der var ganske vist en Stue paa Stedet, hvor en Mand havde ligget syg i længere Tid; men han turde ikke huse os af Frygt for Tyskerne. Og en Kone nærede samme

Betænkeligheder, ja, hun troede, at hendes Lejere vilde sige op, hvis vi holdt danske Møder hos hende og sang danske Sange. Endelig fik vi da et foreløbigt Sted at være, og siden har vi været sammen en Gang om Maaneden og har faaet et godt Samlingssted og en god lille Kreds.

L æ n g s t m o d S y d i M i d t e r l a n d e t .

Hellig tre Kongers-Dag er lige passeret, fortæller Sekretæren for Landdistrikterne Syd for Grænsen, Frederik Petersen, Vejret er mildt og klart. Til Jule-Kulde og Jule-Slud mærkes intet. Markerne staar saftig grønne. Rugen skyder frem af Mulden. Trærnes Knopper svulmer af Saft og Kraft. Foraaret kan efter alle Solemærker at dømme ikke lade vente ret længe paa sig!

En saadan mild Vinterdags Eftermiddag samles nogle ældre Mennesker til dansk Jule-Samvær i vor sydslesvigske Hjemstavns sydvestlige Hjørne. De kommer frem fra de lave Hytter og de forblæste Gaarde ude paa Markerne. De allerfleste er Mænd, Mænd nær Støvets Aar. En enkelt er dansk Veteran og næsten fyldt de hundrede. Alle er de trukket i Kiste-klæderne, uforgængeligt, hjemmegjort Vadmel, og har pyntet sig med den sorte Krave. Ud af Trøjelommen stikker den korte Tobakspibe.

Efter at de er bænket inde i den lune, lavloftede Dagligstue omkring det med Grønt og Julelys pyntede Langbord, kommer der hurtigt Liv over Snakken. Det er en Fryd at lytte til det uforfalskede sydslesvigske Dansk. Man glædes over saa ægte, rent og klangfuldt det lyder i disse gamle Landsmænds Røst. Desværre tales det her i det danske Sprogomraades yderste Spids kun af de ældre. Snart vil de tilsyneladende have taget det med sig i Graven. I Fjor Sommer forstummede Dansk som Hus- og Hjemmesprog i det sidste danske Hjem paa denne Egn. Nu tales det til daglig kun af disse faa gamle Mennesker, naar de mødes hos hinanden og genopfrisker Minder fra længst hensvundne Dage.

Den blaa Sangbog ligger fremme paa Bordet, og snart synges den ene Julesalme efter den anden. Til at begynde med er det kun faa, der nynner med paa Ord og Melodi. Dog det varer ikke længe, før vi alle er et samstemt Kor, i hvilket unge og gamle Røster klinger sammen, understøttende og udfyldende hinanden. Selv de enkelte, der paastod ikke at kunne læse eller tale Dansk, kan ikke dy sig; ogsaa de synger med paa »Dejlig er den Himmel blaa« og alle de følgende Sange. Og under Kaffebordet med hjemmebagte Julekager og tilhørende Juleknas drister de sig endda til at tage Del i den livlige Samtale paa godt Sønderjysk. Længst glemte Gloser fra den Tid, deres Forældre og Bedsteforældre havde talt Dansk med hinanden i Barndomshjemmet, dukker frem og vinder fast Form. Hvad de selv vilde have betragtet som en Umulighed, bliver Tilfældet: De forstaa vort Sønderjysk; de kan selv tale det; de kan følge og forstaa Præstens korte Andagt og udtaler senere, at den havde givet dem mere af Opbyggelse og indre Berigelse end den sædvanlige Søndagsprædiken af deres egen tyske Præst.

Længe fortsættes Samværet. Tale og Sang afløser hinanden. Det er svært at bryde op. Men da Skumringen smyger sig om Hus og Gaard, afsluttes dette uforglemmelige Møde, og hver gaar hjem til sit!

Efter lange og trange Tider er der nu ogsaa hernede længst mod Syd afholdt dansk Møde, til Glæde og Berigelse for danske Landsmænd. Ogsaa de har mærket et Pust af den danske Vaar, der langsomt driver ned over vort Land. Men mangt et Hedestykke maa endnu ryddes og pløjes dybt, inden Vaarens Magt ogsaa paa dette sydligste Strøg kan faa brudt Vinterkulden og faa Spirer til at gro og vokse frem!

I en Stationsby mod Vest.

Samme Fortæller beretter om vort første Møde et andet Steds saaledes:

I en Bil er vi kørt ud til en større Stationsby mod Vest. Vi skal til dansk Møde, noget, der paa dette Sted ikke har været prøvet, siden Afstemningsrøret bølgede over Landet. I den Tid afholdtes her nogle Møder, der ved Utaalsomhed og Ubeherskethed fra tysksindede Deltageres Side formede sig til berygtede Spektakel-Møder. Yderst vanskeligt har det siden været for dansk folkeligt Arbejde at vinde frem paa denne Egn. Dog nu mente man, at Betingelser og Muligheder for Afholdelse af mindre danske Møder var til Steder, og i Adventstiden i Fjor blev Begyndelsen gjort.

I den lavloftede Stue samledes i de søvnige Petroleums-lampers matte Skær Deltagerne fra nær og fjern. En Del af dem var ikke ukendt med danske Møder. De havde ikke skyet Vej og Tid for at overvære dem paa andre Egne af Landet. Nu var de glade for at kunne samles til sligt i deres egen By, og aldrig vil de glemme den fattige og særegne Begyndelse: Der var budt Velkommen; den ene Sang var sunget efter den anden; nu taltes der om Advent og dens Budskab til os Mennesker. Men Forstyrrelser og Afbrydelser af harmløs og utilsigtet Art tvang Taleren til atter og atter at genknytte den brustne Traad. Forstyrrelserne voldtes af en forsinket Mødedeltager, der var kommen langvejs fra og høj-røstet maatte have hilst »Goddav« til alle Sider; af et Postbud, der bragte Byens tyske Avis; af en Jernbanemand, der kom for at hente et Rugbrød, som indpakkedes i den nylig ankomne, ulæste Avis; af Husmoderen, som udtrykte sin Ængstelse for Bilen, der holdt uden for Døren og let kunde lide Overlast af Byens opfanatiserede Ungdom. — Saadan sad Skrækken fra Afstemningstidens uhyggelige Oplevelser hende i Kroppen, at hun vanskeligt kunde tænke sig et dansk Møde afholdt uden Forstyrrelser fra tysk Side.

Da det næste Møde skulde afholdes, havde en anden af Byens Danske beredvilligt stillet sine Stuer til Raadighed. Og i dette pietistisk indstillede Hjem fik det et ganske andet Præg. Mødet afholdtes kort før Jul, hvorfor der blev sunget en Mængde Julesalmer paa baade Dansk og Tysk. Ogsaa den

korte, smukke Andagt blev holdt i det tyske Sprog. Men ved Kaffebordet taltes der kun det mest uforfalskede Sønderjysk, og der herskede en egen hyggelig Stemning over dette ejendommelige Møde. Senere læstes en Fortælling paa Dansk. Til Afslutning blev der bedt Aftenbøn og Fadervor paa Tysk.

Længe vil Mindet leve om denne Begyndelse paa danske Møder ude paa Vesterkanten. Den fik sit Særpræg ved, at dansk og tysk Sprog brugtes Side om Side i den samme Sags Tjeneste. Der lød intet nedsættende om den anden Part, om dens Gærnsarbejde og Kulturliv. Men i Følelsen af, at Dansk har Hjemstavns- og Førstefødselsret i dette omtumlede Land, formindskedes denne Ret ikke ved Brugen af det Sprog, Tid og Forhold samt Forsømmelser fra dansk Styre har paatvunget Dele af vore Landsmænd.

Hvad der var utænkeligt for blot ti Aar siden, er nu sket saa mange Steder: Dansk Liv bryder frem og finder sin egen Form. Vi skal ikke rette paa Formen, men kun give Livet Vækstmuligheder og Grobetingelser, saa vidt vi evner og magter!

Ved Ejderen.

En Dag modtager jeg Indbydelse til at tale ved en dansk Julefest i en By ved Ejderen, hvor de gennem en Del Aar har været samlet, har haft Undervisning i Dansk ved en Vandrelærer og nu har dannet en slesvigsk Forening, som den Dag allerede talte 65 Medlemmer. En Del af dem har tidligere været ansat ved Værftet, som nu er lukket; nogle stammer fra den danske Del af Slesvig og nogle er indfødte i Byen, hvor der findes Rester fra den danske Tid ogsaa i Henseende til Sind.

Jo, naturligvis, hvorfor skulde jeg sige Nej til den Tillid, der vises mig? Foruden mig skulde en dansk Lærer holde et Lysbilledforedrag. I min Bil suste vi med vore Koner forbi Treia, Gustav Johannsens Fødeegn, og Povl Helgesens Fredrikstad derved, hvor vi modtoges paa bedste Maade.

Først talte jeg ved Julefesten for Børnene, af hvilke en hel

Del har været i Danmark, ligesom en Del Unge dernedefra har været paa danske Højskoler. Der var vist en 40 Børn, som sang og lyttede om Kap med de fremmødte Forældre.

Saa spiste vi til Aften paa et tysk Hotel for os selv. Der var forskellige Ting, bl. a. vore Foredrag, vi skulde have set igennem. Hotelfolkene var i stor Vildrede med Hensyn til, hvad vi var for Folk; tilsidst kom de til den Anskuelse, at vi vist var Skuespillere eller saadan noget.

Derpaa vandrede vi hen til Danskernes Samlingssted, hvor nu over 60 Voksne havde taget Plads ved de pyntede Kaffeborde. Jeg talte efter Lysbilledforedraget om Julen — paa det tyske Sprog, men alligevel paa Dansk, idet jeg fortalte en Oplevelse, Dr. Knud Rasmussen havde haft paa Grønland, og Selma Lagerlöfs »Flammen«.

Jeg synes, vi fandt hverandre, og at det var en i alle Maader god Fest. Og senere havde jeg faaet at vide, at den danske Maade at forkynde det kristelige paa nok var ny for dem, men netop passede til dem.

Hvad gjorde det saa, at vi bagefter maatte skvumpe ad en frygtelig hullet Vej tilbage, og Tyskerne angriber mig for Sjælekøb og Proselytmageri! Naar Danskerne selv opfordrer mig dertil, vil jeg gerne overalt gøre mit til, at deres Sjæle kan vindes for Gud, og det skulde enhver Tysker glæde sig over. Desuden: naar den i Tønning fødte Pastor Brauneiser kunde være dansk Præst i Flensborg, kan jeg vel til Gengæld være dansk Prædikant dernede.

Men underligt at være kaldet ned til Ejderen af Danske!

VI. FRA VOR NÆRMESTE DANSKE ARBEJDSMARK

Du endnu har det bedste tilbage —.

Vor Tid dyrker Udseendet, Façaden, Talmajestæten, og det ser ud til, at vi mere og mere skal føres i Retning af Udvortshed. Opvisning og Demonstration af Stemmehæder, Tilhængere, Resultater, Evner, Sindelag o. m. m. — det er Tidens Sport endog paa det aandelige Omraade. Selv naar vi Mennesker ser paa hverandre, er det næsten altid udefra, og vi er derfor ofte enten Snobber eller Foragtere. Mon det ikke kommer noget af, at vi — som H. C. Andersen har revset det i »Snedronningen« — mere lever efter *den store Tabel* end ud af *Fadervor*?

Desværre ser man ogsaa kun udefra paa et Grænseland som Sydslesvig, og man har været hastig i sin Dom over dens Befolkning, skønt man i Virkeligheden aldeles ikke kendte den. Thi

han har aldrig levet,
som *klog* paa det er blevet,
han først ej havde *kær*.

Man kender kun helt den og det, man holder af, og der er en stor menneskelig Sandhed i en Sang fra Nordslesvig fra den Tid, man ikke maatte *vise* sine danske Farver,

usynligt for *Fjenden* er Flaget, vi bær'.

Ganske bogstaveligt oplevede jeg det ved den danske Ans-garfest i 1926 i Slesvig By, hvor før Resten de tyske Opvar-tere strejkede uden Varsel, og vi selv maatte bære Maden om-kring. Paa Køreturen fra Dannevirke ind til Slesvig By saa jeg — og et Par Gæster paa samme Vogn som jeg — pludselig et Gardin blive trukket til Side og en hvidhaaret Kone vifte med et lille Dannebrogflag — kun et Øjeblik, og Gardinet var tæt trukket for som før. Udefra set bor ingen Dansker paa det Sted!

Et Land som Sydslesvig og dets Befolkning kan lignede ved en Kirke med farvede Kirkeruder. Udefra set opviser selv de kønneste Kirkeruder en broget Forvirring uden Mening, og ingen vil finde paa at udtale sig om Kirkens Indre og Livet derinde ud fra Ruderne alene. Nej, før at opleve Kirken maa man gaa ind ad Kirkens Dør, ærbødigt og opladt. Men man kan atter ikke nøjes med at kende Kirkens Historie, konstatere de ydre Fakta som Kirkegængernes Mængde og Sprog, Præ-stens Stemme og Begavelse. Nej, der skal Samliv til for at kende det egentlige Kirkeliv. Og saa først — indefra — aaben-bares det Ydres, ja selv Rudernes Herlighed.

Hvad de danske Sydslesvigere angaar, da vil man let komme til at sammenligne dem med de danske Nordslesvigere før Verdenskrigen, og det er forstaaeligt. Men der er en meget iøjnefaldende Forskel: i Nordslesvig var og er Danskerne Fler-tallet, i Sydslesvig derimod er det et i alle Henseender stækket Mindretal. Herved er det ikke saa let at sige, som H. P. Hans- sen kort før Verdenskrigen udtalte ved et dansk Aarsmøde med Hostrups Ord henvendt til Prøjserne:

vel kan du kro dig af Døgnets Kaar
og Sejren, de har dig skabt;
men du fører en Kamp imod tusind Aar,
og i den har du visselig tabt.

I Nordslesvig dansktalende, uafhængige Bønder, i Sydsles- vig jævne, ofte daarligt stillede Folk, en stor By med en Ar-

bejderbefolkning, sprogblandet, rodløs, uøvet i dansk kulturelt og politisk Arbejde. Dertil ved en Afstemning berøvet Fællesskabet med de mange og de tilsyneladende stærke. Sandelig, den danske Sydslesviger er ikke Opvisnings- eller Demonstrationsdanske. Siden 1864 har Myndighederne jo hindret ham i at lære Dansk, saa det ofte ikke engang er ham muligt at udtale sine Følelser paa Dansk, selvom han vilde. Nej, det, Sydslesvigeren er, viser han ikke for alle og enhver, allermindst for Fjenden og den tvivlsomme, kritiske, dømmende »Ven«. Men har han Tillid til én, saa faar man Lov til at lære ham at kende.

Udefra set er Sydslesvig ikke just en Heksekedel, som Tyskerne undertiden kunde kalde Nordslesvig før Verdenskrigen, men dog et Land med en Brogethed, som det endnu ikke er lykkedes nogen Magnet at sondre helt. Sprog, Sindelag, Livsanskuelse og Livsførelse opviser en kuriøs Mangfoldighed, en Vederstyggelighed for Hjemmefødningen med de forudfattede Teorier.

Sydslesvig spotter enhver Logik og Konsekvens — i saa udpræget Grad har det gennem Aarhundreder været et Grænse-land. Ikke mindst Præsterne, baade danske og tyske, har ganske eftertrykkeligt brændt deres Fingre ved at miskende den foreliggende Virkeligheds Tale. Hvad allerede Arild Huitfeldt skrev i Fortalen til sin Danmarkskrønike:

den, som lever i Tiden
og veed ikke Tiden,
han er, som om han var ikke til,

det passer paa ethvert Forhold mellem Kirke og Folk hernede i Sydslesvig. Ved en Grænse taber *altid* den Præst, som ikke er og ikke øver sig i at være Menneskekender; mange hernede er det gaaet som Halligpræsten i Lobsiens Bog om ham; men det er vel et Spørgsmaal, om vi ikke overalt, hvor vi er Præster, skulde ligne Landmanden mere i dette at *kende* den Jord, vi skal pløje og saa i!

For det er vist ikke blot henede, at Folk i de fleste Henseender er »uskikkelige«, o: ikke efter en Lineal! De er det ikke og vægrer sig ved »ovenfra og nedefter« at skulle sættes i Stil og Skik. Det, som man kalder Sønderjydernes »Stejlhed«, er vist netop *deres* Modstand mod enhver — ogsaa den velmente — Voldtagelse. Og vil vi være deres Ven og Medarbejder paa deres Glæde, skal vi først lære at beherske os selv saa meget, at vi gaar i Lære hos dem, vi vil tjene. Vi er ogsaa Mennesker, men vi ved altfor daarligt, hvad der er i andre Mennesker.

Det gælder da om ydmygt at »lægge sit Øre til Folkets Rod forneden« og at forsøge at lære den jævne danske Sydslesviger lidt at kende indefra. Hertil vil jeg gerne i al Beskedenhed give et lille Bidrag ud fra en Del Aars Samliv med ham, idet jg fortæller en Del Træk fra Virkeligheden og overlader til Læseren at forsøge en Tydning. Men jeg vil paa Forhaand sige, at mine personlige Oplevelser er kun stykkevise, og derfor skal disse Træk fra Hverdagslivet ikke paa nogen Maade betragtes som en Slags sydslesvigsk Dogmatik.

Side om Side.

»Lad dem vokse — Side om Side — indtil Høsten!« (Math. 13,30).

Dette Ord fra en af Jesu Lignelser findes anført i en Skrivelse, som en af de tidligere danske Præster ved Helligaandskirken i Flensborg, daværende Præst i Bov, Thomas Høyer Jensen, i 1840 indsender til sin Provst og Amtmand til Forsvar for, at han — forresten ganske uvæsentligt — forsøger at række Befolkningens danske Sprog Haanden. Skønt han aldrig havde drømt om at stille Dansk og Tysk lige, men ud fra Erfaringer i Virkeligheden regnede dem Side om Side, beskylder Tyskerne ham for at ville trænge det eneherkende tyske Sprog til Side.

Det samme Ord kom jeg saa stærkt til at tænke paa, da jeg en Dag paa Møllegades Kirkegaard stod ved to friske

Grave: Side om Side slumrer to af mine bedste Venner, den danske Sønderjyde, K. F. U. M.-Sekretær *Jes Kylling*, og den tyske Sønderjyde, Professor Dr. *Herting*. Begravelserne, som jeg begge overværede, var forskellige. Da jeg havde kastet Jord paa Kyllings Kiste, sang vi sammen »Krist stod op af Døde«, og da den tyske Præst havde forrettet Jordpaakastelsen over Hertings Kiste, blev 4 forskellige tyske Faner sænkede over Graven, medens Musikken dæmpet spillede Melodien til »Ich hatt' einen Kameraden«, Sangen om den gode Kammerat, som gik Side om Side med, men som ogsaa i Evigheden skal vedblive at være vor gode Kammerat.

Som Begravelsen var ogsaa deres Gerning, deres Sprog og Sindelag forskellige: *Kylling* var den kristelige Markevangelist i Ansgars Spor og *Herting* den tyske Opdrager. Men alligevel — som de nu hviler Side om Side, begge i Kristi Tro, saaledes arbejdede de ogsaa — skønt i modsat Lejr — i Virkeligheden Side om Side, nemlig for at tjene deres Folk og Land, Slesvig, det elskede, omstridte Land.

Grænseboere var de begge to, rundne af Grænselandets Muld og grebne af Grænsens Sang. Ud af en indre Tvang følte de sig begge kaldede til at vække og vogte, stride og segne for deres Folks hellige Sag. Derfor kom Troens Mand, Nordslesvigeren *Kylling*, til Sydslesvig, ombyttede den danske Borgerret, Genforeningen med sine andre Glæder skænkede ham, med den prøjsiske igen, drog ned til de udelukkede for at melde dem, at de ikke var glemt, hverken af Gud eller af Mennesker. Indtil Sygdommen kom, gav han det danske kristelige Ungdomsarbejde paa Landet i Sydslesvig sin Kraft og var tillige ivrig for at raabe det ud til Danmarks Kirkefolk: Glem ikke at have kristelig Omsorg for eders egne Landsmænd Syd for Grænsen! Hensynsløs sand var vor afdøde Ven i Ord og Færd — baade hernede og derhjemme, ret en Vægter i den danske Kirkes Fødestavn, Sønderjylland.

Af samme Grund tog den rigt udrustede Sydslesviger, *Herting*, en Lærergerning op — først i Flensborg og derefter, indtil Afstemningen i 1920, i Aabenraa, hvor jeg havde ham som

Rektor og Lærer i flere Aar. Han var helt igennem et Pligtmenneske, han kunde være umaadelig streng, men bag ved det kommanderende Væsen skjulte sig et hjertegodt, barnligt Sind. Hvor har vi Drengene ofte rystet for ham, men hvor holdt flere af os dog af ham! Jeg tror med Bestemthed, at han den Gang blandt alle fremtrædende Tyskere i Aabenraa var den, som vi Danske uvilkaarligt ærede mest.

Tysk var han — i Sind og Skind, men rettænkende og retfærdig. Modsat andre Lærere, som kunde drille os med spydige Bemærkninger, lod han i min Skoletid aldrig nogen Sinde falde et Ord om Dansk og Tysk i Timerne. Sedanfester og Knivsbjergture skaanede han os ikke for, kunde det vel heller ikke. (Og vi Danske kunde jo ikke godt blive hjemme fra Knivsbjerg, naar vi skulde skrive en Stil om Udsigten deroppefra!) Men hvor nobelttænkende han var, fremgaar af et lille Minde, som jeg har fra 1913, da Kejser Wilhelm fejrede sit 25-aarige Regeringsjubilæum, og der i den Anledning blev uddelt et stort og flot Værk om allerhøjst samme til de bedste i Klassen.

Jeg blev kaldt ind paa Rektorværelset — ikke saa lidt urolig for min Skæbne. Men saa sagde den strenge Professor saa mildt til mig: »Vi har udset Dem til at faa Kejserens Skolepræmie, men nu hører jeg, at Deres Forældre er danske. Jeg spørger Dem derfor: Tror De, at det vil bedrøve Deres Forældre, hvis vi giver Dem den Bog? Da vi gerne vil have, at De og Deres Hjem skal føle det som en Glæde og Ære, at De faar den Bog, skal De ikke have den imod Deres Vilje, men kan saa vente til en anden Gang.« Naa, jeg svarede saadan, som jeg mente, mine Forældre saa paa den Sag, fik Bogen og gemmer den som et værdifuldt Skoleminde. Den har ikke gjort mig til Tysker: mit danske Hjem var stærkere end den tyske Skole.

Men saa sagde Tyskeren nogen Tid derefter et Ord, som har fulgt eller rettere ledet mig siden og som vakte mig til at huske mit Ansvar som dansk Slesviger. Det var Rektors Dimissionstale over Ordet: »Mine Kræfter tilhører mit Land!«

Det Ord vil jeg fremdeles gerne have skal passe paa mit Liv og min Gerning — saaledes som det passede paa Herting. Han tog som Kristen Del i det tysk-folkelige Arbejde før Krigen, han var med i Verdenskrigen, og da Afstemningen kom, var han en brudt Mand. Saadan gik hans Fædrelands Skæbne ham til Hjerter. Ham knugede Tysklands Sorg og Savn saa stærkt, at han i Stedet for at tale store Ord om »hellere tysk Nød end dansk Brød« som nogle af dem, der *ikke* gjorde, som de talte, ganske stille pakkede sine Sager, plukkede en Afskedsblomst i sin Embedshave og tog Bopæl i Flensborg.

Da jeg, hans Discipel, saa opsøgte ham i taknemlig Ærbødhed, havde han ikke Gnist af Bebrejdelse overfor mig, som havde gjort hans Ledestjerne til min — i Modstanderens Lejr. Hvor ejendommeligt for Resten: Første Gang jeg mødte ham efter min Ankomst til Flensborg, stod vi Side om Side ved en Lærerindes Baare, og uden forud at ane, at min gamle Rektor vilde komme til Stede, havde jeg til Ligtalen benyttet de Ord, han i sin Tid havde skrevet i min Stambog. —

Dette, at Dansk og Tysk her i Sønderjylland, baade Nord og Syd for Grænsen, lever og dør Side om Side, er ikke en ny, men en aarhundredgammel Tone, som saa til en Tid blev overdøvet af andre Toner. Til Tider lyder den hernede stærkere end ellers og det endog i Hverdagen. Dannebrog hang i »Østersøaaret« (1931) Side om Side med andre Flag i Byens Gader, Danske og Tyske færdes sammen i Byens Raad, ved Udstillinger og Møder som i Hjemmene og paa Kirkegaardene. Ude i Valsbøl ligger »Valsbølhus« Side om Side med Sognets gamle Kirke. Ved Begravelser paa Landsbykirkegaarde gaar vi danske Præster, efter Stedets Skik, i vor danske Præstekjole, Side om Side med den syngende tyske Degn foran Kisten, og fra Prædikestolen taler vi ofte med dansk Hjerter og tysk Tunge Evangeliet for Danske og Tyske, som sidder Side om Side dernede i Kirkestolene.

Det er saavel i Nordslesvig som i Sydslesvig blevet en Selvfølge og en Hverdagsbegivenhed, at Dansk og Tysk lever Side om Side. Hvilken Lettelse for Livet som Grænsebo, hvis

dette gensidige Anerkendelses- og Ligeberettigelsesforhold kan vedblive og udvikles! Ja, mere end det: det er netop det, der gør det saa rigt at være her — trods alle Vanskeligheder. Det er rigtigt, hvad der engang stod i »Die christliche Welt«, hvor Budet »Du skal elske din Næste som dig selv!« blev overført paa Forholdet til Grænsenaboer: »Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben, bewahret sie!« Danske og tyske Sønderjyder har i deres Naboskab en kostbar Skat, som det gælder om at vogte som en betroet Gave.

Men endnu en Ting følger med denne Gave, vor Tid giver os. Skal vi fuldt anerkende Modparten og anerkendes af ham, saa maa vi, baade vi, som er kaldede til Tjeneste hernede, og I derhjemme, som vi hører sammen med langt dybere end ved Sprogets Baand, give og gøre vort Bedste, for at det danske Liv kan faa Mulighed for at trives saa rigt som muligt Side om Side med det tyske. En Krisetid som vor driver til Mission — mere end til Almisse. Dybbølørdet »I skal ikke blive glemt« kan og skal betyde et Fremad og et Fremstød for dansk Liv i Grænselandet.

Ikke for Konkurrencens, men for selve Livets Skyld maa hele den danske Menighed derhjemme stille sig bag os i vort kirkelige Arbejde blandt de Danske Syd for Grænsen, stille sig bag os ved at sende os det Mandskab og de Redskaber, som Arbejdet kræver. Og siger man: det er vist ikke nødvendigt og nytter vist ikke at forsøge at vække en sovende Befolkning, saa svarer jeg — uden dermed at ville karakterisere Stillingen dernede — med en Historie, *Kristen Kold* yndede at fortælle, naar for saa mange Aar siden Sognets Præst ikke fandt det nødvendigt, at han gjorde et Arbejde, hvor han var vant til at være ene om det: En Jyde og en Tysker mødtes i Helvede, og Tyskeren stønnede »Ach, Herregott!« (Aa, Herre Gud!) Da Jyden hørte det, udbrød han: »Hvad, siger du, her er godt? Saa maa du være nem at nøje!«

Nej, i Sydslesvig er det bedste ikke for godt. Ogsaa iblandt de Danske hernede vokser Hvede og Ukrudt Side om Side. Her tiltrænges at faa Hveden saadan til at vokse, at Ukrudtet

ikke kvæler den og lægger dens Liv øde. Vort Folk hernede *kan* ikke undvære vor Kirke, omend nok saa mange var saa døde og døve, at de mente det. Og »Dansk Kirke i Udlandet«, som er Mellemed mellem den danske Folkekirke og Danskerne hernede, *kan* ikke undvære, at hele det danske Folks Menighed stiller sig bag dets Virksomhed i Bøn og Offer.

Sprog er ikke lig Sind.

Hvilket Sprog vi taler, afhænger af Hjemmet, Skolen og Omgivelserne, og selvfølgelig vil Mennesker normalt lære det Sprog, de holder mest af. Men i et Grænseland, hvor der forefindes saa meget ulogisk og inkonsekvent, vil dette ikke altid være Tilfældet, særlig hvor man tager uandeligt og materialistisk paa Tilværelsen.

Enhver veed, at en hel Del af Tyskerne i Nordslesvig taler dansk Folkemaal, Sønderjysk. Men mange veed ikke, at en hel Del af Danskerne i Sydslesvig taler tysk Folkemaal, Plattysk. Man er altsaa ikke dansk, fordi man taler dansk, ligesaa lidt som man er en Ko, fordi man siger »Buh«, og from, fordi man taler fromt.

Lad mig fortælle et Par Sprogoplevelser, som viser Stillingen:

I Begyndelsen af min Gerning — for en 7 Aar siden — cyklede jeg ofte ud paa Landet og plejede da — som det er Skik i Nordslesvig — at sige »Goddaw« til enhver, jeg mødte. Jeg mødte da ogsaa en prægtig gammel Mand, som svarede nok saa bredt »Goddaw«, og jeg tænkte: her har du en rigtig gammel Dansker fra den danske Tid, og hoppede af Cyklen. Jo, han havde gaaet i dansk Skole og var konfirmeret paa Dansk i 1864, men han tilføjede meget snart paa Sønderjysk, at det var meget kedeligt at være Tysk, naar man ikke kan tale Tysk.

I en stor dansksindet Arbejderfamilie i Flensborg taler alle Plattysk til daglig; den eneste, som taler Dansk (Sønderjysk)

i den Familie, er en tysksindet Tante ude i et dansktalende Sogn mod Vest.

Ved en større Fødselsdagsfest for en gammel Kone bød Formanden velkommen paa Sønderjysk, og da det er mit Modersmaal, kom jeg ogsaa til at holde Festtalen paa Sønderjysk. Derefter talte en dansk Flensborger paa Plattysk. Ved Kaffen takkede Fødselsdagsbarnets Datter paa Højtysk, og jeg sluttede Aftenen paa Højdansk. Saaledes havde vi talt 4 forskellige Sprog, men saaledes som Folk er gift ind i hverandre, findes der mange flersproglige Hjem henede, hvor der er mange, som kan forstaa Dansk, men ikke tale det.

En Dag, da jeg var ude paa den nye Banegaard — Flensborg med sine henved 65000 Indbyggere har jo faaet en stor ny Banegaard ude i Byens sydligste Udkant, kom jeg til at ærgre mig over at høre nogle danske Skolepiger, der skulde paa Udflugt til Danmark, tale Plattysk sammen. Jeg tænkte: det er da ogsaa for galt, men saa opdagede jeg nogle tyske Skolepiger fra Nordslesvig — kendelige paa deres farvede Skolehuer — henne ved Billethullet, og da jeg lyttede efter, talte disse sikkert tyskbevidste Piger det dejligste Sønderjysk som jeg selv.

Saa tænkte jeg ved mig selv: naar Danskere taler Tysk og Tyskere Dansk, saa kan det jo gaa lige op — indtil videre er det et Faktum.

Det sønderjyske Spørgsmaal er ikke *kun* et Sprogspørgsmaal, som man saa overfladisk har gjort det til. Nej, Sprog og Sind dækker ikke hinanden.

Nogle Sprogblomster.

En Del af vore Tilhørere, som godt kan forstaa Dansk, har nogen Vanskelighed ved at udtrykke sig i det danske Sprog. Derfor taler de det heller ikke til daglig — »vi vil ikke være til Grin for vore Børn, som gaar i dansk Skole,« siger de ofte. Dansken er tit blandet med Tysk.

En Kone taler om den »rette« Side — dermed mener hun

højre (rechte) Side. En anden kunde ikke gøre sig forstaaelig for vore Børn, da hun talte om en lille hvid »Siig« — Ged (Ziege). Een taler om at være »gidsig« — gerrig (geizig), een om et »Tegeli« — Teglværk (Ziegelci). Mange taler om at faa deres Børn »trukken op« — opdraget (erzogen).

En Dag blev jeg standset paa Gaden af en yngre Sydslesviger, som sagde til mig: »Jeg har en Bed (Bøn) til Dem.« Ligesaa uforstaaeligt lød i første Omgang en anden Henvendelse til mig om at give hende en »Skiin« (Attest) for, at jeg havde »truet« (viet) hendes Datter. Een skrev om nogle »Levningsmidler« (Levnedsmidler). En Moder kommer til mig og beder mig om noget brugt Tøj til sin Dreng, »for han har altid Natteföte« — »nasse Füsse«, vaade Fødder. En Mand kunde ikke forstaa, at en Københavnerinde ikke saa gladere ud, da han vilde komplimentere hende til hendes pæne Straahat og sagde »Det er en møjfin Halmhat, De har paa.« En Dame vilde ikke være »optrængende« (paatrængende) og sagde: »Han foer mig ud« (kørte mig ud).

Underlige Aftenluftte.

En Eftermiddag, medens jeg er travlt optaget af noget Skriveri, telefonerer Fru Anna Kjems til mig, at jeg straks skal med ud i en lille Kvindekreds paa Landet. Jeg gør Indvendinger: »Jeg kan ikke saadan uden Varsel altid fare af Sted, og jeg er ikke forberedt osv.« Men der hjælper ingen »Kære Mor« — jeg skal med, og jeg maa indrømme, at vi har det rart sammen.

Efter Kaffen skal der synges, og hvor overrasket bliver jeg ikke, da en Kone beder om at faa »Underlige Aftenluftte« (der staar jo noget om »Danmark er min anden Moder«). Senere gør jeg en udvandret gammel Fynbo saa glad ved at forære hende et Nyt Testamente paa Dansk — hun havde vist i 40 Aar ingensomhelst Forbindelse haft med dansk Kirkeliv — at hun straks giver sig til at læse i det under vort Samvær. Ved Afskeden bliver hun ved med sin Taksigelse over Gaven.

Det lyder som et Eventyr, at dansk Liv og Sang stadig griber flere og flere hervede. Skole, Bogsamling, Presse, Møder og Kirke har ikke virket forgæves. Det er højst forskelligt, hvad der synges, men trods de daarlige Tider er det ikke Klagesange, der lyder, i hvert Fald ikke hos den jævne danske Sydslesviger.

En Aftenstund stod jeg udenfor en Stald og hørte til min Overraskelse et Par unge Mennesker synge »Vift stolt paa Kodans Bølge«, medens de malkede. Det var to af mine Konfirmander fra — danske Privatskole.

Paa en Trappegang hørte jeg en ung Pige synge »Jeg saa kun tilbage«; ja endog »Jeg gaar til Himlen, der er mit Hjem« tonede mig en Gang imøde — det var en ung Pige, der bar Brændsel op paa 4. Sal, som sang den uden at tabe Alvoren (hvad jeg var lige ved at gøre!) En Kreds paa Landet vil helst synge »Elsk dit Land, Dannekvinde, Dannemand«, en anden »Paa det jævne«. Et tredje Sted er de helt vilde efter Aakjærs Sange. Men et fjerde Sted, hvor man er gammelmissionsk, vil man synge om Jesus og ikke om Havren. Overhovedet vil man ikke derude synge efter den blaa Sangbog — »vi vil have det rene Evangelium,« siger man.

Tilrejsende har undret sig over, med hvilken Kraft man i Sydslesvig synger »Som en rejselysten Flaade« og i Helligaandskirken »Min Sjæl, du Herren love« og (efter Laubs Melodi) »Det er saa yndigt at følges ad, hvor Vejen er banet paa det jævne«.

Gælder Frelsen ogsaa mig?

Lige da jeg var kommen til Sydslesvig, kom jeg en Dag tilfældigt ind i en Stue, hvor en fattig, værckbruden Kone laa ganske alene. Hun saa ud til at undre sig over, at jeg kom ind til hende — der var noget forpint afværgende i hendes Blik, som vilde hun sige: »Skaan mig!« Det beroligede hende at høre, at jeg ikke havde hørt om hende — hun var nemlig ligesom udstødt af Menneskers Samfund paa Grund af sin

Fortid. Lidt efter lidt, da jeg kom den ene Gang efter den anden, fortalte hun mig hele sit Liv, om Livets Hoffærdighed, Menneskers Bedrag og om sin egen Synd og Skyld. Det var ikke lysteligt at høre.

Saa en Dag spurgte hun mig indtrængende: »Det, Jesus har sagt om Frelse og Syndere, gælder det ogsaa mig? Er jeg ikke for ussel?« Hvor var jeg glad over at turde sige: »Jo, De er ligesom enhver Synder særlig velkommen hos Frelseren, hvis De længes efter at blive hjulpet af ham — mere end hvis De troede, at De ikke havde ham behov.« Jeg ser endnu hendes Ansigt straalet af Glæde. Det viste sig, at hun turde tro Tilsgagnet om Syndernes naadige Forladelse, og begærede senere at komme til Alters, ikke blot een Gang, men ofte. Hun fik Fred i sit Sind, og efterhaanden kunde hun ogsaa bedre tilgive Mennesker, hvad de havde gjort Ondt mod hende, og hendes sidste Bøn var, at hendes Børn skulde blive troende, saa de kunde bevares fra det Onde.

Det var en Lørdag Aften.

Første Gang der et Steds blev indbudt til kristeligt Møde for unge Piger, mødte der 16 »unge Piger« i Alderen fra 14 til 70 — alle lige forventningsfulde. Da Mødet skulde begynde, skulde der findes en Sang, som i hvert Fald nogle kunde antages at kende. Lederen foreslog »Lover den Herre«, der har Indhold og Melodi fælles med den tyske Salme — nej, den kendte de ikke. Saa da en Fædrelandssang, f. Eks. Sydslesvigernes Nationalsang »Jeg elsker de grønne Lunde« — atter nej. De var ikke vant til at komme til Møder af nogen Art. Endelig fandt man en Sang, som oven i Købet blev sunget med stor Kraft, nemlig — »Det var en Lørdag Aften«. Med den begyndte saa de kristelige Møder for unge Piger paa *det* Sted. Efterhaanden har Deltagerne lært en hel Del andre Sange.

Et andet Sted ved et opbyggeligt Møde havde en tilrejsende Taler holdt en alvorlig Prædiken, og han syntes, Tilhørerne var godt med. Han spurgte dem da, hvad de nu helst vilde

syng. Først var der ingen, der sagde noget. »De er allesammen lige gode,« plejer man ofte at faa til Svar. Men tilsidst var den én, der til Talerens Forfærdelse foreslog »Roselil og hendes Moder«.

Selvom Tilhørerne gerne *vil* syng, er det ikke altid let at faa lært nye Sange. Ofte oplever man, at de synger af fuld Hals — inden de kender Melodien. Det gælder da om med et venligt og taalmodigt Smil at holde Justits uden at lade Skolemesteren komme for meget frem.

Hva', æ do dansk?

Midt i Landet tales der — særlig og undertiden kun af de gamle — endnu rent, uforfalsket Sønderjysk mange Steder. En Sommersøndag for nogle Aar siden træffer to Mand hinanden i en Rutebil, der skal føre dem til Flensborg. De drøfter mange forskellige Ting paa Sønderjysk, men ingen fortæller den anden, *hvor* han skal hen i Flensborg. Paa Bilstationen byder de hinanden Farvel og gaar hver i sin Retning. De er derfor lige forbavsede, da de snart mødes igen — paa den danske Aarsmødeplads, hvor henved 5000 danske Sønderjyder plejer at mødes en Gang om Aaret under et stort vajende Dannebrog. De stirrer paa hinanden og udbryder begge som een: »Hva', æ do dansk?«

Altsaa, de kendte nok hinanden, men de anede ikke, at de var danske begge to. Det samme har jeg oplevet Gang paa Gang, at jeg ved mine Møder har ført Danske sammen, som boede tæt ved hinanden uden at ane, at de havde samme nationale Sindelag. Sammenlignet med Nordslesvigerne kan man jo beklage, at mange danske Sydslesvigerer endnu ikke er mere nationalt vakte og bekendende; men dels er der gjort alt for lidt fra dansk Side og dels er der da Forskel paa at være Mindretal og Flertal. Desuden har der jo været Afstemning, og endelig kan man stole paa, at det er sundere, at Folk jævnt og trofast lever og føler dansk end tidlig og silde taler om deres »Danskhed«. Thi det at være dansk bestaar i mere end i at snakke dansk!

Vi hader ingen, men elsker dig, Danmark.

Naar Børnene nu kan gaa i dansk Børnehave, saa i 8 Aar i dansk Skole, derpaa blive konfirmeret paa Dansk og komme i danske Foreninger, saa kan Forældrene komme til at føle sig saa mærkeligt bagefter, at de føler Trang til ogsaa at læse og skrive Dansk, hvad Tyskerne jo udelukkede dem fra i deres Barndom og Ungdom. De taler med en dansk Lærer om Aftenundervisning, og der dannes et eller flere Aftenhold af Voksne, som troligt slider i det med Læsning, Genfortælling og Stile. Det hele foregaar i stor Gemytlighed — under Alvor og Gammen.

Et saadant Aftenhold med lutter Arbejdere og Arbejderkoner fandt paa, at der til Afslutning skulde holdes en Slags Eksamen. Præsten skulde være Censor og Læreren Gæst, hele Arrangementet skulde de nok selv klare. De skillerede sammen, fik bagt Kager og købt det nødvendige til Tandem, Bordene var smykkede med Blomster og Dannebrog — alt skulde foregaa paa Dansk.

En af »Eleverne« bød Velkommen, der blev sunget af den blaa Sangbog, og en efter en læste højt eller fremsagde Vers eller lignende. Det var rørende at høre Folk, som er dansk-sindede, men aldrig har haft Lejlighed til at lære andet end Tysk, udtrykke sig paa Dansk. Der var Kærlighed og Iver bagved, der var ingen, som følte sig særlig trykket af Situationen; vi var ligesom een stor Familie. Der var forresten en Kone, som greb mig om Hjertet med et Digt, hun citerede. Hun talte ellers altid Plattysk, hendes smaa Børn havde jeg døbt og hendes ældste Barn konfirmeret paa Dansk. Af Digtet husker jeg kun een Linje, men den sidder ogsaa fast:

de hader ingen, men elsker dig, Danmark.

Jeg følte: dette Vers passer saa ret paa Sydslesvigs Danske. Saadan er det. Konen vilde aldrig kunne sige det med sine egne Ord, men hos Digteren fandt hun det udtrykt, som var blevet en Del af hendes Liv.

Naar vi samles, lyder der sjældent haarde Ord om Tyskerne. Vi hader dem ikke — det har vi slet ingen Tid, ingen Lyst til. Dem skænker vi slet ingen Tanke. Vi passer vort eget og siger med Tyskernes eget Ord: »schiendlich ist friedlich« — bedst gaar det, naar man lever hver for sig. Og er Tyskerne glade for alt deres, saa prøver vi paa at blive det mere og mere for vort.

Og de sydslesvigske Danskes Kærlighed til Danmark viser sig paa forskellig Maade og ikke mindst ved deres Mødeliv. Det danske Kulturliv er ikke en fremmed, paahængt Dragt, men een, som de føler sig hjemme i. Det nationale, kulturelle og kirkelige Liv hernede er ikke vokset ud af den sociale Hjælp, saaledes som Tyskerne gerne vil lade. Men er der blandt vore Danske saadanne, som er i Nød, er det kun ret og billigt, at vi rækker dem en hjælpende Haand.

30 Penning for en Daab.

De sydslesvigske Sognekirker har vel alle en Døbefont, men ikke alle Døbefonte bruges til at døbe Børn i. I hvert Fald har jeg set en Døbefont hernede blive benyttet til Gemmested for Lysæsker, Pudseklude og Lysestumper — under Døbefadet. Og jeg har mødt Sydslesvigere, der aldrig nogensinde har set et Barn blive døbt i en Kirke.

Nej, Børnene døbes som Regel hjemme. Det hørte indtil for nogle Aar siden til en Landpræsts Søndagsfornøjelse at rulle fra Sted til Sted i sit udstrakte Sogn og døbe Børn — hvert Sted fik han 1 Mark i Kørsel samt god Fortæring; derfor kunde det strække ud, saa han kunde komme til sidste Daab ved ½10 Tiden om Aftenen og vendte ofte ikke hjem før ved Midnat.

Vi danske Præster har efterhaanden faaet overbevist en hel Del Sydslesvigere om, at det er baade rigtigere, festligere og billigere at faa Børnene døbt i Menighedens Forsamling — for Øjeblikket regnes det for det fineste at faa Barnet døbt i Helligaandskirken, det næstfineste i en Kirkesal og til Nød

ogsaa hjemme. — Vi kan nemlig ikke paa en Studs afskaffe Hjemmedaabene. Mange af Børnenes Søsken­de er jo hjemme­døbt af tyske Præster, og nu kan vi saa ikke hævde, at de ikke er rettelig kristnet.

Særlig for Tiden, hvor mange ikke ejer ordentligt Tøj, kan vi ikke andet end imødekomme Folks Ønsker om at faa Børnene døbt i Hjemmet. Da der jo desuden ikke i Kirken siges det mindste til Forældrene ud over Ritualet, synes disse, at det er meget mere personligt, naar vi holder en Daabstale derhjemme i det Sprog, de alle forstaar. Og jeg bekender, at man­gen Hjemmedaab ogsaa for mig har været en Højtidsstund. Jeg har saa et Sanghæfte med baade tyske og danske Salmer med, og i Reglen forenes alle de mange forskellige Daabsgæster i baade at synge og lytte. Undertiden kan der paa een Gang være Sølvbryllup, Bryllup, Daab af flere Søsken­de og en Del Nabobørn, saa det hele virkelig bliver en Hjemmegudstjeneste. Man tænker vel ikke altid paa, hvilken aandelig Anspændelse dette kræver af Præsten, men man er taknemlig og glad, hvis han bliver til Kaffen. Af og til føler man ogsaa Trang til at give mere, f. Eks. nogle Cigarer i Lommen eller — som det hændte mig en Gang — Penge til Sporvognen. Jeg slap ikke for de 30 Penning — det var da det mindste, de kunde give for Daaben, sagde Manden.

Vort Modersmaal er dejligt.

En Morgen tidlig mødte jeg en Arbejder, som skulde ud til sin døds­syge Datter, som jeg havde viet og hvis ældste Dreng jeg havde jordet. Hun laa af galopperende Svindsot efter at have født endnu et Barn til Verden. Op paa Dagen tog jeg ud paa Sygehuset og fik at vide af Overlægen, at Konen kun havde nogle Timer tilbage at leve i. Men den Syges Kinder blussede, og hun laa og udviklede sine Fremtidsplaner for mig.

For nu at faa en aandelig Samtale i Gang spurgte jeg hende, om der ikke var en Salme eller Sang, dansk eller tysk, som jeg skulde synge for hende. Da hun kun havde gaaet i tysk Skole og havde faaet en tysktalende Mand, ventede jeg, at hun

vilde bede om en tysk Salme eller Sang. Men jeg blev helt forbløffet, da hun bad mig synge »Vort Modersmaal er dejligt«. Det havde jeg ikke før oplevet, og jeg kunde heller ikke forstaa, hvorfor det netop skulde være den Sang. Jeg spurgte hende heller ikke derom, da Tiden var knap. Og jeg tænkte paa mig selv, hvorledes det netop var en Fædrelandssang, som i sin Tid havde hjulpet mig igennem til nationalt Gennembrud, saa jeg kunde følge mit danske Hjem mod den tyske Skoles Paavirkning.

Imidlertid tøvede jeg et Øjeblik. Jeg tænkte: »Hvad vil den tyske Overlæge og Sygesøsteren sige ude paa Gangen? Her ligger en Kone for Døden, og saa generer en Præst sig ikke ved at synge danske Fædrelandssange. Han maa da være en ren fanatisk Agitator.« Trods alt — jeg sang den ønskede Sang, læste derefter et Stykke af Joh. 8 om Jesus som Livets Lys, bad med den Syge og sang saa til Slut den Sang, hendes tysktalende Svigermor havde bedt mig synge ved hendes Bryllup, »Jeg har baaret Lærkens Vinge«. — Samme Dag døde den Syge. Det danske var for hende intet paaklistret; om hendes kristelige Stade tilkommer det ikke mig at dømme.

Vi skal tilgive hverandre.

Det er forbavsende, saa ofte Folk ikke forstaa en Prædiken. Man kan let bedrage sig selv, da Tilhørerne jo pænt maa sidde stille uden at spørge eller ellers sige noget. Men ved en Tilfældighed kan man undertiden spore, hvilke Ord gaar forbi og hvilke slaar ned.

Jeg holdt en Gang en efter min egen Mening saare forstaaelig Prædiken om at være Jesu Discipel. Bagefter kommer jeg til at følges med en ung Pige fra den Sønderjysk talende Egn. Hun vilde da gerne spørge mig om en Ting. Naa, hvad det var? Hvad betyder »Discipel«? — Det Ord, som jeg havde samlet hele min Tanke om, havde hun aldrig mødt til daglig; hun forestillede sig intetsomhelst ved det Ord. — Eller en gammel dansktalende Dame spørger sin Datter: »Hvad be-

tyder Tryghed« — jeg talte nemlig ved en Begravelse over »Men du, Herre, alene lader mig bo i Tryghed« — ja, hverken Datteren eller jeg kunde finde et tysk Ord, som nøje dækker Meningen. Luther oversætter »i Fred«, men »i Tryghed« er ikke helt det samme. Hvor herligt forresten, at man paa Dansk — og maaske kun paa Dansk — kan være tryg hos Gud! Hvert Sprog har jo sine særlige Udtryk, som ikke helt kan oversættes til et andet Sprog. Der er forresten et andet dansk Ord, som heller ikke findes paa Tysk. Det er Ordet »kræsen«. Nu skal jeg ikke paastaa, at Tyskerne ikke kan være kræsnе. Men vi Danske er det baade med Hensyn til Mad og aandelige Goder. Tyskerne har i hvert Fald intet ofte brugt Ord i deres Ordbog.

Det faar mig til at tænke paa en Oplevelse i min første Menighed — i København. En Enke fortalte mig, at hun aldrig gik i Kirke, fordi hun ikke forstod, hvad der blev sagt. Og i Samtalens Løb sagde hun, at ved hendes Mands Begravelse havde der været en velmenende Præst, som talte saadan et underligt Sprog — med Bibelvendinger viste det sig at være. »Men jeg kendte jo ikke Biblen og forstod slet intet af, hvad han sagde for at trøste mig.«

Naar det forholder sig saaledes, er det Præstens første Pligt at tale saadan, at Folk forstaar, hvad han siger. Det kommer ikke *saa* meget an paa, om det er smukt og dybt. Derfor er det helt af Vejen, naar man Nordfra vil korrekse os Præster hernede, naar vi f. Eks. bruger et tysk Ord i vor Prædiken. Det er for vore Tilhørere ikke et fremmed Ord, men deres Ord. Og naar man andre Steder bruger engelske eller franske Fremmedord, kan man lige saa vel hernede være berettiget til at bruge et tysk Ord, hvis det dækker Tanken bedre end et dansk-konstrueret.

Naa, for at blive ved Sagen: En Enkemand havde en Enke som Husbestyrerinde, men de kunde ikke forliges. Tilsidst sagde Husholdersken op — til Oktober, tror jeg, det var. Men kort før Tiden gik hun til sin Husbond og sagde: »Jeg vil alligevel blive hos dig. Men du maa ikke tro, det er for din

Skyld; for du er et stort Vrøvlhoved. Men Præsten sagde »sidst Daw« i Kirken: »Vi skal tilgive hverandre, ligesom Jesus har tilgivet os. Vi skal bøje vore Hjerter overfor hverandre og gøre, som han siger. Og det at elske hverandre, betyder ikke at sværme for Negre og Kinesere, som vi ikke kender og derfor ikke kan have noget imod. Men det er at holde af dem, som vi kender saa godt, at vi ikke *kan* holde af dem, f. Eks. disse Vrøvlhoveder derhjemme. — For Præstens og for Jesu Skyld vil jeg blive hos dig.« Hun blev hos ham, medens han levede, og da han døde, fulgte hun ham et Par Uger efter.

Gid vi Præster havde mange af den Slags Ordets bogstavelige Gørere i vore Kirker!

Kong Christian og Dannebrog.

Uanset hvorledes man er indstillet partipolitisk, spiller Kong Christian en meget stor Rolle hos mange danske Sydslesvigere. Paa manganen Væg hænger Billedet af Kongen til Hest foran Marselisborg Slot.

Ved et Konfirmationsbesøg opdagede jeg en tom Plads paa Væggen, hvor Tapetet ikke var falmet saa meget som ellers, og spurgte spøgende: »Naa, har De slaaet et Billede i Stykker i Dagens Anledning?« Forfærdet svarede Konen: »Næ — men det var jo Kongen.« Og da mit Ansigt vel lignede et Spørgsmaalstegn, forklarede hun, at det var ovennævnte Kongebillede, der havde sin Plads der. Men da hun gjorde rent paa en tysk Skole og nu to af Skolens Lærere indfandt sig blandt Gratulanterne, syntes hun, at hun hellere maatte tage Billedet ned saa længe.

Ikke saa sjældent taler Syge i deres Febervildelse om, at nu kommer Kongen. Nogle vil kun spise af Tallerkener og drikke af Kopper med Dannebrog paa. Men hvad siger man til, at der ved det tyske Præsidentvalg i April 1932 afgaves en Stemme paa Kong Christian! Valgkomiteen maatte tage Stilling til Stemmesedlen; det var paa Nippet til, at den danske Konge skulde opføres paa Listen over tyske Præsident-

emner. Men saa fandt et kløgtigt Hoved ud af, at da den danske Konge ikke er tysk Statsborger, kan han heller ikke være tysk Præsident, og Stemmesedlen kasseredes. Nogle Steder hænger iøvrigt Kongen fredeligt ved Siden af Hindenburg.

Paa en Husfaçade malede Tyskerne under Afstemningskampen et stort Dannebrog og »König Chr. von Dänemark« for at chikanere Husets Beboere. Nu har de været hos Ejermanden og sagt: »Hør, nu burde det dog være glemmt. Tiden er dog bleven en anden. Kan De ikke male det Dannebrog over?« Men Svaret lyder prompte: »Skulde jeg male Dannebrog over? Det er jo ikke mig, der har sat det op, og jeg har intet mod Dannebrog. Lad saa dem, som har malet det paa, ogsaa male det over igen!«

Vor Herre veed Raad.

I Krigens Tid, da det var svært at faa nok at leve af, naar Brødkortene var brugt, hændte det i et Hjem, at de ved Aftensbordet spiste den sidste fattige Rest. Nu var der ikke Spor af Mad mere i Huset. Moderen sagde da til sin Mand og sine Børn, at nu maatte de folde Hænderne og bede Gud om dagligt Brød som aldrig før.

Sent paa Aftenen hørtes tunge Trin op ad Trappen, og en nordslesvigsk Landstormsmand bankede paa og spurgte, om han maatte bo der den Nat? Tidlig den næste Morgen skulde han i Felten. »Ja,« sagde Konen, »det maa De da saa gerne; men vi ejer ikke en Skorpe Brød mere.« »Aa, bryd Dem ikke om det, lille Kone,« svarede han og lukkede sit Tornyster op. »Mad har vi nok af derhjemme paa Gaarden.«

En meget gammel Kvinde fortalte mig en Oplevelse, som hun havde haft som Barn, da hendes Moder heller ingen Mad havde til de sultne Børn og gav sig til at bede inderligt til Gud. Noget senere kommer Pigen fra Forhuset ind til dem med en Kurv Madvarer fra sin Frue og siger: »Vi fik saa meget tilovers og tænkte da, det kunde være, at De herovre nok kunde bruge det.«

Ja, vor Herre veed Raad ogsaa med at bespise os. Og han

kan saa dejligt sætte dem, som har, sammen med dem, som beder.

Sov sødt, Barnlille.

En Dag kom en Dame til mig og sagde: »Kunde De ikke en Gang se ud til en gammel Dame i den sydlige Del af Byen?« Jeg svarede: »Det er jo ikke mit Distrikt, og jeg kan ikke engang overkomme at besøge alle mine egne Folk.« Men Damen lod mig ikke i Ro, før jeg sagde Ja, og saa tilføjede hun: »Nu maa De ikke lade Dem skræmme af hendes sære Væsen. Hun er skrap og taler hverken Dansk eller Tysk, men et underligt Miskmask.«

Naa, det var jo oplivende Udsigter! Da jeg saa kommer til den opgivne Adresse og staar overfor den, jeg skulde besøge, var jeg lige ved at vende om med det samme — det var i Begyndelsen af min Præstegerning i Flensborg, og jeg var ung, et rent Pattebarn ved Siden af den knokkelstærke 90aarige, som ligesom saa tværs igennem mig. *Hvordan* jeg kom indenfor Døren, husker jeg ikke, men ind kom jeg — først ind i Stuen og efter gentagne Besøg ind i den gamles Hjerter.

Sidsel Marie var den gamle Fynbos Pigenavn — Efternavnet kan det være lige meget med. 21 Aar gammel kom hun paa Kristen Kolds første Pige højskole i Dalby, og hvad hun her oplevede, bevarede hun til sin sidste Stund. Hun fik her Øre for Klangens ovenfra, en dyb Trang til at øse af Livets aandelige Kilder. Kristen Kold skriver et Sted i et Brev: »Efter min Mening bliver Hovedhensigten med min Skole at aabne *Livskilden* hos vedkommende. Thi er *den* først aabnet, da vil det øvrige vorde dem tillagt af Livets Herre.« Mon Kold selv ret ofte fik Lov til at se synlige Resultater af sin Skolegerning? Sikkert har han som vi andre for det meste maattet nøjes med at pløje og saa med Haab imod Haab, under Frygt og Bæven.

Men jeg unge Præst, som den gamle Højskolepige efterhaanden aabnede sit Hjerter for, kunde slet ikke undgaa at

mærke, at hun havde været under Kolds Paavirkning, og at hun havde bevaret og udnyttet sit aandelige Eje op under de hvide Haar. Iøvrigt holdt hun nok mest af Kolds Medarbejder, Poulsen, hvis stille Venlighed betog hende. Kold var hende for streng; han var, syntes hun, for smaalig og ærtende. Særlig een Ting hos ham stødte hende bort: naar een havde forset sig paa et eller andet Punkt, »ramsede han op med det for alle ved Spisningen«. Det fik en Pige at føle, da hun i Frostvej havde brugt en Økse for at faa Isen bort fra Rende-
stenen. »Og jeg, som dengang var noget rask af Væsen, vilde en Morgen flytte Tallerkenerne fra et Bord over paa et andet. Saa gik een i Stykker, og jeg fik det revet i Næsen tre-fire Gange bagefter. Det kunde jeg ikke have.«

Trods alt fik hun altsaa noget værdifuldt med ud i Livet: Lysten til at læse og synges. Trofast samlede hun op gennem Aarene paa kristelige Blade, særlig Grove Rasmussens Menne-
skeskildringer. En af de første Gange, jeg besøgte hende, forærede hun mig en Aargang af »Elias«, et kristeligt Blad, og nogle Beretninger om de gudelige Forsamlinger paa Fyn. En af hendes kære Bøger var Grundtvigs »Festsalmer« fra 1856.

Efter Højskoleopholdet kom en Hjertesorg paa hendes Vej og bevirkede en vældig Forandring i hendes Liv: hun maatte ikke faa ham, hun havde kær, og rejste derfor hjemmefra i Trods og Vrede, først til Nordslesvig og saa her til Flensborg. For helt at lukke af for Fortiden skrev hun aldrig nogen-
sinde hjem til Fyn, aldrig hørte hun fra sin Familie: alle Broer brød hun af. Hun kastede sig med hele sin Sjæl ud i Arbejde, tog de strengeste Pladser. Dygtig og paalidelig var hun, saa hun fik gode Stillinger. Overalt var det hende, der overtog Kommandoen. Striks var hun — »alt paa sin rette Plads« var hendes Valgsprog. Hvor morede det hende at fortælle mig om sin Tid som Økonoma paa Forlystelsesstedet »Tivoli« (som en Overgang har været benyttet til dansk Skole og nu bruges til Børnehave) her i Byen. Ofte maatte hun holde streng Justits for at faa Spisetiden respekteret: »Naar

de ikke kom til Tiden, tog hun blot af Bordet, og de fik ingenting at spise — i hvert Fald ikke hos mig. Det hjalp!»

Efterhaanden kom hun op i Aarene; først da hun var 48 Aar, giftede hun sig med en Haandværker. Børn fik hun jo ikke, men hendes Energi og Virkelyst toges i Brug paa anden Maade. Hun hjalp sin noget for tilbageholdende Mand tidlig og silde, fik ham anbragt i en fast og magelig Stilling som Skoletjener, medens hun selv havde Hovedslidet med Rengøringen og Fornøjelsen at tumle de uvorne Dreng, der hernede — som andensteds — kunde være kaade overfor Pedellen eller pjækkede fra Skolen — med eller uden Forældrenes Billigelse. I saadanne Tilfælde gav Manden hurtigt op, men Madam S. gjorde sig i Stand, satte Hovedtøjet gravitetisk op og marcherede nok saa strunk op til Podernes moderlige Ophav — og i Reglen kom hun tilbage med Byttet.

Der var kun een Ting, som gjorde en Del Skaar i hendes Glæde over hendes halvofficielle Stilling, og det var just det Sprog, som jeg paa Forhaand havde hørt om, og som man så: de overordnede ikke kunde eller vilde forstaa. Det var unægtelig heller ikke let: en Blanding af Fynsk, Plattysk, Højtysk og hjemmelavet Mesopotamisk. Jeg har hørt om en Præst, som var een Gang hos hende og saa aldrig mere, da han ikke forstod eet eneste Muk af, hvad hun sagde til ham — det kan nok være, hun blev vred!

I Reglen bestod Ordene af en dansk Forstavelse og en tysk Endelse og virkede højst komisk paa Mennesker med lidt Sans for Humor. Skade, at jeg ikke fik nedskrevet nogle Sprogprøver, medens hun levede! Det eneste, jeg mindes med Bestemthed, var, at hun en Gang havde »Ve i sin Kop« (Hovedpine). Den gamle Kone var lige ved at græde, da jeg en Dag havde min lille Pige med, som hun holdt saa meget af, men som gav sig til at tudbrøle, da hun tiltalte hende.

Det var nu ikke bare Sproget, som skræmte hende fra at komme hende ind paa Livet. Hun var vist en rigtig ægte Discipelinde af Kold, eftersom hun hadede enhver Form for Løgn og Uredelighed, opstyttet og slapt Væsen; dertil kom, at hun

havde en meget hvas Maade at sige Folk Sandheden paa. Med sit skarpe Blik saa hun dog ikke alene andres Fejl, men var lige saa streng i sin Selvkritik.

Men trods Ensomhed, legemlig Smerte og Livets Modgang havde hendes Tro paa Gud bevaret sit friske Hjerteblad. Den gjorde hende saa rørende god og taknemlig. Naar hun holdt af og gav, saa gjorde hun det ikke halvt, men for Alvor. Bedst husker jeg ellers de gode aandelige Samtaler, jeg fik med hende, naar vi gik til Alters sammen i hendes Stue. Da var hendes ydre Skal ligesom gennemglødet af Guds naadefulde Kærlighed. Især elskede hun Julesalmerne foruden »Rejs op, dit Hoved, du Kristenhed«, hvis første Vers hun fremsagde fejlfrit endnu 14 Dage før sin Død, og »Sov sødt, Barnlille«.

Den Dag var hun friskere og mere levende end i lange Tider. Men brat tog Døden hende til sig, dog ikke uden at jeg fik Lov til at yde hende den sidste Vennetjeneste og »komme i den sidste Nattevagt og sætte mig ved hendes Side«. Det gik saaledes til:

Den Dag, hun døde om Aftenen, var jeg paa Husbesøg ude i Byens nordligste Udkant, Klus. Jeg boede den Gang i Toosbüygade og havde tænkt mig, at jeg paa Hjemvejen vilde se ind til en Syg i Gasgade, der laa midtvejs mellem Klus og mit Hjem. Da jeg vilde til at gaa i det sidste Hjem i Klus, siger Konen til mig: »Vil De ikke vente for at hilse paa min Mand? Han kommer Kl. 5 fra sit Arbejde.« Jo, det vilde jeg da nok. Klokkeren var 20 Minutter i 5, og jeg skulde jo kun til Gasgade paa Hjemvejen inden Træffetiden Kl. 6.

Saa skete der noget forunderligt: jeg blev fyldt af Uro. I mit Indre var der en Stemme, der sagde, at min gamle Veninde ude i den søndre Bydel trængte til mig. Jeg slog det hen og trøstede mig med, at jeg ikke havde hørt noget om, at hun var syg, at jeg jo kunde se ind til hende den næste Dag, og at jeg jo skulde ind til den Syge i Gasgade. Men Stemmen blev mig for stærk — jeg følte, Gud kalde mig til Tjeneste —, saa jeg sprang op og sagde til den forbløffede Kone: »Undskyld, jeg maa se at komme med Rutebilen straks, for ude i —gade

er der een, der trænger til mig.« Som sagt, saa gjort: jeg naaede Bilen og skyndte mig op til hendes Bopæl. Der laa hun for Døden.

Da jeg kom, vaagnede hun op af en Døs, og det første, hun sagde, da hun saa mig, var: »Hvor kunde De dog vide, at jeg havde bedt Gud om, at De skulde komme?« Jeg svarede: »Jo, det vidste jeg da godt, for Gud sendte mig Besked« og fortalte hende mine Oplevelse: »Kan De se, De er ikke glemt af Gud?« Nej, det vidste hun da ogsaa godt. Da jeg spurgte hende, om hun var bange for at dø, svarede hun stille: »Nej, nu skal jeg hjem.« Jeg talte og bad saa lidt med hende, bekendte Troen og velsignede hende. »Skal jeg saa synge Deres Salme for Dem?« spurgte jeg. Nej, det kunde hun ikke taale, og jeg fremsagde saa »Sov sødt, Barnlille, lig rolig og stille«, hvorpaa vi tog Afsked med hverandre. Nu havde hun det bedste *tilbage*.

Men især til Allehelgen er hun mig nær.

Sydslesvigske Jul.

Der er noget herinde,
et straalende Minde
med Kærter og Sang,
om Julen derhjemme, derhjemme
hos Moder en Gang.

Ganske naturligt lader Digterpræsten *Vilhelm Gregersen* Kærter og Sang faa saa stor en Plads i sine Barndomsjuleminder fra Flensborg. For hernede er Julen i udpræget Grad en Lys- og Sangfest.

Det mærkes allerede omkring 1. Søndag i Advent, da vi hænger — ikke en Juleklokke — men en Adventskrans af Gran op i Stuen og tænder det første af dens fire Lys eller ogsaa mere nøjsomt tænder et stort rødt Adventslys, der anbringes i et smukt Grankoglebundet paa vort Bord.

Samtidig begynder saa de klare Barnestemmer at synge —

danske eller tyske — Julesalmer. I sprogblandede Hjem kan man godt skifte mellem Sprogene og dog synge med den samme Inderlighed! De tyske Sange før Jul indeholder for det meste noget om »Die Krippe«, Krybben i Bethlehems Stald, som de tysksprægede Hjem ynder at have en Gengivelse af i Pap e. l. med et tændt Lys indeni. »Vær med til at smykke Julekrybben!« siges der ofte i Opraab om at give en Skærv i Anledning af Julen. Saaledes kan man til Bedste for en Opdragelsesanstalt købe Hyrder, Engle og Stjerner, som klæbes omkring den hellige Familie fra Julenat. Jo vist, i Julesindet hernede findes endnu Rester af Tilbedelse overfor Julens Mysterium og af Opladtheden for Eventyret.

I min Barndomsby i Nordsesvig var det endnu til op imod Verdenskrigen Skik, at vi Drengene gik fra Dør til Dør med Rumlepotten: en Konservesdaase, der i Stedet for Laag var forsynet med en udspændt Svineblære, i hvilken der var anbragt et stærkt Rør af Straa, som bevæget op og ned og frembragte en uhyggeligt rumlende Lyd. — Gadedøren blev smækket op, og den modigste tog Rumlepotten og gav sig til at bearbejde Instrumentet af alle Kræfter, medens de øvrige stod i en lang Hale ud paa Gaden — een holdt Udkig efter Politi, Lærere og Forældre! — og saa skraalede hele Koret — ubekymret af Sprogblandingen og Overgangsrosten:

Fru', Fru', luk æ Døren op,
 æ Rummelpott vil inn,
 dæ kommer et Skiff fra Holland,
 det æ laid (ladet) med Gull og Söll.
 I Morgen vil vi rejse,
 æ Styrmand skal vi prejse (prise),
 Segel, Segel op in de Topp
 un gif mi wat in de Rummelpott.
 Halli, Hallo!
 æ Æfelkach (Æbleskive) æ go',
 aa wenn (hvis) den æ for lille,

saa gi' mæ to for jenn,
 aa wenn den æ for sto'e,
 saa hæ' (har) det inne Nø'.

Kun sjældent naaede vi at blive færdige med Sangen, for i en Fart blev vi affærdigede — med vrede Ord og Trusler om Klø eller god Betaling i Form af Æbleskiver eller Kager. Denne Skik har holdt sig her i Flensborg By, ogsaa ude i Landsognene bestaar den mange Steder endnu — paa Plattysk. Ofte bliver Rumlepotten nu et Led i Nytaarsløjerne.

Derimod har de mindre Børn iblandt os endnu Lov til at haabe paa, at »æ Kingken« (Julemanden) lægger Godter i deres Sko eller »æ Teller« (Tallerken), som de stiller hen i Vinduet, inden de gaar i Seng. Det afhænger af, om de har været artige i Dagens (Aarets) Løb — ellers vanker der ingen Kager, Chocolate eller Marcipan, men et Stykke Kul. Jeg har selv oplevet, hvor Samvittigheden kan »slaa« et 3—4 Aars Barn, naar det første Gang sætter Skoene frem eller naar det om Morgenen ser efter for at finde Kullet.

Naar den nye Klokke fra den gamle, graa, danske Helligaandskirke ringer Julen ind Juleaftensdag og hele Kirkens Indre straalere i de smaa hvide blafrende Kærter Skær, saa begynder Julen for Alvor for Flensborgs Danske, som den og de følgende Dage stævner sammen, hvor mange af dem ellers til daglig ofte har mindre let ved at komme. Saa venter Juletræet derhjemme i Familiens Skød, og de næste Dage tager Julefesterne fat — hvis de ikke allerede er begyndt midt i December (ellers vilde det være umuligt for de mange Foreninger at faa en Sal i de danske Samlingshuse »Flensborghus«, »Borgerforeningen« og »Hjemmet«). I »Ansgar« festes altid mellem Jul og Nytaar.

Nogle af de større Sømmenslutninger som »Gamles Værn« og Menigheden i Byerne og de større Kredse i Landsognene i Sydslesvig holder Fælles-Julefester. Men ellers holdes der Julefester i mindre Kredse. Der er talt ringeagtende Ord om alle disse mange »Juletræer« — og hvis man skulde med til dem

alle i Tiden fra 15. December til 15. Januar (hvad jo ingen gør), vilde man vel heller næppe komme — i aandelig Forstand — levende fra det.

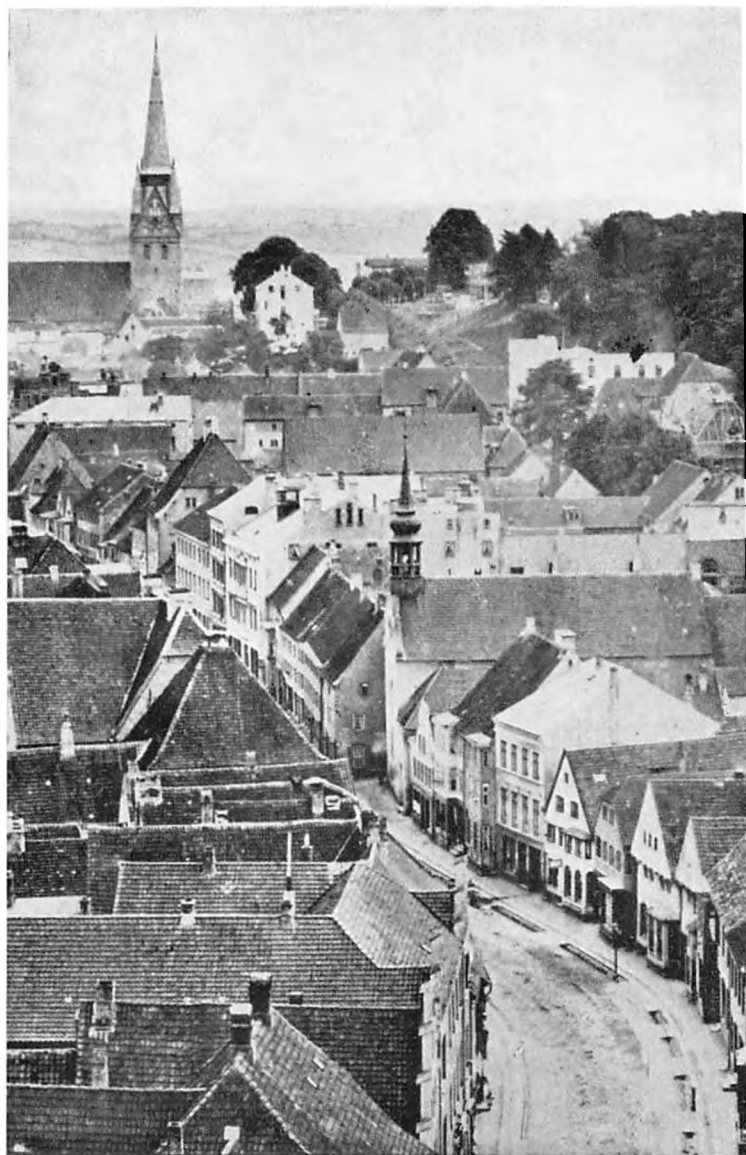
Alligevel tror jeg, at de opfylder en særlig Mission, nemlig den at holde sammen paa en hel Del, som til daglig ikke tager Del i Foreningslivet, hvor meget man saa end skænder paa dem. Hjemme — vi har i Sydslesvig de tusind Smaakaarshjem, ikke som i Nordslesvig fortrinsvis Bøndergaarde — har man ikke Plads (*selv*, hvor der er Hjerterum!) eller Raad til Gæster i disse Tider. Men een Gang om Aaret vil man gerne med hele Familien holde en udvidet Familiejulefest sammen med lige-sindede i Foreningen. Derfor lægger Julekomiteen Hovedet i Blød og Pengene tilrede, for at Børnene kan samles om Eftermiddagen og de Voksne om Aftenen. Sang og Kaffeboard, Tale og Oplæsning samt Julemandens Overraskelser danner Aftens Indhold.

En dansk Indskrift Syd for Grænsen.

Der er bleven sagt om Sydslesvig, at hvor Mennesker tier, der taler Stenene, og det er rigtigt. Om den danske Fortid taler Runestene, Stednavne og Indskrifter paa vore mange Kirkegaarde. I Flensborg læser vi blandt mange »Større Kærlighed har ingen end denne, at han sætter sit Liv til for sine Venner« (Mindehøjen over de Faldne ved Isted), »Han var trofast, da mange faldt fra« (Bogtrykker Kastrup) og »Tro til Døden« (Redaktør Jessen).

Vi har meget faa danske Indskrifter, der taler ud af Nutiden. Men der er dog to, som taler i direkte kristelig Retning. Den ene sattes over Indgangen til den danske Menigheds Hus: »Eet er fornødent«, og den anden har en jævn dansk Sydslesviger sat over Indgangen til sit Hus med Tanke paa Fremtiden, hvorfor den ogsaa skal slutte denne lille Bog:

»TRO PAA DEN HERRE JESUS KRISTUS, SAA SKAL
DU BLIVE SALIG, DU OG DIT HUS!«

Hovedgaden i Flensborg omkring 1864 med den danske Kirke i Midten og Nikolaj Kirke i Baggrunden.

Helligaandskirken Indre i sin nuværende Skikkelse.

Tilhojre:
Pastor *Hans Jørgen Carstens*
(1869—1900).

Tilvenstre:
Pastor *Graae*, det danske
Kirkelivs Reformator efter
Treaarskrigen.

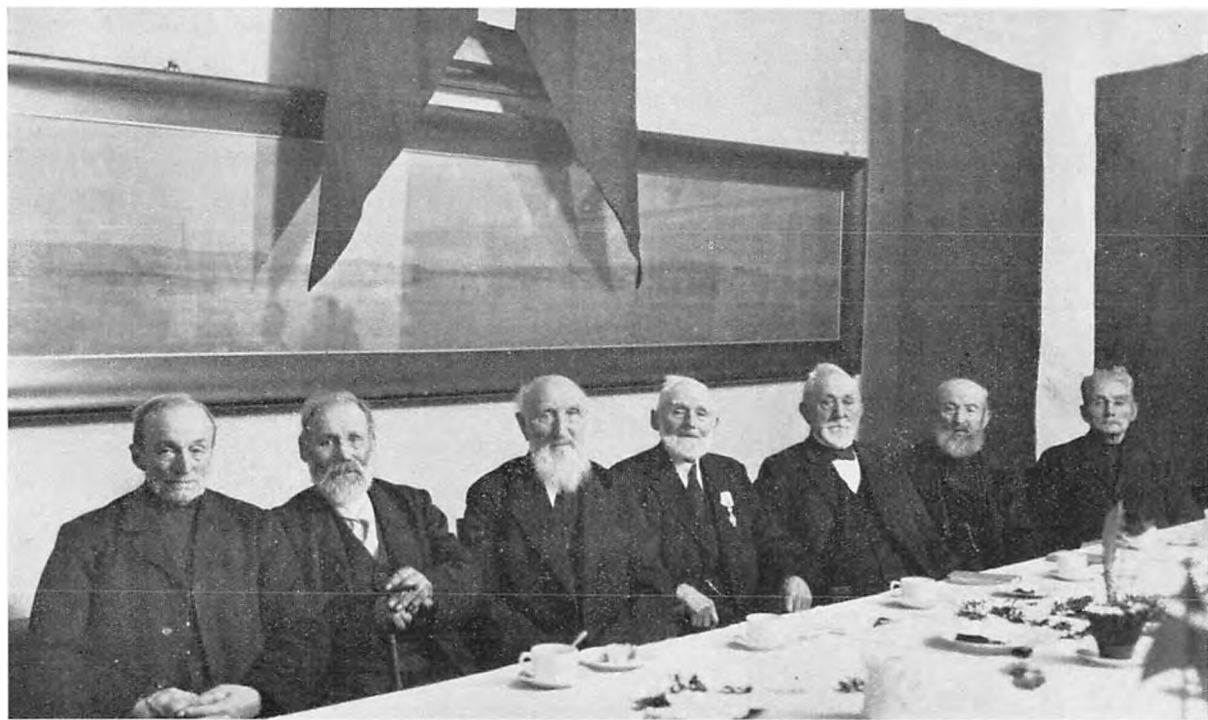

Pastor Holdt og Hustru.

Tilvenstre øverst: Alterpartiet i Jaruplund Skole; i Midten: Mindestenen ved Krusaa med Dybbolloftet: „I skal ikke blive glemte“; nederst: Omkring Talerstolen paa et dansk Aarsmode i Flensborg.

Tilhøjre øverst: Frk. Maren Sorensen, Valsbol; nederst: Den dansk-tyske Grænsestreg paa Langa af Klinkervejen ved Rudbol Rosenkrans.

Sydslesvigske Veteraner til Fest i „Flensborghus“.

Julefest for Bornene i Ansgar. Tilhøjre ses Lukassoster Hedvig.

Frk. Gudme ved Juleudelingen. I Dag staar den paa Sild.

Sekretær *Poul Erichsen*
(1920—21)

Pastor *Moos*
(1922—25)

Sekretær *Kylling*
(1923—28)

Frk. *Anna Larsen*
(1920—28)

Pastor *Noack*
(indsat 2de 1921)

Pastor *Petersen*
(fra 1de 1926)

Sekretær *Martinsen*
(fra November 1928)

Pastor *Jørgensen*
(udnævnt 1933)

Frk. *Margr. Gudme*
(fra 1de 1930)

Lederne af Kirkearbejdet i Flensborg og Omegn.

